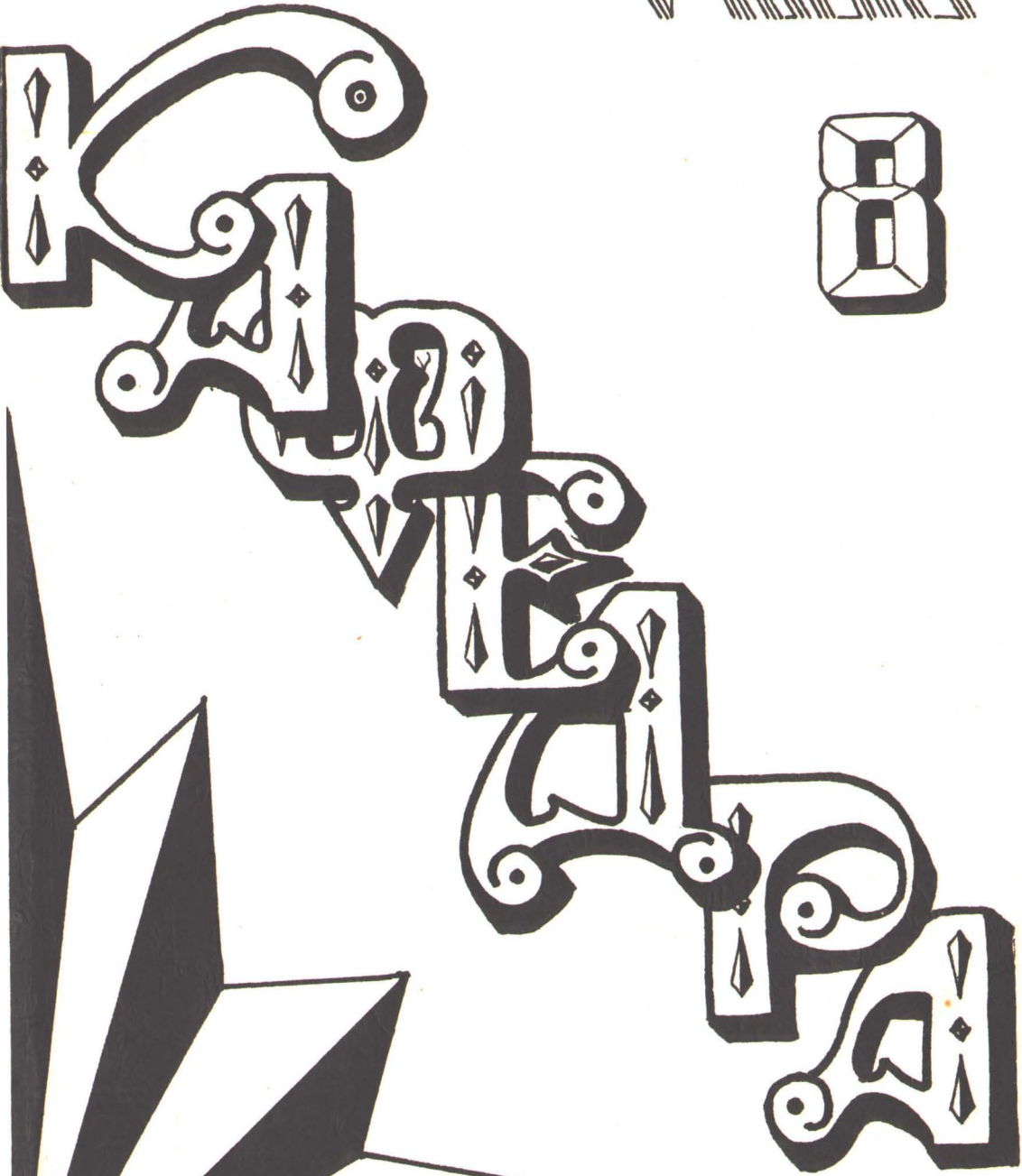

**UKRAINIAN ASSOCIATION OF THE INDEPENDENT
CREATIVE INTELLIGENTSIA**

ROSTRUM

Issue No. 8

**A QUARTERLY JOURNAL OF PUBLIC OPINION,
LITERATURE AND ART**

(In Ukrainian)

REPRINT

LVIV — 1989

Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers, Smoloskyp, Inc.

Toronto

1990

Baltimore

**УКРАЇНЬСЬКА АСОЦІАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ
ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ**

КАФЕДРА

№. 8

**ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
КВАРТАЛЬНИК**

ПЕРЕДРУК

ЛЬВІВ-1989

Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка

Торонто

1990

Балтимор

**Бібліотека «Смолоскипа» ч. 58
«КАФЕДРА» ч. 8, Львів, 1989**

**Обгортка роботи Олеся Тимошенка
Мовні коректори — Ольга Маланчук і Віталій Калиниченко**

Cover designed by Oles' Tymoshenko

**Library of Congress Catalog Card Number: 89-80449
ISBN: 0-914834-61-4**

**Reprinted and published by V. Symonenko Publishers,
Smoloskyp, Inc.
A non-profit organization**

Smoloskyp, P.O. Box 561, Ellicott City, Md. 21043, U.S.A.

**Smoloskyp Trust, P.O. Box 430, Sta. "E", Toronto, Ont., M6H 4E3
Canada**

Printed by UKRAPRINT, INC., 10902 Summit Ave., Woodstock, Md. 21163

Printed and bound in The United States of America

ПРОСПЕКТ «КАФЕДРИ» No. 8

Вийшов у світ восьмий номер літературно-мистецького журналу УАНТІ «Кафедра». У ньому читачі познайомляться з матеріалами, авторами яких є переважно політв'язні Брежнєва, або цьковані та переслідувані в епоху застою.

«Кафедра»-8 відкривається доповіддю української журналістки Людмили Шереметьєвої, виголошеної в Москві на соціологічному семінарі АН СРСР і присвяченої темі програмових документів українських неформальних об'єднань.

Відділ «Проблеми, дискусії, публіцистика» репрезентують Василь Барладяну — Одеса — «Імперська змова проти народів СРСР», Михайло Осадчий — Львів — «70 років громадянської війни», Анатолій Щербатюк — Вінниця — «Ще раз про Івана Дем'янюка і не лише про нього», «Відкритий лист українського «унтерменша» до всіх братів «унтерменшів», в Україні і поза Україною суших», Володимир Перевозний — Харків — «Маніфест блюзреалізму» та «Феодальна свідомість і система блату в феодальній структурі соціалістичного суспільства».

Сторінки поезії заповнюють віршами Микола Горбаль — Київ — Василь Барладяну — Одеса — Степан Сапеляк — Харків — Тарас Мельничук — (передмова Анатолія Бутрима) — Івано-Франківськ. Вміщуються поезії з англomовного нью-йоркського журналу «БОМБ» у перекладах українською Володимира Сурмача.

Проза представлена уривками з літопису Олександра Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ», з розділу 2-го, частини п'ятої під назвою «Каторга». Тут ідеться про українців у сталінських таборах смерті, а також висловлюються погляди О. Солженіцина на українську проблематику. Читач ознайомиться також з модерною повістю Костя Москальця «Куди мені подітися?», з імпресіоністичною новелею Анатолія Щербатюка «Насолода життям».

У розділі «На перехрестях» — продовження документальної повісти Богдана Гориня про видатного нашого скульптора Івана Северу. Друкується 2-га частина дослідження Івана Миньківа — Київ

— «Не ідеалізуймо минулого», розвідка Василя Барладяну «Наукові варіації про українську національну символіку». У цьому ж відділі «З архівів» подано уривки спогадів сина відомого Антонова-Овсєєнка, зокрема про те, що саме в кабінеті Сталіна в Москві був започаткований процес так званої СБУ — Спілки Визволення України — а вірніше — розгром Всеукраїнської Академії Наук.

Розділ «Критика. Літературознавство» містить публікації Михайлини Коцюбинської і Євгена Сверстюка, а також Михайла Осадчого «Два посмертних ляпаси «товарища Аноніма» Василеві Стусові». Обидві статті — відгуки на репрезентацію Василя Стуса в газеті «Молодь України» від 13 квітня 1989 р. Тут же друкується погляд Михайла Осадчого на цикл поезій Дмитра Павличка в «Літературній Україні» — «Єврейські мелодії» під назвою «Бракує Україні Мойсеїв свого духу».

«Хроніка» подає матеріали про факти громадсько-культурного життя України, яких не зачіпає офіціоз. Читачі познайомляться з відгуком Валентина Стецюка на альманах «Спадщина», виданий у Києві об'єднанням молодих учених під однойменною назвою «Спадщина», з коротким оглядом альманаху «Віко» — органу «Студентського братства» у Львові.

Подається стаття кандидата фізико-математичних наук з Чернівців Ігоря Нестерука «Чернівецька хвороба: коментар до коментаря» — про загадкову хворобу дітей та її наслідки, про її розповсюдження в ширину та в глибину. Вміщується Відкритий лист Михайла Осадчого до секретарів Ленінського райкому Компартії України м. Львова, реклямується роман Джорджа Оруелла «1984». З «Літературно-наукового вісника» за 1899 р. передрукуються думки Івана Франка про соціалістичний рух на Україні. Подається також резолюція передвиборного мітингу у Львові 3 травня 1989 р.

У відділі «Літературні апокрифи» Василь Барладяну рекомендує українським читачам автора першого «Вінка сонетів» в українській літературі, видатного нашого художника європейського масштабу, основоположника символізму, екзистенціалізму в рідній культурі, вчителя Блакитного, Тичини і багатьох українських літераторів ХХ століття Михайла ЖУКА.

«Кафедра»-8 проілюстрована молодими художниками-авангардистами Львова, що іменують себе групою «ЦЕНТР ЄВРОПИ». Фотографії виконав Олесь Левадний.

15 червня 1989 р.

Михайло Осадчий,
Відповідальний редактор «Кафедри»

ЛЮДМИЛА ШЕРЕМЕТЬСЬВА-ДАШКЕВИЧ
(Львів)

НАЦІОНАЛЬНА ПЛЯТФОРМА УКРАЇНСЬКИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

(Доповідь прочитана в Москві 25 травня 1989 р. на сесії «Національна політика: сучасний стан і нові підходи», організованій секцією соціології національно-політичних відносин Радянської Соціологічної Асоціації АН СРСР. Переклад з російської)

Виступати після народів, котрі навіть не мають автономії (після поволзьких німців, кримських татар, малочисельних народів Півночі, турків-месхетинців — Л.Ш.-Д.) важко і незручно. Першою моєю реакцією на повідомлення попередніх товаришів було бажання відмовитися нині від доповіді.

Однак, сподіваюся, якщо національні програми демократичних сил в республіках СРСР будуть здійснені, одночасно вирішиться й багато питань національних меншостей.

Отже, Україна.

Цілком недавно — 16 травня цього року — у своїй промові на Пленумі ЦК Компартії України Володимир Васильович Щербицький заявив, що тепер на Україні (цитую) «є приблизно півтора десятка формувань явно деструктивної, антисоціалістичної спрямованості». Я розумію, що перший секретар ЦК КПУ має свої джерела інформації, очевидно, компетентні, та при всьому бажанні я не змогла скласти перелік подібних п'ятнадцяти формувань. Можливо, сюди були зараховані загальнодемократичні об'єднання: милосердя, екології, релігійні, творчі, прихильників культур (їх кілька), історичної пам'яті, етнографічні тощо. А якщо ще врахувати індивідуалістів — тоді весь цей перелік не вкладається і в півтори сотні.

Та й сам перший секретар зарахував до цих «формувань» лише два загальновідомі з полеміки довкола них в українській офіційній пресі; до цих двох я змогла додати ще два, про які також говорить офіційна преса — мої пошуки одинадцяти подальших «деструктивних» й «антисоціалістичних», за визначенням лідера Компартії рес-

публіки, тривають, однак, відверто кажучи, я сумніваюся в їхньому існуванні, про них ніхто ніколи ніде не згадував...

Постараюся викласти основні положення трьох оприлюднених програм, яких на даний час дотримуються чотири об'єднання. Ось вони:

Українська Гельсінкська Спілка (далі для економії часу — Спілка). Організація виникла в липні минулого року як континуація ранішої правозахисної організації Українська Гельсінкська Група, створеної в листопаді 1976 року — і, свого часу, жорстоко переслідуваної органами. Спілка на сьогодні є дуже авторитетною і, очевидно, має найбільш розгалужену інфраструктуру. Спілку очолює Виконавчий комітет, обраний із складу Всеукраїнської координаційної ради. Керівник Спілки — юрист Левко Лук'яненко, який відбув у хрущовські, брежнєвські і нинішні часи (до грудня 1988 року) 26 років ув'язнення й заслання. Спілка не вважає себе політичною партією і не ставить собі за мету оволодіння владою. В липні минулого року вона видала Деклярацію принципів.

До Спілки примикає і входить в неї як колективний член Українська народно-демократична ліга (спочатку Український демократичний союз), створена в лютому 1989 року з членів відомого Демократичного союзу, котрі залишили ДС, щоб, згідно з деклярацією засновників, об'єднатися «довкола ідеї суверенної вільної України». Ознайомитися з власною, окремою програмою Ліги не вдалося. Тому, враховуючи її колективний вступ до Спілки, Деклярація принципів УГС повинна бути і її програмою (або, в будь-якому випадку, дуже подібною). Ліга, очевидно, не має сильною провінційної інфраструктури, переважно діє в Києві. Лідером Ліги є Леонід Мілявський.

Народний Рух України за Перебудову (далі — Рух). Створений ініціативною групою Київської організації Спілки письменників України та Інституту літератури Академії наук УРСР наприкінці січня нинішнього року. Рух має багато прихильників по всій Україні, в даний час зміцнюється досить розгалужена інфраструктура. Керівник Руху — відомий український поет Іван Драч, член КПРС (зрештою, багато активних учасників Руху — члени партії). Драч також перший секретар Київської організації Спілки письменників України. Він опирається на Координаційну раду Руху. Допрацьований — в бік згладжування гострих кутів — проєкт програми був надрукований в газеті «Літературна Україна», органі письменників, від 16 лютого нинішнього року, який в ряді областей України (наприклад, в Одеській) конфіскували і не вручили передплатникам.

Український християнсько-демократичний Фронт (далі — Фронт). Створений у січні цього року, поволі розбудовує свою мережу поки що в західних областях УРСР. Очолює Фронт Центральна рада, обрана вічем. Керівник Фронту — молодий робітник Василь Січко, в

минулому політв'язень. Програма, ухвалена в січні, має підзаголовок «Гуманізація, національне відродження, справедливість».

Співка має в своєму розпорядженні кілька позацензурних періодичних видань (журнал «Український Вісник», експрес-випуски «Вісника», листки пресової служби УГС, газета «Голос Відродження», бюлетень «Оповісник», «Інформатори» обласних філій). Виконком Співки інформує громадськість про свої засідання «Обіжниками». Рух послуговується, наскільки це можливо при цензурних обмеженнях, все ще існуючих на Україні, сторінками офіційної газети «Літературна Україна». Фронт видає журнал «Досвітні вогні». Про періодичні видання Ліги відомостей немає. Численні інші публіковані на Україні позацензурні видання (громадсько-політичного, літературно-художнього, релігійного та інших спрямувань) не дотримуються визначеної політичної плятформи.

Кілька слів про етнічний склад об'єднань. Переважають, звичайно, українці, однак, наскільки відомо, національного бар'єра не існує. У Лізі беруть участь також росіяни, її лідер — єврей; до Співки входять також євреї, їхні представники обрані і до складу Координаційної ради.

Тепер про програми. Слід відзначити, що три наявні в моєму розпорядженні програми оригінальні за своїм змістом, тобто текстувальна залежність програм не простежується. Концептуальні вирішення проблем подібні, що, звичайно ж, продиктоване умовами, пануючими на Україні. За обсягом проблематики програми також далеко не ідентичні.

Спробую дати характеристику програм за такими бльокками питань:
державний суверенітет,
економічний та екологічний суверенітет,
національна політика,
мовні проблеми,
історична пам'ять,
українці в Радянському Союзі за межами України,
українці за межами СРСР,
релігійне питання,
національні меншості.

1-Й БЛЬОК. ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

С п і л к а: відновлення української державности як гарантії економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав. Згідно з поправкою від травня цього року — Співка як правозахисна організація відстоює право осіб і груп конституційним шляхом домагатися федерації, конфедерації з народами СРСР або Європи, абож повної державної незалежности.

Р у х: реальний суверенітет на всі землі, води, повітря, корисні копалини, енергоресурси, підприємства, комунікації. Народ сам має право вирішувати свою долю.

Ф р о н т: відновлення державности з одночасним виходом із Союзу, оскільки міжнародний статус України — члена ООН — виключає підпорядкування Москві. Нація має право на самовизначення.

ПИТАННЯ РІВНОПРАВНОСТІ УКРАЇНИ

Р у х: рівноправність серед інших народів СРСР, оскільки соціалізм — суспільство вільних і рівноправних народів.

Ф р о н т: рівні з іншими народами можливості національного і культурного розвитку, спрямовані водночас проти расизму і великодержавного шовінізму.

НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА

Ф р о н т: відновлення національної символіки — жовто-блакитного прапора, тризуба, гімну.

УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО

С п і л к а: громадяни України — нащадки тих, що жили на території України до приєднання її до СРСР, реємігранти, імігранти, що живуть на Україні не менше 10 років і визнають державну мову та конституцію Республіки. Право обирати і бути обраними мають громадяни України, лише громадяни можуть працювати в державних установах. Визначається імунітет на в'їзд до України на постійне проживання.

Ф р о н т: громадянство для всіх українців, а також для всіх, хто знає мову, поважає традиції, історію й культуру українського народу. Громадянство — засіб вирішення питання іміграції.

Р у х питань громадянства не торкається.

ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ

С п і л к а: республіканські формування на території республіки з українською мовою командування.

Ф р о н т: національна армія з уживанням рідної мови. Проголошення України без'ядерною зоною.

ПРЕДСТАВНИЦТВО НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

С п і л к а: дипломатичні відносини з іншими країнами на рівні посольств і консульств, представництво в міжнародних органах ма-

сової інформації, у фірмах, корпораціях. Окреме представництво на міжнародних наукових конференціях, спортивних заходах, художніх фестивалях тощо.

Ф р о н т: самостійне міжнародне представництво на рівні посольств і консульств, особливо там, де є значна українська еміграція. Самостійні економічні представництва.

2-Й БЛЮК. ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ЕКОЛОГІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

С п і л к а: Україна — господар своїх природних багатств і ресурсів. Взаємовигідні економічні відносини з іншими республіками й державами.

Р у х: республіканський госпрозрахунок. Економічний суверенітет — умови вільного розвитку українського етносу на території його національного буття та історичної тривалості. Еквівалентний обмін між республіками, розвиток між ними кооперативних зв'язків.

Ф р о н т: повне економічне самоуправління. Встановлення власної конвертованої валюти — карбованця.

І Р у х, і С п і л к а виступають за екологічний суверенітет; **С п і л к а** ще проти екологічного геноциду.

3-Й БЛЮК. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Лише **Ф р о н т** засуджує великодержавний шовінізм, русифікаторську та асиміляційну політику; виступає за компенсацію моральної і політичної шкоди, завданої політикою великодержавного шовінізму.

4-Й БЛЮК. МОВНІ ПРОБЛЕМИ

С п і л к а: державний статус української мови, вживання в державному і господарському апараті, в дошкільному вихованні, школах, вузах і профтехучилищах, в армії.

Р у х дуже докладно розробляє повний комплекс питань, пов'язаних з мовними проблемами: гарантія широкого функціонування і всестороннього розвитку української мови; визнання українській мові статусу державної; забезпечення законодавчим шляхом і на практиці функціонування української мови у сферах партійної, державної і громадської діяльності, в науці й культурі, на виробництві і в діловодстві, в середній і вищій школі, дошкільних закладах. Гарантія «права рідної мови». Вивчення української мови та літератури обов'язкове в усіх школах, училищах і технікумах; вступні іспити з української мови під час вступу в усі вузи. Організація курсів, гуртків, факультативів для вивчення української мови. Пріоритет україн-

ської мови в кіно, театрах, на радіо і телебаченні, на естраді; проведення загальнонеспубліканських форумів, сесій, пленумів, зборів українською мовою.

5-Й БЛЮК. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ДОТИЧНІ ПИТАННЯ

Р у х: виховання національної гідності шляхом уважного ставлення до національної спадщини, охорони пам'яток. Широке й об'єктивне вивчення всіх сторінок історії українського народу повинно бути одним із головних завдань державних установ, закладів культури, творчих і молодіжних організацій. Відродити народню медицину, педагогіку, агрономію, садівництво, прикладне мистецтво, національні звичаї й обряди.

Ф р о н т: реабілітація репресованих і розстріляних українських письменників, композиторів, художників, філософів, істориків, зробити їхні праці загальнодоступними. Викладати історію України в школах. Видати повний текст «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. Створювати незалежні видавництва і друковані органи.

6-Й БЛЮК. УКРАЇНЦІ ЗА МЕЖАМИ УРСР У МЕЖАХ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

С п і л к а: опіка українського уряду над українськими громадами в РРФСР, Казахстані, Білорусії, Молдавії. Забезпечення культурних потреб українців Брестського регіону, Вороніжчини, Кубані, придністровських районів Молдавії, щоб таким чином зняти питання про перегляд кордонів за етнічним принципом.

Р у х: школи, факультативи, товариства, земляцтва, театр і періодична преса для українців Кубані, Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу, Москви, Ленінграду тощо.

Ф р о н т: культурна автономія українців на території Союзу; свої церкви, школи, друковані органи, товариства.

7-Й БЛЮК. УКРАЇНЦІ ЗА МЕЖАМИ СРСР

С п і л к а: опіка українського уряду над українськими громадами в Польщі, Чехо-Словаччині, Румунії, Югославії. Конструктивний діалог і широке співробітництво на всіх рівнях з українською еміграцією на Заході.

Р у х: найтісніші контакти з українцями, які живуть поза межами Радянського Союзу, сприяючи нерозривності українського народу та його культури.

Ф р о н т: живий і безпосередній контакт з еміграцією.

8-Й БЛЮК. РЕЛІГІЯ

С п і л к а: необмежені права віруючих на створення релігійних громад. Легалізація української католицької і автокефальної православної церков, баптистів, п'ятдесятників, кришнаїтів. Ліквідувати Ради у справах релігій. Право на антирелігійну і релігійну пропаганду.

Р у х: право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, виконувати релігійні обряди або вести атеїстичну пропаганду.

Ф р о н т: рівні права всіх християнських церков на Україні, зокрема католицької, автокефальної православної, баптистської, п'ятдесятників. Ліквідація Ради у справах релігій. Припинити обов'язкове викладання атеїзму; факультативно викладати атеїзм або релігію. Дозволити не брати зброю в руки з релігійних мотивів. Вихідні дні в релігійні свята.

9-Й (І ОСТАННІЙ) БЛЮК. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШОСТІ НА УКРАЇНІ

С п і л к а: гарантія культурно-національної автономії (асоціації, школи, театри, музеї, церква) для росіян, євреїв, поляків, білорусів, угорців, греків, гагаузів, болгар та інших народів. Створення національно-територіальних адміністративних одиниць у селах і районах. Відновлення Кримської АРСР у складі УРСР, організоване повернення кримських татар.

Р у х: збереження національних інтересів компактно розселених росіян, болгар, молдаван, угорців, поляків, кримських татар, гагаузів, греків і дисперсно розселених євреїв, білорусів, циган. Створення шкіл, клясів, товариств, земляцтв, театрів, періодичної преси. «Знати (українську) мову, шанувати її — ознака інтернаціональної вихованості кожної людини, яка живе серед українського народу». Відстоювати ленінські принципи інтернаціоналізму і дружби народів, рішуче протидіяти будь-яким спробам асимілювати національні меншості, пропагувати расову і національну винятковість, шовіністичні і націоналістичні погляди.

Ф р о н т: культурна автономія всіх народів, власні церкви, школи, культурні центри з метою спинити процес русифікації.

* * *

На цьому я закінчую виклад національної платформи трьох українських неформальних об'єднань з найбільш активних нині в Україні. Утримаюся від коментування і на завершення процитую визначення, які дав об'єднанням та їх програмам перший секретар ЦК Компартії України Володимир Васильович Щербицький.

Про Українську Гельсінкську Спілку він говорить, що для неї ха-

рактерні «крайній політичний авантюризм, відверта антирадянщина». «Ватажки» (визначення партійного лідера) Спілки (за його ж словами) «ведуть лінію на підрив конституційної законности і правопорядку, реабілітацію оунівщини, на розгортання широкого «національного», а правильніше сказати, націоналістичного руху за вихід України з СРСР». Спілку Щербицький називає «екстремістським формуванням». (До речі, тлумачення слова «екстремізм» ще за Сталіна: «Схильність до крайніх поглядів і дій (переважно в політиці); термін, який звичайно вживали реакціонери і реформісти у відношенні до революційних діячів». — Словарь иностранных слов под редакцией И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. Изд. 4-е перераб. и дополн. М., 1954, с. 802; попереднє видання — 3-є, М., 1952).

Народному Рухові України за Перебудову перший секретар присвятив не менше уваги. З проекту програми він робить висновки, що «це має бути масова, широко розгалужена організація, яка б стояла над органами радянської влади і, по суті, була опозиційною КПРС». Проект програми, за словами В. Щербицького, просякнутий «ідеями національної відокремлености, (переслідує) по суті «сепаратистські цілі», які «йдуть врозріз з вимогами перебудови і за своїм характером є деструктивні». Рух має «сумнівну політичну спрямованість, небезпеку змикання з націоналістичними, екстремістськими елементами».

Ви мали можливість послухати основні настанови національних програм українських неформальних об'єднань — і зробити свої власні висновки. Наскільки вони співпадають з висновками Володимира Васильовича Щербицького, делегата З'їзду народних депутатів СРСР, який сьогодні розпочав свою роботу, — це інше питання. А в тому, що тут на різний лад варіюються терміни авантюризм, антирадянщина, націоналізм, екстремізм, сепаратизм, деструктивізм — немає нічого нового. На жаль, ця лексика відома давно. В тексті промови є також горезвісна фраза про підбурювання і матеріальну допомогу з-за кордону.

Остаточні ж висновки далекі від оптимізму. Неформальні рухи, як ви бачили, опрацювали досить докладну й послідовну національну програму. Партійно-бюрократичний апарат неспроможний запропонувати альтернативу, оскільки загальні декларативні заяви і відсутність найменшого бажання перейти від обмежених декларацій до практичного вирішення питань, альтернативою бути не можуть. Характерно, що під час передвиборної кампанії кандидати в депутати, здебільшого члени КПРС, котрі бажали добитися успіху, черпали для своїх програм матеріал не з загальних декларацій, а з платформ неформалів — насамперед з поміркованої програми Руху (державність української мови, економічний та екологічний суверенітет, культурна програма, релігійні свободи, права меншостей). Прогнозувати нині дуже важко, та не підлягає сумніву, що відбувається подальша

поляризація — і загострення — позицій. Наявний всезростаючий кредит довіри партії: якщо 1988 року партійні квитки здали 1862 особи, то в першому кварталі біжучого року вже 1299 (цифри наведені в доповіді Щербицького). Не можна казати, що причиною цього явища в усіх випадках стала національна проблема, але що в ряді випадків причиною була саме вона — достеменно відомо.

Кажуть, що страус у хвилини найбільшої небезпеки зариває голову в пісок, щоб нічого не чути і не бачити. Якщо перейти до практики, що склалася на Україні, я б ще додала — і щоб нічого не вирішувати.

Дякую за увагу.

* * *

Запитання. Скажіть, будь ласка! Ваше ставлення до відновлення Кримської АРСР. Думка центрального керівництва України з цього ж приводу.

Відповідь. Моє особисте ставлення до відновлення Кримської АРСР — позитивне (і до організованого повернення населення також — з тим, щоб поверненці могли якнайшвидше забезпечити свої духові, культурні й економічні потреби. Як ми вже чули тут нині, покищо повертаються люди заможні. Отже, чимраз більше відчуватиметься нестача вчителів, інженерів, не кажучи про інших спеціалістів. Тобто, менш забезпечених, інтелігенції. Вважаю, що кримським татарам і нам усім разом варто було б серйозно подумати про фонд допомоги цьому народові, оскільки в місцях їхнього вимушеного проживання — зокрема в Узбекистані — вартість їхнього житла падає, а ціни на хати в Криму відповідно зростають. Аби не склалося кризової ситуації, треба серйозно подбати бодай про вчителів, які добре знають мову і вчили б дітей на їхній — покищо — дідівській землі). Думки керівництва України не знаю, бо республіканська преса це питання оминає. Зрештою, як ви знаєте, «комісія Громика» з приводу кримських татар була створена урядом всесоюзним. Сумніваюся, чи уряд України може вирішувати проблеми татар Криму, якщо він не вирішує проблем власного народу.

Запитання. Чи можливе в найближчому майбутньому об'єднання всіх течій на спільній платформі?

Відповідь. Найближчим часом, очевидно, ні. Сьогодні ще є багато питань, вирішення яких бере на себе тільки те чи те об'єднання. Недавно один з лідерів Співки Вячеслав Чорновіл сказав у своєму інтерв'ю, що УГС не входить в Рух як структурна одиниця, але члени Співки можуть брати найактивнішу участь у діяльності Руху.

Запитання. Чи відомо Вам про діяльність на Україні товариства «Славутич»?

Відповідь. Так. Товариство «Славутич» на Україні знають добре. З приємністю сприймається «неформалами» його участь у громадських

і культурних заходах в Києві, Львові. До речі, щораз частіше з'являються про «Славутич» повідомлення в офіційній пресі. «Славутич» — якщо ще й не сильна, то відрадна допомога тубільцям на Україні. На жаль, майже не чути чисельної української діаспори з Ленінграду.

Запитання. Чому Ви не згадали групи, які входять в КАСУ (Конфедерація анархо-синдикалістів України) — «Січ», «Шанс», «Ключ імени батька Махна» та інші? У них сильний позитив у вирішенні національного питання.

Відповідь. Дякую за інформацію. Можливості ознайомитися з національною платформою Конфедерації анархо-синдикалістів України я не мала. Постараюся надолужити. Мабуть, платформа КАСУ ще не достатньо поширена.

Запитання. Як складаються стосунки у Львові між українцями і поляками? Чи не виникне така ситуація, як у Литві?

Відповідь. Навпаки, у Львові тепер іде щораз глибше примирення. Зрештою, на Західній Україні не збереглися компактні території, заселені поляками. До речі, під час останньої виборчої кампанії відозви на підтримку одного з кандидатів у депутати поета Ростислава Братуня друкувалися українською, російською, польською, єврейською, вірменською мовами.

Запитання. Як ставляться неформальні об'єднання до Кубані, чи не претендують на її територію?

Відповідь. Ні. Йдеться про якомога більше сприяння забезпеченню культурних потреб українців Союзу за межами республіки, щоб запобігти перегляду кордонів.

Запитання. Тепер актуальне питання двомовності. Тобто — російська як засіб міжнаціонального спілкування в республіках. Що Ви відповісте на це?

Відповідь. Однозначно. За мене вже відповів Василь Барладяну заголовком своєї статті «Національно-російська двомовність — смертний вирок народам СРСР». Щодо мене, то статус державної мусить мати лише мова корінного населення республіки, бо: 1) двомовність призведе до того, що національні меншості й надалі виступатимуть у ролі русифікаторів; 2) ця ж двомовність гальмуватиме відновлення і розвитку власних культур національних меншостей; 3) ця ж двомовність продовжуватиме вихолощувати, спрощувати, збіднювати мову російського народу; 4) ця ж двомовність уповільнюватиме процес оволодіння рідною мовою населенням корінної національності. Російська мова може бути мовою міжреспубліканського спілкування в Союзі, а не міжнаціонального в республіках.

ПРИМІТКА. Записки із запитаннями зберігаються у доповідача (крім поставлених під час перерви). Відповіді відтворені з пам'яті. Можуть бути деякі розбіжності, однак у викладі збережена позиція автора.

Проблеми, дискусії

ІМПЕРСЬКА ЗМОВА ПРОТИ НАРОДІВ СРСР

Історія переконує, що всі імперії однаково ставились до поневолених ними народів. Так, наприклад, асирійські царі Саргон II та Навуходоносор переселили до Вавилону більшість населення завойованої Юдеї. За часів імператора Августа по всій Римській імперії було розпорошено увесь волелюбний народ древньої Паннонії, від якого не залишилося навіть і сліду. Йосип Сталін розпорошив по радянській Азії поволзьких німців, кримських татарів, переселив до Сибіру мільйони українців, білорусів, сотні тисяч прибалтійців і ба-сарабських румунів.

Після здобуття турками Константинополя московські поневолювачі народів не перестають втовкмачувати в голови школярам, що Москва — третій Рим. А четвертого вже ніколи не буде. Кожному, хто бодай побіжно знає історію, відомо, що давній Рим об'єднував у одній державі увесь тодішній цивілізований світ. Царська Росія без перешкод завойовувала слабкі народи Азії, а в Європі розросталась за рахунок приєднання православних народів під виглядом їх звільнення від іновірців. Завойовуючи народи, Москва найчастіше вдавалася до давньоримського гасла — «Розділяй і владарюй!»

1667 року вона уклала з Польщею Андрусівську мирну угоду, за якою українську державу було розірвано на два гетьманати, що одразу ж розпочали між собою виснажливі братовбивчі війни. У другій половині XVIII століття «третій Рим» виступив ініціатором трьох розподілів Польщі. Прикладів безліч. Адже, як писав Карл Маркс, російський селянин спав і бачив свого царя на всесвітньому православному престолі в Константинополі (Сочинения, т. 21, с. 321). Але спроби створити всесвітню православну імперію погубили царизм.

1917 року В. Ленін проголосив, що його партія боротиметься «за всесвітню Федеративну Радянську Республіку». І більшовики одразу ж взяли на озброєння гасло «Розділяй і владарюй!»

Аби приєднати Грузію та Вірменію, В. Ленін розділив ці країни між Туреччиною та Москвою. 1940 року від Румунії було відірвано

Басарабію лише на тій підставі, що басарабські румуни називають себе ще й молдаванами.

Сьогодні гасло «Розділай і владарюй» є головним у боротьбі з народами, що повірили в горбачовську демократизацію й дедалі голосніше заявляють про свої національні права.

Після відвідин України М. Горбачовим, гасло «Розділай і владарюй!» крім Прибалтики, частіше ніж раніше почали застосовувати в Україні та в Молдавії. У кінці лютого в Кишиневі та в Одесі з'явилися два цікаві документи — програмна відозва т. зв. інтерруху «Єдність», що виник з ініціативи ЦК КПМ, і «Звернення» в ЦК КПРС та до Президій Верховних Рад СРСР, РРФСР, УРСР, МРСР, якого складено від імени гагаузів і болгарів Одеським обкомом КПУ. Споріднює ці два документи з програмними документами т. зв. інтеррухів Прибалтики те, що в них засуджуються вимоги молдаванів і українців надати їхнім мовам статусу державних. Як і росіяни Прибалтики, росіяни Одещини й Молдавії, виступаючи проти мов корінних народів УРСР і МРСР, кивають у бік національних меншостей, яким українці й молдавани нібито хочуть нав'язати свої мови. В обох документах, як, наприклад, і в документах литовського інтерруху, шовіністи кричать, що надання статусу державних українській та молдавській, а також переведення молдавської на латинську абетку, призведе до великих грошових витрат.

Якщо російські шовіністи в Естонії ставлять питання про приєднання частини Естонії разом з Талліном до Ленінградської області, то російські шовіністи в Молдавії та на Одещині, від імени гагаузів і болгарів, просять ЦК КПРС і всі вищі урядові інстанції приєднати заселені гагаузами та болгарами райони МРСР, Одеської та Запорізької областей до РРФСР, тобто хочуть створити російські анклавів в самісіньких серцях Молдавії та України. Щоправда, одеський болгарин Абаджієв, виступ якого 14 березня надрукувала «Вечерняя Одесса», говорить про створення болгарсько-гагаузької автономії на терені РРФСР, тобто про переселення цих меншостей в Росію, якщо українській та молдавській мовам буде надано статусу державних. Аби зберегти свої мовні та командні привілеї, російські шовіністи в Молдавії вимагають референдуму з приводу надання молдавській статусу державної. При цьому шовіністи обумовлюють для нацменшостей республіки право «вето». Якщо, мовляв, якась нацменшість не побажає, аби мова більшості стала державною, всі розмовлятимуть російською. Коли вірити передачам Одеського радіо, яке 15 березня розповіло про зустріч секретарів міськкому партії Хмельнюка та М'яковського з робітниками заводу ім. Січневого повстання, то й одеські шовіністи, не вживаючи слова «вето», від імени партії самостійно будуть вирішувати, якою мовою мають вчитися й розмовляти одесити.

Що сталося? Чому болгарин Абаджієв збирається тікати з України, а ті, від чийого імені виступають російські шовіністи в Молдавії та на Одещині, звертаються до вищих урядових органів з проханням приєднати їх села до складу РРФСР?

18 березня в Одесі відбулося засідання Одеської філії товариства «Меморіал», на якому виступив голова ради філії філософ доцент В. Цимбалюк. Він сказав, що болгарин Абаджієв не тікав би до Росії, якби в одеській пресі було надруковано проєкт Програми Народного Руху України, де сказано, що український народ бореться за мовні та культурні права всіх національностей. Але, за словами В. Цимбалюка, в Одесі навіть передплатники «Літературної України» не одержали те число газети, де було надруковано проєкт Програми Народного Руху. Доцент зазначив, що по всій Україні провадиться шалена антиукраїнська і антинародня кампанія. Він навів приклади того, що офіційні партійні й урядові кола області нацьковують національні меншості на українців, роблять усе, щоб посварити робітників з інтелігенцією.

10 і 11 березня партійне керівництво області вимагало від усіх завідувачів кафедрями одеських вузів провадити боротьбу з Народним Рухом України.

До цього слід додати, що 14 березня «Вечерня Одесса» на першій сторінці надрукувала листа однієї росіянки, котра назвала Народний Рух України «брудом націоналізму, який натягує на себе демократичні шати». І цей «Рух», за словами шовіністки, не лише отруює людей «отрутою націоналізму», але й «підносить руку» над головами росіян.

17 березня від учительського колективу 117 школи міста Одеси працівники райкому партії і райвідділу народної освіти Жовтневого району вимагали засудити Народний Рух України як націоналістичний та антипартійний. Але вчителі зажадали, щоб «Вечерня Одесса» надрукувала проєкт Програми Народного Руху.

Інакше кажучи, прикладів застосування гасла «Розділяй і влада-рй» чимало.

Дедалі зросли вимоги басарабських румунів і українців в УРСР щодо надання їхнім мовам статусів державних у МРСР та в УРСР змусили шовіністів балачками про націоналізм зізнатися, що ці народи в своїх республіках безправні. Відбувається зривання масок. І нарешті світ бачить, що ніякого союзу рівних республік не існує, а натомість є колоніальна імперія, яка гальмує розвиток світового господарства, витрачаючи кошти і сили народів на своє існування.

У боротьбі проти поневолених народів шовіністи намагаються використати нацменшості, які з вини росіян опинилися на краю безодні.

Автори болгаро-гагаузького «Звернення» пишуть про те, що біль-

шість болгарів і гагаузів не знають рідних мов, і ніби тільки Росія здатна порятувати їх від остаточної денаціоналізації, яку готують їм молдавани та українці, вимагаючи для своїх мов статусів державних. Вони проголошують, що на відміну від УРСР та МРСР, Росія має великий досвід щодо правильного розв'язання національного питання. А уряди УРСР та МРСР не вміють і не бажають вирішити болгаро-гагаузьке питання. Але!

Поперше, нацменшості України й Молдавії вчать в російських школах і мов корінних народів цих республік не вивчають. Якби уряди УРСР та МРСР займалися денаціоналізацією нацменшостей, то нав'язали б їм молдавські та українські школи.

Подруге, Росія справді має великий досвід щодо винищення інших народів. Це Росія виселила з Криму татарів, з Поволжжя німців, з Кавказу чечено-інгушів. Сьогодні сотні тисяч мордвинів у Пензенській, Рязанській та Івановській областях мають лише єдине право — називатися росіянами. І сибірські татари як народ теж заборонені. Мільйони українців Кубані, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу не мають ні шкіл, ні преси, ні права на культуру.

Розігруючи болгаро-гагаузьку карту, російські шовіністи намагаються вбити клин між народами, які дружньо живуть на одній землі якщо не століття, то багато десятиліть. У такий спосіб шовіністи хочуть продовжити русифікацію як корінних, так і некорінних народів союзних республік. Адже — «Розділяй і владарюй!» — визначальна риса московського імперіялізму, що має на меті створити на землі один народ, одну державу на чолі з одним диктатором.

Усі національні меншості в неросійських республіках матимуть юридичні й політичні національні права тільки тоді, коли не дадуть втягти себе в змову проти корінних народів республік. Аби, наприклад, нацменшості України зберегли свої мови й культури, їм треба разом з українським народом боротися за надання українській мові статусу державної мови, за те, щоб на Україні українська мова стала мовою міжнаціонального спілкування. Тільки національно-українська двомовність порятує від денаціоналізації нацменшості України і українців. Якщо нацменшості України стануть союзниками російських шовіністів, загинемо всі — і українці, і болгари разом з гагаузами. Тільки цього і хочуть від нас шовіністи, аби сприяти Москві не на словах, а насправді бути столицею єдиної світової імперії.

270023, Одеса — 23, вул. л-та Шмідта, 8, кв. 10.

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

70 РОКІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

(Виступ на установчих зборах Львівського регіонального товариства «Меморіал» 27 травня 1989 р.)

Михайло ОСАДЧИЙ, відповідальний редактор незалежного літературно-мистецького журналу Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелігенції — «Кафедра», двічі політ'язень Брежнєва.

На початку виступу М. Осадчий застеріг: Якщо «Меморіал» буде торкатися лише жертв сталінізму, а брежнєвщину оминатиме — мені в такому «Меморіалі» не місце. І продовжив:

Тепер кожному модно виставляти свою програму. Бажаючи стати членом товариства «Меморіал», пропоную громаді свої програмні засади участі в цій громадській організації.

Отже:

Божа мати!

І заступи нас, і укрій!

Нема сім'ї, немає хати,

Немає брата, ні сестри,

Щоб незаплакані ходили,

Не катувалися в тюрмі

Або в далекій стороні...

(Т. Г. Шевченко)

Ці пророчі слова в гарній статті третього номера «Жовтня» за цей рік гостро понижені риторично м'яким, аж невластиво лагідним почуттям гніву: «А що б то, — мовляв, — він написав на цю тему через 80 літ, у 1937 році? Чи може й не написав би, не дали б?»

Трагедія нашого народу ще і в тому, що навіть і про свої історичні трагедії ми або не пам'ятаємо, або не пишемо про них («Не дали б!» — та коли і в кого Шевченко питався, що і як йому писати? Навіть ставити так питання — принизливо для Музи Шевченка!). Або, приміром, що означає згадка про 1937 рік? Адже він — 1937 рік

— був порівняно лагіднішим за останні 70 років буття українського народу. Тоді вже народу як такого вбивали значно менше, тоді вже самознищувалася партійно-радянсько-карально-бюрократична верхівка. І якби вона ще більше себе винищила в 1937 році — може навіть краще було б для нашого народу.

Незліченно більше в історії України, передусім винищення національно свідомої людности, були в роках 1918-1922, 1923-1934, 1940-1941, 1941-1945, 1945-1950.

Від жакіття цих трагедій Данте не те, що налякався б, а від ляку вдруге помер. Бож російський царат за 260 років після гетьманського управління Україною — не зруйнував духовно і фізично нашого народу в такій якості, як виконали це за десятки царів лише два новітні царі — Сталін і Брежнєв протягом 49 років свого садистичного посідання умів, сердець і навіть трупів нашого народу.

Отже не слід, вочевидь, всує повторювати наші національні трагедії, щоб не підмінювати безпам'ятства надто лагідною, аж до всепробачення легковажною пам'яттю, котра заколисує до дрімоти, а не пробуджує до ненависти. Не повторювати всує, а тільки докопуватися до суті, обсягу і розмаху, причин і наслідків наших національних трагедій і створювати таку картину «Останнього дня Помпеї», від котрої б хололо в жилах і кликало до помсти.

У цьому саме я й вбачаю центрове призначення «Меморіялу». Бож коли Шевченко з певною мірою перебільшення на свій час писав про трагедію в кожній сім'ї і хаті України, — цим він ніби проектував історичну перспективу України — «немає брата, ні сестри, щоб не каралися в тюрмі» — протягом царювання Сталіна-Брежнєва чи знайдете на Україні бодай одну-однюсіньку душу, живу чи мертву, котрої б не покопирсала брудними ядучими шупальцями Адміністративно-Каральна, певне, а не Командна Система?!

Отож завданням «Меморіялу», вбачаю, є не тільки спорудження монумента жертвам, хоча і в цьому є конечна потреба, скільки розкриття і осмислення тієї суспільно-соціально-філософської суті псевдонаукової, життєво злочинної теорії, о котру опираючись, Сталін-Брежнєв в найстисліші терміни добігали заповітного для всіх неронів фінішу — знищення підкорених народів.

І не випадково їхній приціл був скерований головню на Україну, бо це ж найбільш ласий і найотруйніший кусок сала. І саме тому, за власними підрахунками, у всіх таборах, де я відбував брежнєвське покарання — менше 60-и відсотків зеків-українців не було.

Ця статистика стосується й останнього зеківського призову — покоління дисидентів! А українці, як відомо, 60 відсотків населення Радянського Союзу не складають — а тільки, якщо пам'ять не зраджує — 18.

Основною засадничою тенденцією «Меморіялу» повинна стати та

достовірність, що хоча й партія проголосила ПеРеБуДоВу та реформу політичної системи, але це проголошення прозвучало лише відголоском ревища волаючих живих і мертвих голосів десятків і десятків мільйонів українців — жертв Сталіна-Брежнєва!

Тут я особливо наголошую на рівності двох тиранів щодо України — тирана Сталіна і «добрячка», дурачка та п'яничку Брежнєва — з тією різницею, що в Сталіна переважала фізична страта України над духовною, а тиран Брежнєв натужився більше над духовним нищенням України. Жоден сатрап, разом зі Сталіним, не покалічив так українського національного духу, як духовний покруч Брежнєв. Гляньмо: 92 відсотки українських шкіл — за Сталіна і лише 50 — за Брежнєва... П'яничка то п'яничка, а дивився в корінь! Це лише один зі штрихів його злodianь. Про суть національної деморалізації скажу з власного досвіду. Протягом двох слідств наді мною у брежнєвських політичних катівнях найтяжчим моїм «злочином» був сам термін «Україна» в моїх літературно-художніх творах. «Україна» навіть з епітетом «Радянська».

Бо навіть лютіше і зловісніше сприймався цей епітет «радянська» кагебістськими катами Брежнєва. Мав би місце, скажімо, «суверенна» — брежнєвців бісило б куди менше — тут уже не ті недавні часи й доказувати було нічого! І було б ліпше й для моєї долі, було б менше катувань допитами, менше, а може й зовсім не спізнав би на своїй голові бандитських кулаків майора Гальського, що за свої двопудові бойовики дістав звання полковника і професора, став членом Спілки письменників Климом Дмитруком, дістав помешкання в Києві над Дніпром і то не єдину кімнаточку...

Отак воно споконвіків і ведеться: мріють про вікно над Дніпром найкращі сини України, а мають його реально найлютіші кати України типу полковника-професора Гальського!

Отож другим покликанням «Меморіалу» вбачаю не просто виявлення фактів та наукове і творче узагальнення ясновидно передбаченого Іваном Франком ще на зорі століття сталінізму-брежнєвізму як державної форми АКС (Адміністративно-Каральної Системи) — щоправда, у Франка не могло бути терміну «сталінізм-брежнєвізм», у нього був термін «Енгельсова держава» — повторюю, не просто виявлення фактів злочинів, а притягнення до відповідальності всіх причетних до цього кошмарного кровопролиття, до цієї реальної ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ в країні протягом 1917-1985 рр.

І не просто виявлення і публічного пресово-радіо-телевізійного оприлюднення імен і фактів. Бо що скаже ім'я сталінського майора і брежнєвського полковника, а перебудовного «професора» і письменника бандюги Гальського — цього злодійського демона українського народу — треба вимагати публічного суду над тисячами і активно

діючих бандюг Гальських, щоб і в поколіннях його крові тремтілося перед садизмом прашура.

Оприлюднення імен і фактів злочинів доби Сталіна-Брежнєва м'яке, але покищо прийнятніше покарання для таких карателів, як професори-доценти типу Дорошенка, Матвійчука, Нечиталюк, Грицютенка, поета Книша й їм ність числа, я назвав імена лише причетних до моєї покаральної долі. «Меморіал» повинен ставити питання про звільнення їх з посад за злочин перед українським народом, вимагати дискваліфікації і позбавлення наукових і полковницьких санів, створити таку суспільну атмосферу, в якій би земля горіла під ногами кожного убивці і катюги!

А водночас «Меморіал» повинен обмірковувати і форми допомоги в підготовці наукових колон з покоління нового часу — покоління доби перебудови. Бо гине діло — віддати цю справу в руки вчорашніх професорів-карателів. Тим, хто протягом десятиліть впливав у душі студентів смертоносні догми і цикуту сталінізму-брежнєвізму.

А водночас треба негайно поставити питання про повернення в ВУЗи і наукові заклади звільнених у добу суспільного жабування студентів і науковців лише за те, що вони народилися по Сибірах та Казахстанах, де безвинно каралися їхні батьки за любов до України... Страшні часи брежнєвського геноциду, коли місце народження українця, коли українець уже в ембріоні був позначений білою позначкою політичної дискримінації та недовір'я, або й довічних карань!

(Тут М. Осадчий солідаризувався з виступаючими, які зазначили, що треба паралельно видавати двотомні «Книги пам'яті»: одну з них — про жертви Сталіна-Брежнєва, другу — про їхніх катів).

Якщо наш «Меморіал» не підійметься до висот розв'язання глобальних проблем нашого суспільного буття, якщо не займеться докорінними питаннями його Перебудови та реформи, а опуститься до голої статистики, «де й кого убили чи покарали», поперше, не вистачить паперу, а подруге — нуль ціна тоді йому в базарний день. Він з дрімучої дрімоти швидко западе в летаргічну сплячку як народна ініціатива.

* * *

Я починав від страдника Шевченка — ним і завершу.

... Сталін і Брежнєв...

Дещо перефразовуючи Тараса, скажу:

Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А второй доконав
Вдову сиротину.

Сумом і найглибшою печаллю порадіймо сьогодні, що Сталін-Брежнев та їхні холоуї полковники-професори Гальські ще до кінця не доконали таки нашої України.

І втішним свідченням цього — є створення «Меморіалу» — нашої святої пам'яті, нашої живої перспективи дій.

* * *

Я пропоную Установчим зборам нашої обласної організації «Меморіал» вшанувати тих, хто ніколи вже не зможе взяти участь у ній, хоча і є найсправжнісінькими її ентузіастами та організаторами, хто загинув у сталінсько-брежневському пеклі, або хто підступно вбитий майорами і професорами типу Гальського без суду і слідства, часто навіть і не в застінках НКВД-КДБ-ДПУ, а там, де Гальським зручніше і тихіше було вбити, вшанувати їх пропоную хвилиною мовчанки.

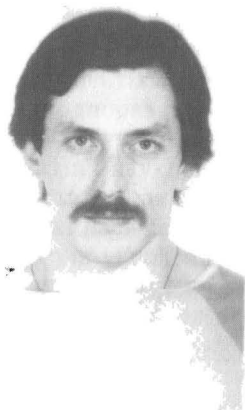
Квітень — 1989

Михайло Попов. Тітка. Олія.

ВОЛОДИМИР ПЕРЕВОЗНИЙ

МАНІФЕСТ БЛЮЗРЕАЛІЗМУ

Володимир Григорович Перевозний народився 1958 року в м. Кремінна Ворошиловградської обл. Навчався в Харківському університеті на біологічному факультеті. Після закінчення університету працював інспектором рибгоспу в м. Шостці Сумської обл. Будучи свідомим українцем, активно впроваджуючи рідну мову у виробничу сферу, накликав на себе підозру органів КДБ. Невдовзі в шосткинській міськрайонній газеті «Советское Полесье» з'явився брутальний пасквіль «Над пропасстю во лжи», в якій Володимир Перевозний звинувачувався в «українському буржуазному націоналізмі».

Після цього В. Перевозний довгий час не міг ніде влаштуватися на працю, був токарем у Харкові та на інших роботах.

Тепер працює науковим співробітником Науково-дослідного інституту охорони водного середовища в м. Харкові.

ЕПІГРАФ

Закон Ома для соціосфери:

Ідейна напруженість соціосфери завжди переважає її опір.

Цей твір присвячую:

М.С. Горбачову та О.О. Зінов'єву

ПРО НАЗВУ

«Маніфест» — просто для гучності, а «блюзреалізм» — просто блюзнірський реалізм. Честь створення цього напрямку мистецтва і суспільно-політичної думки та його назви, на жаль, належить не мені. Тепер багато представників нової радянської культури працюють у цьому стилі. Я просто вирішив викласти на папір головні проблеми, котрі виникають

внаслідок прийняття головних постулатів блюзреалізму, котрі я б висловив так:

Дотримуватися реалістичної точки зору, тобто, просто здорового глузду.

Це неодмінно призведе до необхідності обплювати офіційні святощі, що спочатку здаватиметься блюзнірством.

Не бійтеся цього!

Блюзнірство знищує кумирів!

Дійсні святощі знищити неможливо!

ПРО СЕБЕ

Я вірю в прогрес, котрий розумію виключно як збільшення свободи середньопопуляційного представника біологічного виду.

Все інше, що часто видається за прогрес, скажімо, розвиток технології, часто-густо не додає людині свободи, хоча є необхідною передумовою для цього.

Свободу я розумію як множину можливих для людини дій з прийнятим для неї результатом.

Діалектика, на мою думку, — чудова річ, але я дуже дратуюся, коли чую, що це методологія мислення. Методологією вона стає лише внаслідок відбиття в мозкові. А у всесвіті — це просто загальний закон еволюції або «розвитку взагалі» на всіх його рівнях — фізичному, хемічному, біологічному та соціальному.

Тому я не соромлюся, коли мене називають біологізатором. Ми маємо право переносити закони розвитку живого світу на суспільство і навпаки, бо вони скрізь однакові.

ВСТУП

Все створене людством створювалося йому ж на користь, але, тим не менше, дуже часто державні інституції, організації політичні чи наукові стають цілком самодостатніми, намагаючись задовольнити перш за все власні, а не суспільні потреби, існуючи, тим не менше, на суспільні кошти. Це явище, типове перш за все для тоталітарних країн, спостерігається і в демократичних державах. Узагалі, в будь-якій системі з великою кількістю складових частин, спостерігається тенденція до автономізації і навіть ізоляції окремих підсистем.

Зокрема, в найбільш мені відомій радянській філософії це дуже помітне явище, котре виглядає як масове розмноження парафілософських текстів і як інтенсивна терміно-фразотворчість, нездатні принести простій людині, котра не отримує грошового прибутку від філософії, нічого, крім імунітету від сприйняття подібних творів.

Ну, що може дати будь-кому, навіть викладачам військових училищ, скажімо така дисертація (не пам'ятаю вже, чи кандидатська чи докторська), назву котрої я вичитав у журналі «Вопросы философии»

наприкінці 70-х років: «Взаємодія законів формальної і діалектичної логіки в процесі формування творчого мислення у курсантів танкових училищ». Створюється враження, що самодостатня не лише філософія, а й навіть оця дисертація. Навряд чи хто прочитав її з часу її захисту.

На користь моєї діагнози — творчий забор радянської філософії — говорить і такий факт, що в тому ж таки журналі «Вопросы философии» до двох третин текстів бувають присвячені термінологічним суперечкам, цікавим лише філософам. Розплодилася купа книжок про розуміння того чи іншого слова Марксом або Леніном. Це все є наслідки відриву філософії від життя. Вже дійшло, як і в інших галузях науки, де це більш виправдане потребами розвитку, до створення вузькофахової мови, незрозумілої самим фахівцям, звідки й виникають термінологічні суперечки.

Цей філософський жаргон створювався, головним чином, за рахунок похапливих запозичень з інших мов.

Філософія стане зрозумілою і корисною для народу, якщо філософські тексти перекласти кухонно-побутовою мовою, що вже саме по собі ліквідує переважну більшість термінологічних суперечок і саму можливість написання грубесних книжок про значення слова «відходок» у роботах клясиків. Відповідно радикально зменшиться кількість води у філософських текстах.

Я не знаю, наскільки мені це вдасться, але спробую викласти свої думки якомога простішою мовою саме з цих міркувань з метою їх швидкого розуміння.

Обіцяю, що за критику, навіть з марксистських позицій, моїх тверджень ніхто не буде притягнутий до кримінальної відповідальності.

Говорю про філософію, тому що неможливо говорити про радянську історію, не зачепивши марксистської філософії за той чи інший бік.

Я не історик, але, тим не менше, як кожна людина, котра прагне розуміти своє місце в цьому світі і шанси на майбутнє, цікавлюся історією в межах своїх можливостей. Мене надзвичайно дивує той факт, що багато питань і висновків з історичних фактів, котрі лежать на поверхні, нікого з офіційних істориків Радянського Союзу, судячи за публікаціями, не цікавлять. Спробую зробити їх тезовий виклад з метою привернути до них вашу увагу.

І. РАБОВЛАСНИЦТВО І ФЕОДАЛІЗМ

Рабовласництво досі визнається окремою формацією. Але ця формація існувала не скрізь, а такі народи, як, скажімо, германські чи слов'янські, обійшлися без неї. Отож, це принаймні не обов'язковий

етап історії. Феодалізм, до прикладу, у слов'ян народився безпосередньо від первісно-родового ладу, як і свого часу рабовласництво. Польський і російський варіанти феодалізму шляхом поширення і поглиблення кріпацтва дійшли до суттєвої схожості з рабовласництвом. Ленін свого часу писав: «На практиці... крепостное право, особливо в России, где оно наиболее долго держалось и приобрело наиболее грубые формы..., ничем не отличалось от рабства» (В.И.Л., П.с.с., т. 39, с. 70). То що ж, практика є критерієм істини.

Політична надбудова феодалізму і рабовласницька тотожна. І там, і там — чітка авторитарно-тоталітарна структура влади з невеликими варіаціями. Ранньо-феодальні і ранньо-рабовласницькі республіки, котрі все одно поступово вироджувалися в імперії, є лише демократичними мутаціями політичної структури, котрі на ранній стадії розвитку цивілізації не могли вирости до рівня вселюдського явища.

Економічний базис теж тотожний — візьмімо для прикладу структуру виробничих сил і стосунків в пізньокріпацькій Росії і рабовласницькому Римі. Спробуйте знайти різницю між поміщиком і рабовласником, або між рабом і кріпаком. Це все дає мені право вважати, що між первісно-родовим ладом і капіталізмом існувала лише одна формація — феодалізм, або авторитарно-тоталітарна система.

Підтримується це, зокрема, і застосуванням ієрархічного підходу, на відміну від класового. Можливо тому, що я — біолог за освітою, мені здається цілком прийнятним застосувати до розгляду політичної надбудови людського суспільства спосіб аналізу ієрархічної структури тваринних зграй.

Ієрархічна структура зграї вовків чи мавп виглядає як піраміда, або при площинному зображенні як трикутник.

Вгорі — вождь зграї, під ним — всі інші, і чим нижче тим нижчий соціальний статус і тим більша кількість осіб, котрі займають цей ієрархічний рівень. Ця зграйна ієрархічна структура є загалом тотожною ієрархічній структурі людської організації як за часів рабовласництва, так і за феодалізму. Тут ми бачимо просто розвиток тієї самої, ще пралюдської ієрархічної структури аж до епохи буржуазно-демократичних революцій, котрі започаткували нову ієрархічну структуру, властиву лише людям, і то капіталістичної формації. Ця структура якісно відмінна від попередньої. Відмінність полягає зовнішньо лише в кількості трикутників, у межах однієї структури. Це багатопартійна політична система, в якій внаслідок міжпартійної конкуренції вперше в історії з'являється механізм соціального контролю за правлячою верхівкою, хоча в межах однієї партії і можуть мати місце зграйні стосунки між її членами. Трикутники-партії інколи частково мають спільну площу, як це видно з малюнку. Це є зображення множини осіб, котрі коливаються між тими чи іншими партіями, за голоси котрих і точиться міжпартійна боротьба, завдяки якій враховується врешті-решт до деякої міри і думка найупослідженіших членів суспільства.

Звідси:

Першим класовим суспільством був феодалізм. Рабовласництво — один з його можливих варіантів, як на ранньому, так і на пізньому етапах розвитку. Феодалізм має за політичну надбудову авторитарно-тоталітарну організацію (АТС), котра характеризується одновершинною типомо зграйною ієрархічною структурою, внаслідок котрої є неможливим існування механізмів соціального контролю заправлячою верхівкою.

2. АТС

Верховна влада в АТС може бути одноосібною і олігархічно-груповою, що не міняє її якостей, все одно верхівка є фактично безконтрольною. Монополія влади в АТС тягне за собою і інші монополії, серед яких найгіршого гатунку — ідеологічна. Інквізиція в Західній Європі, переслідування старовірів Росії — це все є природними проявами ідеологічної монополії.

АТС мало здатна до внутрішнього розвитку, оскільки в умовах монополізації будь-чого зменшується кількість матеріалу для природного добору, бо все нове давиться силою офіціозу. З точки зору діалектики в монополізованому суспільстві мало реалізується головна умова розвитку — боротьба протиріч.

Тому в АТС політичні структури можуть розвиватися і вдосконалюватися лише за рахунок *зовнішньої* конкуренції, і то, головним чином, військової. Саме з цієї причини до капіталізму раніш прийшла Західня Європа, а не, скажімо, Китай чи Індія, котрі перебували в більш ізольованих умовах, ніж будь-яка країна Західньої Європи. Завдяки цьому феодалізм азійських країн дійшов до значного рівня стагнації, що відбилося і в кастовій структурі суспільства як збільшення рівня соціальної нерухомості, і в національному характері — згадайте японське прислів'я «бий по цвяхах, що стирчать», і в ідеології — всі варіанти буддизму закликають до вдосконалення саме внутрішнього світу людини, тим самим зменшуючи соціальну активність населення навіть в економічній галузі, і в багатьох інших культурних проявах.

3. КАПІТАЛІЗМ

Капіталізм — парламентсько-демократична структура організації суспільства, котра з'явилася як якісно нова і замінила собою, або невдовзі замінить повсюдно найрізноманітніші прояви АТС. Саме цей процес ми і спостерігаємо в його найбурхливішій фазі останні сто років. Це загальна криза, але не капіталізму, а феодалізму.

4. РЕАЛЬНИЙ СОЦІЯЛІЗМ

Що ж таке реальний соціалізм? Реальний соціалізм має політичну надбудову, тотожну АТС, тобто авторитарно-тоталітарну ієрархічну структуру без найменших ознак контролю знизу, звідки й випливає можливість будь-яких авантур та соціальних експериментів *in vivo* аж до соціальної ампутації цілих класів і національних одиниць. Цим страждають всі комуністичні уряди всіх комуністичних країн. Діапазон цих експериментів є безмежним, бо впливає лише з діапазону фантазії можновладців — від знищення власного народу до ліквідації алкоголізму через п'ять хвилин після появи такого багання.

Отже, надбудова є феодальною, алеж залишається економічний базис, в котрому буцім то засоби виробництва вперше за всю історію належать народові. Але дозвольте зауважити, що засоби виробництва належать тим, хто ними керує і розподіляє прибутки. Саме це, а не рядок з конституції і є критерієм для пошуків власників. Це люди з апарату управління, організовані в одно-однісіньке на всю країну супермонопольне акціонерне товариство у вигляді державного політично-економічного апарату. Контрольний пакет акцій, авжеж, належить політичній верхівці партії, котру можна вважати «трьома товстунами», якщо лише одному з них не вдалося прибрати до рук інших. Органи радянської влади фактично мають лише виконавчі функції, і то обмежені чіткими інструкціями і рекомендаціями партії. Взагалі ця структура економічної влади повторює вже відому з феодалізму систему розподілу державного майна між шляхтою за її послуги царям. Введена за час радянської перебудови «самостійність» підприємств не міняє суті справи. Найбільше, що може підприємство, — самому розподілити, і то відповідно до інструкції власників, не більше 30-и відсотків прибутку. Виникає пряма аналогія з паном у Кракові і управителем його маєтку під Бердичевом. Чи є власником управитель? Чи є власниками кріпаки, котрі може й самі розподіляють між собою один відсоток власного заробітку?

При такому збігові феодальної надбудови і феодального базису цілком зрозуміло, чому феодальні риси самі кидаються в очі. Це і позаекономічний примус до праці, котрий прозирає в організації суботників в найкращому випадкові, а в найгіршому — в організації таборів. Це і моменти закріпачення робочої сили пропискою, багаторічною чергою на житло, службовим житлом чи просто трудовою книжкою і страхом попсувати її поганим записом чи самою кількістю записів. А «не высовывайся» вже стало законом життя. Так, це феодалізм!

І я прошу вибачити мене, пане Горбачов, за те, що цим самим я, виходить, стверджую, що Ви є цар-батюшка. Нехай мене дещо ви-

правдає те, що я Вас щиро вважаю царем-реформатором, тобто суспільно корисним явищем.

В надрах феодалізму повинен народжуватися економічний базис капіталізму і нова кляса-буржуа. І дійсно, після 70-річної боротьби з буржуазією вже офіційно дозволено діяти дрібному приватному власникові. І дуже праві ті «антиперебудовники», котрі кричать, що «индивидуальная трудовая деятельность — растаскивание социализма по бревнышку». Оце і називається «классове чутье». Так воно і є. Вони чудово-чудово бачать ворога і майбутнього переможця — активну, з молодими гострими зубами буржуазію, котра зараз поповнює свої ряди, загартована 50-річним підпільним існуванням (після ліквідації НЕПу) у вигляді спекулянта, «цеховика» чи просто «великого комбінатора».

І тут, як бачите, все сходиться, бо куди не кинь — скрізь клин. Та просто не може суспільство, в котрому більше мруть діти, менше живуть люди, котре не здатне забезпечити своїх членів навіть штаньми (це я згадав слова одного мого знайомого: «найдійовіший різновид антирадянської пропаганди — американські джінси»), мати більш передову політичну структуру.

І це суспільство вже стрімко деградувало. Відбувалася натуралізація господарства (підсобні сільсько-господарські підприємства при промислових) і ліквідація розподілу праці (навіть науковців і досі ганяють на сільські роботи). Саме цей суспільний регрес на тлі військової конкуренції з капіталізмом, яка вимагає економічного росту, і був причиною реформ у Китаї, Угорщині і Радянському Союзі. Всі ці реформи вводять в життя соціалістичних країн, в їх феодальну економіку перші елементи капіталізму у вигляді ремісника, фермера і торговця, котрі по суті вже є дрібними приватними власниками і, як відомо, прагнуть перетворитися на великих капіталістів, в чому їм все ще сподіваються завадити. Але колесо історії набирає швидкості.

5. БАТЬКІВЩИНА ЖОВТНЯ

Чому такий варіант АТС, як реальний соціалізм, виник саме в Росії? Першопричин, котрі породили це явище, слід шукати коли б ще не в часах татаро-монгольської навали, яка й поклала початок окремішності долі Росії від загальноєвропейського історичного процесу, хоча деякі причини цього існували і раніше, скажімо у вигляді православної релігії, що вже саме по собі обмежувало європейські впливи. Але помітно це стало лише в часи Петра I і саме завдяки йому. Згадаймо шкільний підручник історії, засуджений в часи перебудови, і спробуємо витягти те, що навряд чи могло бути перекрученим марксистською «об'єктивною» історичною наукою. Виявляється, до Петра відбувалося послаблення царської влади. Вже після

Івана Грозного бояри, побоюючись царської сваволі, намагалися обмежити царський абсолютизм для того, щоб мати якісь гарантії прав принаймні на володіння власним майном. Прецеденти в історії вже були. В Англії вже існував парламент. Функцію верхньої палати парламенту цілком могла виконувати боярська дума, і до того, мабуть би й дійшло завдяки поступовому обмеженню царської влади і потребі вирішення якимось чином міжбоярських чвар. Обмеження царської влади і створення парламенту надало б Росії феодальній можливість руху до капіталізму, як це трапилось в Англії. А Петро шляхом абсолютизації самодержавства вирішив цю його кризу ліквідацією самих зародків Думно-парламентського процесу і то з великою кров'ю.

Як відомо, аборти — річ шкідлива, і Росії цей історичний аборт теж не додав здоров'я. Зрушився гормональний баланс і Росія почала пухнути тілом, але у великому тілі почалися патологічні процеси. З'явилися всі ознаки феодального застою, відомі нам з азійських прикладів. Закріпачення селян довело Росію до прямої тотожності з рабовласницьким ладом, що помітив і Ленін (дивись вище). Введений Петром «Табель о рангах» посилив соціальну нерухомість і у верхівці. Чим не кастовість? Таким чином, абсолютизація монархії дозволила проіснувати так чи сяк російському феодализму аж до лютого 1917 року. В цей час і закріпилася традиція єдино можливого в АТС реформатора згори і відповідна до неї психологія народу. Технічні нововведення в цей час спускалися в життя наказовим чином згори, запозичені з Заходу, що теж започаткував Петро. Аналогічні винаходи своїх громадян найчастіше помирали разом з ними. Сумна є доля більшості російських винахідників в умовах, коли будь-які нововведення могли рухатися лише вниз по щаблях ієрархічної драбини.

В цей час Росія далася взнаки і всьому людству. Її роля «жандарма Європи» затримала розвиток і інших країн по шляху до капіталізму. За це все ми мусимо бути «вдячними» саме Петрові, котрого в Росії і досі дуже шанують як великого державного реформатора. В історії людства було мало людей, які б принесли стільки шкоди власному народові і були б ним так ушановані.

Історія — стара гидотна баба,
Що дуже полюбляє чорний гумор.

Феодальна стагнація продовжувалася аж до скасування кріпацтва 1861 р., після чого почалося формування економічного базису капіталізму. До початку 1-ї світової війни капіталізм в економіці вже майже переміг, але пересічно масова свідомість залишалася феодальною. Лютнева революція була передчасною, бо суб'єктивний фактор

революції — масова свідомість була не готова до цього. Політична криза феодалізму була прискорена економічною кризою, викликаною наслідками війни. А народові потрібен був вождь величезного росту, «косая сажень в плечах», з вогненним поглядом і з чорною бородою на всі груди — згадаємо образ Леніна в оповідках тих, хто його не бачив, в часи громадянської війни, це відомо з радянської художньої літератури. Уряд, в якому точилися постійні сварки і розбори, неминучі в парламенті, не міг викликати поваги ні у селян, ні у робітників — вчорашніх селян, ні у представників інтелігенції з їх скепсисом, знову ж таки запозиченим з Заходу.

Це призвело до того, що ніхто й не жалкував спочатку, коли купка рішучих людей скинула цей уряд.

Але буржуазні партії, які входили в тимчасовий уряд, мали під собою економічний базис капіталізму, вже створений у Росії, і його демократичну структуру з принципом вільної конкуренції вони й відбили в структурі своїх партій, а потім і в структурі політичної надбудови країни.

Партія більшовиків не мала під собою економічного ґрунту, оскільки, як відомо з Маркса, економічний базис комунізму при капіталізмі не виникає, а що вже казати про феодалізм? Росія ж була загалом феодальною, оскільки ще мала феодальну політичну надбудову. Тому структура партії була скопійована з того, з чим партія стикалася — з ієрархічної структури політичної надбудови феодалізму. Цю його структуру партія більшовиків, незалежно від бажань її проводу, і принесла в пожиттєве суспільство шляхом копіювання її з партійної структури. Отака собі партія — ДНК.

Тому жовтєву «революцію» можна розглядати як феодальну контрреволюцію.

Оскільки ж феодалізм, як і будь-яка інша форма організації суспільства в часи, коли економічні можливості даної організації вже вичерпані, є дуже нестійким, то більш-менш довгий історичний час він може існувати лише в умовах тоталітарних, коли над усім домінує ракова пухлина жандармерії. Місце недолугого шостого відділення зайняла ЧеКа, поступово трансформована в сучасне КГБ.

6. СТАЛІНІЗМ

В умовах суспільства з авторитарно-тоталітарною ієрархічною структурою — однопартійною політичною системою і домінуючою ролєю органів безпеки влада верхівки, зокрема партійного вождя, стає безмежною. Доля громадян і всього суспільства залежить виключно від особистих якостей вождя. Навіть за теорією ймовірності не можна зарікатися від приходу до влади людини з низькими моральними якостями, а саме такі люди найчастіше й мають переваги

над суперниками в боротьбі за владу в умовах відсутності механізмів соціального контролю за діяльністю верхівки. Тому сталінізм — явище історично неминуче в умовах АТС. Лише в соціалістичні часи ми маємо такі цілком тотожні явища:

1. Радянський сталінізм і його дещо сумирніший нащадок — культ особи Брежнєва.

2. Китайський маоїзм.

3. Північнокорейський культ особи Кім Ір Сена, де вже дійшло до престолонаслідування — син Кім Ір Сена Кім Чен Ір вже є другою за важливістю особою Північної Кореї і навіть взявся роздавати мистцям «чонджа» — зерно майбутніх творів, що викликало нечуваний розквіт корейської культури, але, на жаль, лише в Північній Кореї.

4. Діяння Пол Пота в Камбоджі.

5. Культ особи Чаушеску в Румунії.

6. Культ особи Тіто в Югославії.

7. — Хо Ші Міна у В'єтнамі.

8. Взагалі чорти-й-що в Албанії.

Все це, включно з патріархальною владою Фіделя на Кубі і недолугими кутітками на кшталт Герска в Польщі, є різними варіантами самодержавства. Жоден барак «соціалістичного табору» не обминула чаша сія.

7. ФАШИЗМ

Свого часу, на 26-у з'їзді КПРС, Брежнєв розродився такою премудрістю: «Даже сами нынешние руководители Китая называют период культурной революции периодом жесточайшей феодально-фашистской диктатуры. Нам нечего к этому добавить, товарищи!»

Виникає питання, чи можна вживати словосполучення «феодально-фашистський», чи немає тут суперечности, бо ми ж звикли співвідносити фашизм саме з капіталістичною формацією.

Що ж таке фашизм, і як він співвідноситься з феодалізмом і капіталізмом?

Фашизм виникає в країнах з капіталістичним базисом, котрі нещодавно стали на шлях капіталізму, а значить, в них ще досить сильні феодальні пережитки в масовій свідомості.

І дійсно, перші випадки фашизму — Італія, Німеччина та Еспанія — трапилися невдовзі після ліквідації в цих країнах феодальної надбудови. Найбільший проміжок часу капіталістична надбудова до встановлення фашистського режиму проіснувала в Німеччині — більше десяти років, рахуючи від революції 1918 року.

Можливо, радянські ідеологи й не брешуть, коли кажуть, що фашизм народжується зі страху дрібного буржуа перед комунізмом. В такому випадкові це явище вторинне і похідне від комунізму, але, як би там не було, фашизм є поєднанням двох суперечливих явищ — капіталізму в базисі і феодалізму в надбудові.

Так, надбудова — типова для АТС однопартійна політична структура. Отож головна відмінність фашизму від соціалізму — існування за фашистсько-феодального режиму капіталістичного базису. В соціалістичних країнах цього немає. Тут — цілковита гармонія феодальних базису і надбудови. Дехто вбачає ще й ідеологічну відмінність, говорячи, що головне протиріччя соціалізму — протиріччя між системою державного лицемірства і дійсним станом речей, для фашизму відсутнє, але це помилкове враження, бо Росія цілком відверто проголосила Червоний Терор клясовим і ідеологічним ворогам раніше, ніж фашисти Брунатний Терор ворогам національним чи расовим і теж ідеологічним. Головна ідеологічна схожість полягає в тому, що обидві ідеології претендують на володіння єдиною можливою істиною вже зараз і світове панування вже в недалекому майбутньому. І ще невідомо, хто більше у відсотковому перерахунку знищив власних громадян — фашист Гітлер, комуніст Сталін чи суперкомуніст Пол Пот.

Саме завдяки існуванню протиріччя між капіталістичним базисом і феодальною надбудовою ті фашистські режими, котрі померли своєю смертю, а не загинули у війні — в Європі це Греція, Іспанія і Португалія — проіснували менший проміжок часу, ніж соціалістичні. Економіка вимагає свого. Нікуди не дінешся. Але ще довго ми будемо спостерігати рецидиви АТС в країнах третього світу — Латинській Америці, Африці, Азії, а, можливо, і в Радянському Союзі, бо масова свідомість радянського народу загалом лишається феодальною. Вже існують дрібні групи фашистів на території СРСР, вербовані, насамперед, з числа кримінальних елементів. Не можна зарікатися і від приходу до влади прихильників, прихованих, організацій зовні не фашистських, але по суті брунатних — типу «Пам'яті». В усякому разі, радянське телебачення не посоромилося за пару днів до початку 19-ї партійної конференції надати можливість пропагувати точку зору «Пам'яті» Валентині Распутіну. Він не дуже відхрещувався від цієї організації, коли його запитали про це, та й під час промови сказав, що цілком обійдеться без пораadcників «с фонариками в карманах, подаючих друг другу тайные знаки». Хоча перед цим він говорив, що не знайомий з програмними документами «Пам'яті», але без знайомства з ними важко зрозуміти, що йдеться саме про масонів, котрі буцім то настільки заангажовані «всесвітнім жидівством», що їх і згадують не інакше, як в словосполученнях типу «жидомасонские організації» чи «жидомасонские силы». І це один з провідних духовних пастирів російського народу!

8. ПЕРСПЕКТИВИ

Всі перспективи АТС складаються до купи в тенденцію до швидкої загибелі. Для фашистських режимів цей час приходить досить швидко через вищеописані причини.

З соціалізмом дещо важче, але й тут справа доходить до кінця (для тих, хто цим глибоко цікавиться, палко раджу прочитати серед іншої літератури і книгу одного з найбільших мислителів нашого часу — Станіслава Лема «Wizja lokalna» — Wydawnictwo literackie, Kraków, 1982. Особливу увагу зверніть на сторінки No. 144 та No. 145). Соціалізм має більше шансів на історичне довше існування, оскільки це система гармонійна. Тим не менше, ідеологічна спрямованість параші (дозвольте саме так називати реальний соціалістичний лад, бо багато хто каже, що він дуже відрізняється від марксової мрії) до всесвітнього панування збурює проти неї все людство. Вже давно тягнеться військова конкуренція двох систем і парашна економіка не витримує напруги через свої обмежені можливості. Війвоначна параша вже навіть проголосила боротьбу за мир і почала гарячково реформувати економіку, вводячи до неї капіталістичні елементи. Вже навіть визнана доцільність ринкової саморегуляції. Все це призведе до виникнення капіталістичного базису, а далі справа часу, бо в дію вступає протиріччя між базисом та надбудовою. З певністю можна сказати, що соціалістична «влада трудящих» найбільше буде чіплятися за однопартійність, а економічні нововведення будуть проходити досить легко, хоча й гальмуватимуться на всіх рівнях феодальною надбудовою. То що ж, це і є протиріччя між базисом і надбудовою, котре неминуче призведе до буржуазно-демократичної революції, і досить швидко, може навіть до початку третього тисячоліття, оскільки еволюційно-історичні темпи явно прискорюються останнім часом.

Долю феодалізму в соціалістичній або фашистській подобі не треба й вгадувати — це вже минуле. А от капіталізм — справа майбутнього. Але й тут можна зробити деякі прогнози вже зараз. Після природного кінця головної цитаделі феодалізму — СРСР, видатки капіталістичних держав на озброєння різко зменшаться. Спочатку це може викликати зростання інфляційних процесів і нову економічну кризу, пов'язану з необхідністю перебудови економіки єдино лише на мирні потреби. Звільнені кошти частково будуть спрямовані на соціальну допомогу, але більша частка буде вкладена в науку, котра на той час вже стане найприбутковішим різновидом економічної діяльності. Світ буде реорганізований у вільну асоціацію незалежних країн типу запроєктованої Спільним Ринком «Європейської Спілки».

Розвиток капіталістичного світу визначається діалектикою поси-

лення суспільних зв'язків всього людства і ростом автономізації, тобто незалежності окремих представників суспільства — будь то цілі країни, окремі міста чи люди.

В економіці приклад проявів цього дає перш за все Японія «федеративними імперіями» типу «Тойота». Як відомо від Цветова, «Тойота» — це асоціація кількох сотень дрібних фірм, номінально незалежних одна від одної, котрі, тим не менше, не можуть існувати окремо. Переваги дрібних фірм над великими вже давно описані американськими фахівцями з управління, отож кількість дрібних фірм, особливо наукових, буде зростати і далі.

В політиці приклади майбутнього влаштування політичної надбудови теж є. Такі прецеденти я вбачаю у випадках, коли деякі західноєвропейські та американські міста й містечка об'являли себе без'ядерними зонами, не озираючись на думку центрального уряду. Ці автономізаційні процеси надалі посилюватимуться, незважаючи на зростання інформаційно-економічних зв'язків в усьому світі.

Подібні процеси відіб'ються і на кожній окремій людині. Науково-технічний прогрес і демократія дадуть людині можливість навіть енергетично відчувати себе незалежною від суспільства. Перші симптоми і ознаки цього сприймаються швидше як негативні — самотність у натовпі і байдужість до інших, але невдовзі це минеться завдяки розвиткові комунікативних систем та змінам в психології людини і суспільній моралі в напрямку пристосування до нових умов. Про подальші процеси говорити ще рано та й не збрехати важко, а брехати не хочеться.

9. ІДЕЯ КОМУНІЗМУ

Вже судячи з того, що, на думку самого засновника марксизму, економічний базис комунізму не народжується в надрах капіталізму, можна зробити висновок, що комунізм неможливий. Доведенню неможливості комунізму присвячено багато книжок, з яких мені найбільше подобається видана в СРСР книга англійського антрополога Тернера «Символ и ритуал» (Москва, «Наука», 1983). Отже, не буду витрачати дарма часу. Скажу лише, що класова боротьба в «країнах капіталу» відходить в минуле. Пролетаріят, як такий, вже, фактично, не існує. Роль рушія історії вже міцно взяла інтелігенція. Революції взагалі стають анахронізмом в умовах суспільства, котре здатне розвиватися завдяки внутрішнім умовам — природному чи суспільному добору ідей, теорій, думок, пропозицій і варіантів економічного чи політичного життя.

Комунізм Маркса — механістична суспільна теорія 19-го століття, котра виникла завдяки еufорії людства після появи великих класично-наукових теорій, що дозволило Мічуріну сказати: «Нам нечего

ждать милостей от природы, взять их у нее — наша задача». Аналогічну позицію зайняв і Маркс, лише відносно людського суспільства, вирішивши, що він уже пізнав остаточну мету і шляхи розвитку цивілізації.

Насильство над природою не принесло людству нічого гарного, так само не могла йому нічого гарного дати і спроба згвалтування історичного процесу.

Григорій Сковорода сказав: «Бог — це природа». І те й інше пізнати до кінця неможливо ніколи. А суспільство людей — лише маленька частка природи, але його теж неможливо пізнати остаточно. Його можна лише вічно пізнавати, і то вельми ввічливо, не торкаючись нахабними руками.

Тепер Мічуріна перефразовують так: «Нам нечего ждать милостей от природы после того, что мы с ней сделали».

Цікаво, як будуть перефразовувати Маркса?

ПІСЛЯМОВА

Я усвідомлюю, що кожне з порушених питань заслуговує на окремий розгляд, і ставив собі за мету лише запропонувати тему для розмови. Можливо, як матиму гроші і час, вільний від їх заробляння, займусь цим ґрунтовніше, але покищо — вибачайте, любі читачі, — вже й відпустка кінчається, а я ще не засмаг, отже

бувайте здорові!

Харків, липень 1988 р.

ВОЛОДИМИР ПЕРЕВОЗНИЙ

ФЕОДАЛЬНА СВІДОМІСТЬ І СИСТЕМА БЛАТУ В ФЕОДАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

ЕПІГРАФ

*Нельзя объять необъятное, но можно
ухватить его за хвост и трясти до
тех пор, пока из него не посыпятся
вполне объемлемые вещи.*

(Афоризм Прутков, перефразований Тіньковим)

Феодальну свідомість можна розділити на свідомість шляхти і свідомість кріпака або раба. Обом властива відсутність усвідомлення

права як юридичного поняття і механізму. Пан зробить усе, що йому заманеться з кріпаком, і той ні на що інше і не сподівається. Відповідно, так як пан, чинять усі на будь-якому ієрархічному рівні. Ці дії завжди спрямовані вниз, тобто на нижчий ієрархічний рівень і майже завжди мають негативний характер, тобто мають за мету обмеження свободи низів на користь верхівки. Але по відношенню до верхніх рівнів ієрархії кожен, в тому числі і феодал, відчуває себе кріпаком або рабом і теж усвідомлює свою безправність.

Кріпаки не мають права власності — все їхнє, навіть життя, може бути забрано феодалом. Звідси народжується славетна байдужість і лінь російського кріпака. Так само байдужий до своїх службових обов'язків і будь-який функціонер чи навіть феодал, якщо йому доводиться обіймати якусь посаду. Тут це пояснюється ще й тим, що головний прибуток надходить не з платні, а з клієнтів — прохачів і тому навіть дуже невеликий розмір платні по службі можна компенсувати посиленням феодалської експлуатації своїх васалів — підлеглих або кріпаків-клієнтів.

Поняття права з'являється лише в стосунках рівних, тобто мешканців одного ієрархічного рівня, і то лише верхніх щаблів, тобто серед шляхти. Прецеденти обрання царів і випадки, коли шляхта робить для них неоціненні послуги, наближають шляхтичів до царя і поширюють поняття права на стосунки царя з шляхтою, як то сталося в Польщі. Це буває передумовою створення парламенту. Оскільки таке обмеження царської сваволі мало хто з царів здатен спокійно прийняти, то вони намагаються повернути цей процес навпаки, обмежуючи права васалів на всіх рівнях до повного безправ'я за допомогою грубої сили. Цим і пояснюється поява таких історично одіозних фігур як Іван Грозний, Петро I та Йосип Сталін, і це в самій лише російській історії.

В низах, тобто серед кріпаків, поняття права не з'являється навіть у стосунках між ними, бо тут відсутній для цього економічний ґрунт у вигляді більш-менш значущої власності. І в теперішніх демократичних суспільствах найменш правові соціальні групи — об'єднання люмпен-пролетарів чи кримінальних злочинців. Тут і досі все вирішує груба сила навіть у стосунках між самими люмпенами.

В соціалістичному варіанті феодалізму, як в одному з найбільш застійних, феодалська свідомість знайшла дуже цікаве втілення. Кожна посада розглядається як феодалська вотчина — від продавця до генсека. Стосунки між посадниками різних ієрархічних рівнів, скажімо, на рівні продавця чи управдому клієнтів трактують єдино як кріпаків з усіма можливими хамством і приниженнями.

Повага чи просто зовнішня ввічливість з'являється лише між представниками одного ієрархічного рівня, наприклад, між двома продавцями — з гастроному і з універмагу. Ці посадники потребують

послуг один від одного у вигляді обміну дефіцитним крамом, котрого їхні клієнти взагалі ніколи не бачать у вітринах. Тому тут діє ціла система натурального обміну крамом чи послугами між посадниками близьких ієрархічних рівнів. Ця система в Радянському Союзі вже навіть отримала власну назву — «БЛАТ».

Посадники дещо вищих ієрархічних рівнів мають свою систему Блату, котра ніяк не перетинається з нижчою і вищою системами, оскільки з нижчих рівнів просто несуть самі до вищих данину за дозвіл на посідання свого місця в ієрархії. Скажімо, продавець — директорів крамниці, автослюсар — завідувачому майстернею, слюсар жеку — його начальникові. Відповідно скаладаються і системи блату — своя між продавцем, автослюсарем, сантехніком і т. п., і окрема, своя — між директором крамниці, завмайстернею, начальником ЖЕКу.

Отже, все феодальне суспільство можна поділити на тих, хто не має свого місця в системі Блату і піраміду Блатів різного рівня. Вже на другому рівні Блату — на директорському вмикається механізм корупції органів влади. Тут в систему Блату вже входять працівники міліції, ОБХСС, райвиконкомів, райкомів, КДБ і прокуратури, авжеж, частіше — не найвищих місцевих рівнів, бо для них є своя система Блату, в котру входять голови Рай- і Міськрад, секретарі рай- і міськкомів партії, директори районних і міських торгів, ОРСів і т. п.

Структура найвищих систем Блату і досі залишається таємницею, але останні події (справи Чурбанова, Щолокова, Рашидова і т. п.) розкривають нам очі, хоча й не дуже, і на них. Там теж усе як у людей.

Було б спрощенням вважати, що вся феодальна ієрархія Радянського Союзу виглядає як одна блатна піраміда. Це не так. Насправді ми маємо кілька феодальних ієрархічних структур паралельних одна одній:

1. Партійна (від комсорга до генсека),
2. Органів Влади Рад, котрі мають виконавчі функції відносно до партії (від сільради до Верховної Ради),
3. Економічна (від останнього бригадира до міністрів),
4. Військово-офіцерська,
5. Репресивних органів (міліція, КДБ, судочинство і прокуратура),
6. Мистецька (від учасників літстудій і різних гуртків до міністра культури),
7. Науково-викладацька,
8. Медична,
9. Торгівельна,
10. Злочинно-кримінальна.

Дуже хочеться одинадцятю записати дисидентство, оскільки часто структура дисидентських взаємовідносин повторює систему Блату. А

чи й може бути інакше в феодальному суспільстві серед людей так чи сяк включених в різні феодальні піраміди? Та й нефеодалного економічного ґрунту дисиденти під собою покищо не мають. Але тепер дисидентські структури ще не досягли рівня попередніх десяти, не є одним цілим і, крім того, дисиденти в найменшій мірі є носіями феодальної свідомости, що впливає на структуру їх стосунків. І все ж таки в структурі самвидаву спостерігається чітка система Блату як серед видавців, так і серед читачів.

Але повернемося до наших баранів.

Як помітно вже з самого переліку, не всі феодальні піраміди рівноцінні і не всі сягають однакової висоти, тобто їх посадники найвищого ієрархічного рівня мають рівну вагу між собою. Ці всі піраміди з'єднані між собою, як ви вже помітили, горизонтальними зв'язками. Ці горизонтальні зв'язки і показують нам поокремі системи Блату, котрі, повторюю, утримують в собі лише індивідуумів з ієрархічних шаблів одного рівня.

Найпослідующа, тобто злочинна піраміда може бути з'єднаною горизонтальними зв'язками системи Блату навіть з провідною — партійною, чому приклади теж вже були описані останнім часом у радянській пресі.

Є й такі вертикальні структури, котрі мають безліч горизонтальних зв'язків з усіма іншими вертикалями. Це властиве, насамперед, медичній ієрархії.

Цих зв'язків між різними пірамідами може бути більше чи менше, тому можна виявити й більше чи менше залежні чи незалежні від інших вертикальні структури, що з часом може мінятися, як і ступінь важливості тієї чи іншої піраміди для головної — партійної, але чільне місце в ієрархії вертикальних структур завжди посідає партійна. Ця головна структура часом починає посилювати свою увагу у вигляді контролю до тієї чи іншої піраміди, а то й до всіх разом, як це було в часи Сталіна, коли партконтроль поширювався до марзматичного рівня навіть на природничі науки.

Посиленням контролем за іншими вертикальними ієрархіями з боку головної — партійно-політичної характеризується тоталітарне суспільство. Але перехід від авторитарної до тоталітарної форми феодалізму і навпаки відбувається без всяких революцій чи переворотів — просто за волею верхівки партійної ієрархії. Тому можна назвати будь-які різновиди феодалізму авторитарно-тоталітарною системою.

Харків, 25.07.88

ЩЕ РАЗ ПРО ІВАНА ДЕМ'ЯНЮКА І НЕ ЛИШЕ ПРО НЬОГО

Вони майже співпали, ці два повідомлення — телевізійне і газетне. 30 березня по першій загальносоюзній програмі телевізійній було показано документальні кадри: ізраїльські автоматники, обступивши в глухому місці двох безборонних палестинців, викручують їм і перебивають камінцями руки, палестинці корчаться од болю, камінь вислизає з рук єврея, він підіймає його й знову методично молотить палестинського підлітка — по суглобах, по жилах, щоб знав, щоб добре, назавжди запам'ятав... А в «Известиях» за 31 березня з'явилось уже інше повідомлення, теж з Близького Сходу: один із захисників Івана Дем'янюка, засудженого в Ізраїлі до страти за нібито скоєні злочини проти євреїв, покінчив життя самогубством за дивних обставин, а новому захисникові Шефтелю під час похорону його колеги хтось з євреїв вихлюпнув в обличчя кислоту. Що цікаво, підтвердження злочинів Дем'янюка під час Другої світової війни постачив Ізраїлю КДБ СРСР — організація, безпосередньо причетна до антиукраїнського терору й геноциду, і, безумовно, зацікавлена в дискредитації й переслідуванні українців не лише на Україні.

Отже, вчорашні жертви фашистського геноциду самі стають катками і, як бачимо, в цій новій іпостасі знаходять порозуміння й спільну мову з колишніми і теперішніми катками, відомими майстрами по організації масових кагатів із тіл українців і замітанні слідів своїх злочинів — наприклад, в селищі Биковні, під Києвом. Як я уже писав в «Українському віснику» No. 6 за 1988 рік, там силами місцевого КДБ воздвигнуто «пам'ятник», де написано, що це не вони стріляли в потилицю українським літераторам, вчителям і священикам — а робили це в Биковні нібито їхні фашистські колеги, звичайно не в 1934-37 роках, а дещо пізніше.

Ці постріли в Биковні, постріли в Бабиному Яру, ті хвацькі хлопці з камінцями в руках, і той мотузок, що його зсукали в Єрусалимі на шию нашому співвітчизникові, простому американському робітникові, — між ними є зв'язок, і ця петля, яку в сліпому самоприпиненні й огиді до себе за власну зневагу, геноцид і ганьбу хочуть

накинути на чужу шию — цей вузол не вирішує єврейської моральної проблеми, він може прислужитись до появи нових, уже правдивих шуцманів з гумовими кийками біля воріт газових камер.

Якщо ж бути послідовними і йти у слід за біблійною формулою «око-за-око», то ми, українці, опинилися в особливо вигідному становищі — у нас безліч непоміщених ворогів. Наприклад, «вождь» українського народу, перший секретар ЦК КП(б)У єврей Лазар Каганович — безпосередній організатор штучного голоду на Україні в 1933 р., що коштував життя 7 мільйонам українських селян, серед яких був і дід автора цих рядків. Злочини Кагановича проти людства визнає навіть радянська преса — дивись газету «Літературна Україна» за 30 березня 1989 року, стаття «За сценарієм Кагановича». Й оскільки ми в СРСР будемо «правову державу», я написав заяву на ім'я прокурора м. Москви з вимогою притягнути до кримінальної відповідальності за скоєні злочини, за причетність до вбивства в селі Лозовата Теплицького району Вінницької області в 1933 р. мого діда Задорожного Герасима, інших родичів, а загалом того року від голоду в нашому колгоспі ім. Чкалова померло 650 селян та їхніх дітей, — громадянина Кагановича Л., що проживає тепер у Москві, отримуючи «заслужену» пенсію по трудах своїх. Очевидно, будівництво «правової держави» вже припинили — чи не за браком дешевої табірної «рабсили»? — і жодної відповіді я не отримав, — ні з Москви, де тепер проживає злочинець, ні з Києва, де він мешкав на час скоєння злочинів, і де по вул. Різницькій, 13-15 працює такий собі начальник відділу для нагляду за слідством та зізнанням в органах внутрішніх справ прокуратури м. Києва, радник юстиції Д. А. Паньков, що і зобов'язаний дати мені відповідь.

Інакше доведеться мені взяти мотузок чи там пляшку сірчаної кислоти й самому їхати в Москву. Широ вам кажу, я б із задоволенням сповнив цю старозавітну заповідь, дану Мойсеєм «богообраному народу»: «око — за око, зуб — за зуб»... Однак я цього не зроблю, бо ми, українці, народ не «богообраний» і КДБ одразу ж звинуватить мене в буржуазному націоналізмі.

Лозовата, 2 квітня 1989 року

**ВІДКРИТИЙ ЛИСТ УКРАЇНСЬКОГО «УНТЕРМЕНША»
ДО ВСІХ БРАТІВ-«УНТЕРМЕНШІВ» В УКРАЇНІ
І ПОЗА УКРАЇНОЮ СУЩИХ**

Повірівши «тупорилим віршомазам» і співцям правової радянської держави, що на наших очах нібито вилазить, виборсується з гною застою, я вирішив внести і свій громадянський внесок у відновлення топтаної справедливості, законності й моралі.

3 квітня 1989 року я направив прокуророві міста Києва В. І. Шевченку заяву з вимогою притягти до відповідальності колишнього генерального секретаря ЦК КП(б)У Л. М. Кагановича, організатора масового голоду на Україні в 1933 році, від якого загинуло 650 моїх односельчан, серед яких були й члени моєї родини. Але прокурор м. Києва В. І. Шевченко, очевидно, не цікавився такими дрібними, неперспективними кримінальними справами й переслав мою заяву «на розгляд» прокуророві Вінницької області І. Д. Темченку, про що й повідомив мене офіційно. Прокурор І. Д. Темченко, «розглянувши» заяву, напевно дійшов висновку, що поданий йому матеріал про давній масовий «падіж» колгоспників у колгоспі ім. Чкалова с. Пологи Теплицького району Вінницької області зручніше буде «розгледіти» на місці — переслав заяву прокурору Теплицького району О. М. Громадському. Цей районний прокуратор, що його зробили крайнім, оскільки заяву вже не було куди пересилати, — хіба, що ветеринарній службі, — спромігся на офіційну відповідь такого змісту:

На ваше заявление, поступившее из прокуратуры Винницкой области о привлечении к уголовной ответственности бывшего первого секретаря ЦК КП(б)У Кагановича Л. М., якобы непосредственного организатора искусственного голода на Украине в 1933 году, сообщая, что он не может быть привлечен к уголовной ответственности в связи с истечением сроков ее давности.

16.05.1989

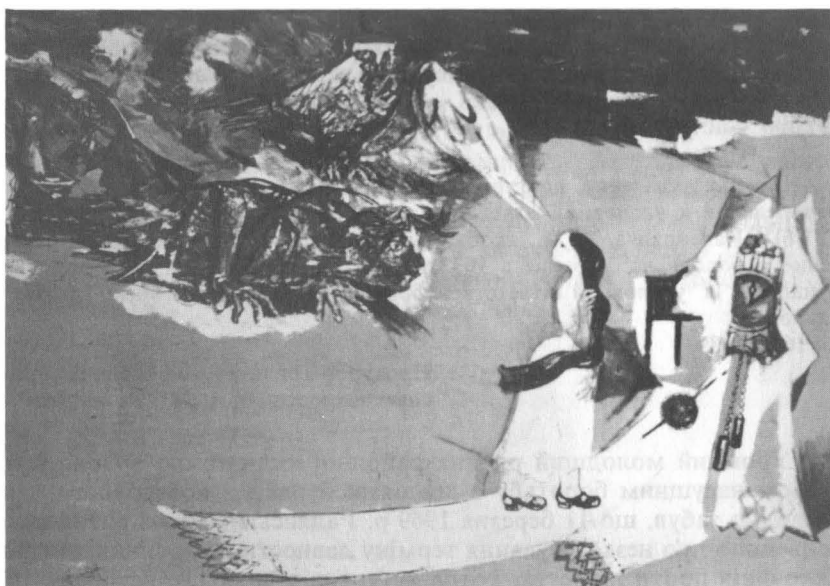
Прокурор Теплицкого района младший
советник юстиции *А. М. Громадский*

Скромний молодший радник районної юстиції, що зробив своїм хлібом насущним боротьбу з крадіями буряків з колгоспного лану, очевидно забув, що 11 березня 1969 р. Радянський Союз ратифікував конвенцію про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, котра вступила в силу 11 листопада 1970 року. Також згідно з загальновизнаними нормами міжнародного права Президія Верховної Ради СРСР 4 березня 1965 р. прийняла

Указ «Про покарання осіб, винних у злочинах проти миру та людяности та у воєнних злочинах, незалежно від часу скоєння злочину».

Я певен, з точки зору «загальновизнаних норм міжнародного права», якими користуються щоразу, аби відшукати й розстріляти чергового нещасного поліція, геноцид, організований Сталіном, Молотовим і Кагановичем на Україні в 1933 році (а про це пише навіть радянська преса — див. журнал «Вітчизна» No. 4 за 1989 р. стаття В. Скуратівського), це, безумовно, злочин проти людства. Звичайно, якщо людьми вважати В. Скуратівського, мене, автора цих рядків, мого діда, Задорожного Герасима, що з весни 1933 р. гниє, присипаний хлоркою в одному з чотирьох кагатів, над якими ні хреста, ні позначки, разом з іншими чоловіками, жінками, дітьми, вся вина і злочин яких були в тому, що вони українські селяни, «унтерменші», «бидло», або «бики» — послуговуючись загальновживаною термінологією відвідувачів Басарабського ринку в Києві. Останнє кажу спеціально для прокурора м. Києва В. І. Шевченка, щоб знайти хоч щось єдине, спільне, що об'єднає мене, сільського жителя, пасічника з київським «юберменшом». Цікаво, він білявий, ця «бестія».

с. Лозовата Теплицького району Вінницької обл., 22.05.89 р.

Михайло Попов. Доля. Олія.

Художня література

ПОЕЗІЯ

МИКОЛА ГОРБАЛЬ

Микола Андрійович Горбаль народився 1941 р. на Лемківщині (тепер територія Польщі), звідки разом з батьками 1946 р. був виселений. Ріс і вчився на Тернопільщині. За фахом — вчитель музики. Керував самодіяльними ансамблями, писав для них пісні.

Перша ж спроба написати твір ширший радикально змінила подальше життя автора. Поему («Дума»), 1970 р., визнано антирадянською — і КДБ визначило за неї гонорар: 5 років концтаборів і 2 роки заслання за сумнозвісною статтею 62 КК УРСР. Та головне почати, а далі вже само покітилося — Микола Горбаль ще двічі був засуджений. Вижив. Випущений з в'язниці в серпні 1988 р. Загальний стаж ув'язнення — 16 років.

1983 р. у США вийшла збірка невільницьких поезій «Деталі піщаного годинника», а також збілочка дитячих віршів «Коломийка для Андрійка». У перекладах німецькою мовою у ФРН побачила світ книжка «Тут чекають кінця».

Член Міжнародної письменницької організації ПЕН-Клуб. Член УАНТІ. Після ув'язнення — це перша публікація Миколи Горбала.

ВІД АВТОРА. *Це моя остання підбірка невільницьких поетичних рефлексій. (І, дай Боже, аби це були останні невільницькі вірші!).*

Вдалося вивезти їх з неволі. Належу до тих, хто в числі останніх покидав каторжний політичний табір на Уралі, названий у світі концтабором смерті. За час моєї там бутності чисельність в'язнів наближалася до 30. Зате наглядачів, адміністрації, варту — більше як по два на одного в'язня. І кожний з них знав, за що йому платять.

«Отсюда живим нікто не уходит», — при першому ж викликові заявив мені табірний кагебіст Васіленков. Малося на увазі не написавши лукавого каяття, не оббрехавши себе і друзів.

Безперервний цинічний терор тюремщиків мав поставити в безвихідь,

довести до відчаю. Методично; щоденно — поспішати нема куди — терміни у в'язнів не обійменні. За 1,5 року шестеро знедолених звільнилося від життя.

... Ось камера, в котрій обірвалося життя Василя Стуса. І мене щоденно водять повз неї, і я роззублено несу у собі, як заклинання, Василеве:

Тримайся на кручі, як терен колючий!

... бо то страхи, страхи, то все твої страхи...

— змушувало вирівнювати Василеве одкровення.

А в тій он камері піднімався ввєрх над життям Валерій Марченко. Це там, знемагаючи від недуги, намочував простирадло холодною водою і обмотував він тіло своє, — єдиний тут лік, єдиний порятунок, — аби бодай якось полегшити страждання.

А на цих нарах, з ясним усвідомленням переходу в інший вимір, ішов із земного життя Юрко Литвин.

І висвітлювалася у пам'яті бесіда, що обіймала всєньку Україну у його убогій хаті на пагорбку в Барахтах під Києвом... А ось камера, в котрій стікав кров'ю, без єдиного стогону в своїм гранітнім стоїцизмі Олекса Тихий.

І ще камера... Й друга... Я ходив посеред Вашого болю, друзі і побратими! Ми всі йшли до свого останнього дня.

МИ НЕ КАЯЛИСЯ.

МИКОЛА ГОРБАЛЬ

ПРИДОРОЖНЯ КАПЛИЧКА

*Світлій пам'яті побратимів,
що загинули в неволі.*

■

Коли переступаю
через свою настороженість,
завше хочеться вхопитися за поручні,
і забуваю,

що їх уже немає.

Їх знесла повінь.

Та й самої кладки вже немає.

Тоді як же я йду через цю прірву?

■

Згорілі комети

не полишають сліду.

Погасла думка

не домагається спогаду.

Лиш вселєнське веління

Змушує збирати псалми

Для завітрішньої псалтирі.

■

На узбіччі дороги

велике вантажне авто

з причепом,

яким мають возити будівельні

матеріали

в гігантську чорну діру

нашої галактики.

Та під заднє колесо вмощують

велику кам'яну брилу,

що формою нагадує труну,

в якій (я чомусь переконаний),

похований Олексин стоїцизм.

■

А в темному космосі так тихо,
так безмежно тихо, аж моторошно

■

Можна б показати жестами,
але ж така торжественна мить...
Самоспалення на жертovníку істини
минає беззвучно.

Так, начебто узаконено.

Але чому ніякого диму?

Як добре закутатись — не так
продуває.

А все ж чути, як деренчать порожні
шальки.

Ними кидає то вверх, то вниз,

Як бляшанками на мотузку (який
хосен тут із терезів?)

А то заносить їх вітром убік
і вони гойдаються,
мов порожня гойдалка,
прив'язана до старої скрипучої груші
посеред цвинтаря.

Замружившись
від різучо-фальшивого світла,
виразно видно,
що це всього лиш брудне,
пом'яте відро,
що слугувало парашею
арештованому цареві.

А деренчить страшидлом!..
причеплене до полудробка
фараонової колісниці.

■

Захоплене зненацька Зухвальство
сторопіло на мить...

Та згоді, криво всміхнувшись,
занурилося в своє зухвале: «Ну
и что?

А будешь много разговаривать,
так...»

■

Хто не знає, що скрижалі із заповідями Божими
витесані на камені,
але що цей камінь такий важезний...

Що ж,
коли тільки голод концтаборів
спроможний наростити м'язи;
коли лиш холод карцерів має дати ту енергію
втримати брилу.

Ну, що ж...

Камера вузенька, —
розкинувши руки, впираюся в стіни, —
та переконую себе,
що більшої мені і не треба.

(Я ж не збираюся тут танцювати)

Переконую себе, переконую.

Алеж звідкіль оте відчуття, що стіни стискаються
стискаються, як лещата.

■

Ні! Ні!

Не правда!

Мене не засуджено!

Ні, ні! Не ув'язнено!
Мене обрано свідком,
 свідком мого часу,
Чуєте? Лиш свідком!

Так, я бачив, як повз капличку при битій дорозі
 ішло лихоліття, голод ішов і мор ішов.
Ішов терор повз капличку,
 тягнучи за собою страх.
А за ним пройшло безпам'ятство.
І стала йому капличка посеред дороги.
І поставило безпам'ятство під неї міну...
І кинулось туди декілька,
 хто не втратив пам'яті, людей...
 А далі
 нічого не бачив —
міна розірвалась у їхніх руках.

Знову під мою камеру
 прийшла осінь з дощами,
 як і минулого року.
Але то вже не та осінь.
Прийде весна, як і завжди,
але то вже буде не та весна,
 бо щось у них втрачено назавжди.
... Чого чекати?

Сніг, як трубний голос оленя — білий і чистий.
Білий і чистий, мов не списаний папір.
Де серед того безмежжя
 вклякнув твій світлий ангел.
 в трубному голосі на білий саван.

Незручно зізнатися, друже,
але з того простирадла,
змоченого живою водою,
з цієї плащаниці двадцятого століття
моя невірницька муза скроїла собі тогу.

Здається, вже можна б звикнути,
та ще ні разу не забряжчали ключами
ні разу не грюкнули залізними дверима,

щоб не полоснути по душі.
А, здається, за стільки років
вже можна було б і звикнути.

О, розуміється —

супостат прекрасно знав
чим грозить йому
зібраний воедино СТОГІН,

що роздасться громом,
розпанахає темінь блискавицею
і спопелить його.

О, він це добре знав.

Тому: «В кандалы! Не пущать! Замуровать!»

Начебто від цього стогону зменшиться.

... Давай, давай!

Лиш стільки світу, що у вікні...

Коли на зиму, звідсіль відлітають пташки —
сумую.

Але розумію їх.

І тішуся весною,
коли повертаються,
але не розумію їх.

Коли зламало щоглу,
небесне вітрило його душі обірвалося
криком розп'ятого на гратах:
«Тримайся за кручі,
як терен колючий!»

І тепер щоденно
водять мене повз одиночну камеру,
в якій доконали його.

Щоденно, щоденно.

Стусаючи під боки моє сумління тривожним наспівом.

Руками обмашеними
«нашою не своєю землею», дивлячись у вічність,
обертаєш спресованою пам'яттю просто і буденно,
як гончарним кругом. Непоквапно і впевнено.
Дивлячись у вічність.

■

Біль виринається стогоном.
Нестерпно.

■

Закусити губи не стогнати!

■

Для чого? стати у позу?
Продемонструвати іншим?
Гра?

Хоч гра і велика, достойна...
А може це — ВИКЛИК?

■

До неї так далеко, так безмежно далеко, що лиш погаснувши,
Моє світло досягне її, —
сказав згасаючи.

■

Не забудьте:
ту нову церкву у Барахтах
з великими барвистими вітражами,
ту легку і світлу церкву,
що з'явиться дивоцвітом
з тернового вінка
на пагорбі його дитинства,
звідкіль осягнув всього себе в розтоптаному краю,
так оту церкву при освяченні
наректи б Юрівською

■

Якось обидвох
вели довжелезним тюремним коридором
і він, криючись, поквапно
дає мені жменю тютюну...
Але навіщо? —
Я ж не палю.
Та й, врешті, який же це тютюн —
оце зіжмакане,
пожовкле листя винограду.
І дивно: звідкіль його тут роздобув?
А з бурмотіння:

«... бери!
... тінь виноградної лози...
там в океані сліз
ще стоїть наш Арарат...
... бери!..» —

Що можна із цього збагнути
у мороці трюму.

■
Хто ж знав, що нас ведуть прикувати до весел.

■
Через вузьку щілинку бачу,
як облітає пожовкле листя із дерева життя,
Як скапує позолотою із дерева мудрости.
Опадає і стелиться нерозгаданим смутком
під копита білих коней
нашого нескінченного чекання.

■
Чого ти на мене чатуєш?
Чого чигаєш на мене у цій юдолі?
Іди геть! Кому кажу — іди геть!
Чого це я маю постійно оглядатися
у кожен закуток трагедій,
що так морозять мене. Іди собі!
Бачиш стільки тут ще роботи?
На страх перед тобою,
а страх не встигнути домовити
спонукає просити: Іди собі геть! Іди!
Дай домовити. Дай доказати!

■
Знаю, що треба писати:
розкласти багаття
а пишу:
розпалити вогонь.
Так мені чомусь хочеться!
Хоч вставлені в свічада поминальні свічі —
скорбота наша
Вони ще не багаття, ще не вогонь.
Та після хвилини мовчання,
що так затягнулося,
конче мушу зібрати їх у жмут і розпалити.
Розпалити!
А свічада почистити
витерти від пилу
(«... бо то страхи, то все твої
страхи, страхи, страхи»)
Витерти і поставити на видноті
в придорожній капличці —
прийдіте народи зігрітися
біля нашого багаття
і поклоніться.

**В молитві не може бути дорікань.
Та все ж —**

алеж дивися,
 Ти на сторожі біля нас
 поставив СЛОВО,
 як вони гатять у двері
 своїм беззастережним матом,
 як ввалюються через розбиті вікна вкрасти ім'я.

**Ситий спокій співвітчизників
Забивав цвяхи у їхні руки.**

Коли зберем плачі усі,
всі голосіння твої, **УКРАЇНО,**
твій стогін і розпач твій,
твої молитви
за всіх часів твоєї страсної дороги
по всій землі
і як не розірветься серце
від тягару цього —
ПОВЕРНЕМОСЬ.

Ця збірка не відкриває (з точки зору сучасної поетики) якихось модерних художньо-зображувальних засобів, — але автор добре розуміє місткість класичного вірша, вміє користуватися його поетикою для передачі власних переживань, почуттів і роздумів про навколишню дійсність, осмислює себе в контексті рідної і світової культури, а головне — з якимось містичним боєм переживає ті поневіряння, які випали на його власну долю — як складову частину долі і буття рідного народу.

Львів

Анатолій Бутрим

ВАСИЛЬ БАРЛАДЯНУ

ЗІ ЗБІРКИ
«МІЖ ЛЮДСТВОМ І САМОТНІСТЮ»
ПОЕЗІЇ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ

**Мінорні звуки —
Звуки з України,
Немов
Останні спалахи життя!
Здається.**

Там
Упали на коліна —
І
Зойки
В небо,
До Творця,

Летять.
Я чую:
«Боже!»
І дитячий голос
Благає Бога:
«Змилуйся!
Спаси!»
Туман і дощ,
Колючий дріт навколо, —
А вдалині
Мінорні голоси...
Можливо, там
Христа ведуть
На страту...
Спаси Його
Не мають люди сил...
А дитинча волає:
«Тату!..
Тату!..»
Та замість дій —
Мінорні голоси...

* * *

Десь
Жалібно курличуть
Журавлі..
Осіння мжичка —
Жодного не бачу...
Напевно
Заблудилися в імлі,
Потомлені,
Неначе діти,
Плачуть...
Зненацька
І туман густий
Наліг —
З небес
Упав
Важкий
Пташиний стогін —
Це моляться
До Бога
Журавлі:
«Вкажи
З концтабору
На південь
Нам дорогу!»

Я теж молюсь,
Звертаюсь
До Христа:
«Не забувай,
Мій Боже,
Журавлів,
Аби не зник
В тумані
Жодний птах —
Живим
З концтабору
На південь
Долетів!»

* * *

От і все —
Відходив
І
Відмріяв...
Шлях тернистий
А
Ноги болять...
Попереду
Пречиста Марія
На Голгофу
Несе
Немовля...
Боса жінка...
Така її доля...
Розіпнуть
На Голгофі
Дитя...
Вже обабіч дороги
Тополі
Українські
Від жаху
Тремтять...
Намагаюсь догнати Марію —
Мені
Ноги побиті болять...
Та єдине,
Про що
Зараз мрію, —
Бути чистим
Як
Те
Немовля!

В. В. Щ-му

* * *

Щасливий той,
Хто бреше
Все життя...
З брехнею спить
І молиться брехні:
Всі брехуни
Гріхи йому простять, —
Та не простять
Правдивих слів мені...
Щасливий той,
Хто бреше
Кожний день
Не тільки людям —
Матері
І дітям...
Він на трибуні...
Він кудись веде —
Але не світить
І не здатний гріти...
Щасливий він,
Бо відданий брехні —
Горілку п'є
Жує колгоспне сало...
Він впевнений,
Що люди
всі дурні,
А то б його
Давно
Уже не стало!..

* * *

У кожного
Кирилівка своя!
Шевченко свій
У кожного,
Йй-Богу:
В Кирилівці
Не був
Ніколи
Я —
Та
До Шевченка
Знав завжди дорогу.
Покійний брат,
Малим,

Співав мені
Про думи,
Що блукають попідтинню,
Як сироти
Голодні і брудні,
Роздягнуті,
Від холоду
Аж сині...
У нас в селі
Багато
Тих сиріт!..
Я теж
Не пам'ятаю
Мого тата —
Та ще в колиці
Вивчив «Заповіт»,
Хоча не знав
Читати і писати...
Село моє —
Кирилівка моя!
І
Мій Шевченко
Там живе,
Йй-Богу! —
Бож
У Кирилівці
Не був
Ніколи я,
А
До Шевченка
Знав завжди
Дорогу!..

Б. Антоненкові-Давидовичу

* * *

Сидять
На призьбах
Деінде
Вони
У
Випраних невістками
Сорочках...
Дідами
Поставали
Вже сини,
Онуків мають
Наймолодші дочки...

Отак
На призьбах
Доживають дні
Соратники
Міхновського Миколи...
Упав
На голови козацькі
Сивий сніг —
Та й
Не розтане
Він
Уже ніколи...
Сидять
І
Згадують
Неначе
Уві сні, —
Полк Полуботка,
Свій
Останній бій...
І мріють
Скінчивши
Шляхи важкі
Зелені,
Зустрітися
В
Дорозі голубій —
Аби

З небес
В
Новий похід
Піти,
Щоб
На землі
Здобути перемогу...
Вже багатьом
На цвинтарях
Хрести —
Та ще не всі
Пішли вони
До Бога!..
Я бачу їх
На призьбах
Деінде...
Все важче їм
Тягар життя
Нести...
Коли
Останній
До Творця
Піде —
Весь
Полк Міхновського
Повернеться
Сюди!..

ЗІ ЗБІРКИ «ДО ОКСАНИ» ВІРШІ ПРО КОХАННЯ

* * *

Ми
Наче зліплені
З
Шматка одного
Глини
Руками Майстра,
Що
Створив колись
Два куманці
Для
Любої дружини —
Тому й,
Здається,

Ми
Йому вдались.
Та
Нас
Понесли раптом
В різні хати
Обабіч
Крем'янистої гори
Боялись навіть
Майстра запитати,
Чому
Він
Твір один свій
Повторив...

Украли нас
Голодні до чужого!..
Не знали
Ми,
Чи стрінемось колись —
Мене
З тобою
На земній дорозі
Зненацька
Руки
Майстрові
Звели...
Вони,
Такі ласкаві й дужі,
Поставили
Лицем
Нас
До лица,
Бож
Ми
Закоханим подружжям
Були ще
В замислі
Творця!..

* * *

Коли
Ми з'явимось
Разом у храмі
Божім,
Щоб
Наш союз
Христос благословив,

Від Вас
На мить
Вже відійти не зможу
Допоки
Залишатимусь живим...
Я буду
Вашим
Навіть після смерти:
Для цього
В церкві
З'єднує нас
Бог...
Коли
Христос
На суд
Покличе мертвих, —
Ми
Перед
Ним
Воскреснемо удвох,
Щоб
Вже
Не розлучатися ніколи —
Моя душа
У Вашу
Перейде,
Бо
З волі Бога
Стало неминучим
Кохання наше —
Вічне
І
Святе!

СТЕПАН САПЕЛЯК

ЦИМ ТВОРОМ АВТОР ПРОДОВЖУЄ ЖИТТЄ І РОЗПОВІДАЄ
ПРО СІМ ДНІВ ТВОРІННЯ ГРАДУ НЕВОЛЬНИЧОГО УРАЛЛАГУ

ВСТУП

вмираємо і живемо
сумовито веселимо душу
хоч суму нема
і душі
на цім світі нема
хіба що
ні душі ні пам'яті
попереду веселої мелодії слова
і концертного кодексу
смерті Помпеї
і смерті воскресіння Січі

кінець початку від кінця
і від кінця початку
але початку не було
одвіку
вічність одна
із запахом папороті
на сволоках дощатого неба

скільки крові
в роз'яреному місяці
і скільки тиші
у роз'яреній крові
вже звірі без плоті
птахи і квіти
без язика
хоч снігу ще не було
хіба що льодовик
ніяк не розтопиться
але й його не було
тільки сльози мої золотії
уповають на узбіччі

камінного віку
і камінного серця на душі
віднині жити я мушу
з каменем на шиї
і віднині вмерти я мушу
з каменем на серці

смертію воскресіння зіскати
побіля підніжжя Говерлі

скільки Колимських Сізіфів
вчорнілим снігів'ям шкарубли
у власних лябіринтах свободи

хоч то були зеки
а Колими не було
і свободи не було
і вже напевно знаю
що й зеків не було

хіба що знак був
та хліба крихта
але насправді
«На початку Бог сотворив Небо та
Землю»

і нас ще не було
і Дня ще не було

ДЕНЬ ПЕРШИЙ (ще до мене)

*І назвав Бог світло «ДЕНЬ»,
а темряву назвав «НІЧ»*

Книга Буття, 5

начальник зони УРАЛЛАґу:
і найперше було слово
«НЕПАЛОЖЕНО»

голос: непаложено так точно

і дня прибавилося
на небі
не небеснім

ДЕНЬ ДРУГИЙ
(ще до мене)

*Я другой такой страны не знаю,
где так вольно дышит человек...*

Із пісні «Широка страна
моя родная»

розвидняється пейзаж на тлі
безформних тіней
стікає рука по металевому засуві
докіл задротяні хмари
що ще борсаються
з-за безхмар'я грат
ляндшафт галюцинацій
що їх впізнають
лиш вуха сексотів
через кормушку ока

ДОВКІЛ СТОЇТЬ ЮВІЛЕЙНА
ТИША

тут буде світле майбутнє
ГРАД НАШ УРАЛЛАГ

і завила вівчарка хвилі тієї

ДЕНЬ ТРЕТІЙ

монолог без дієвих осіб але на тлі
містерії Т. Г. Шевченка «Великий
льоx»

гриф трьохглавий
в цю ніч
щасливого безсоння смерти

витає з прізвищами
і без гецушних свастик
над Великим Льоxом

вчора червоні маки
від землі неживої живі
відбилися нині
в дзеркалі густої крові
на мурах найхолоднішого плачу
найгарячішого

останнє слово в'язничне
найчистіше і неостаннє
шукає бога кінця
по пам'яті початку
безкінечности
запротокольованих допитів
і по пам'яті радіння смутку
за смертний вирок
римлянам і великій германії
і великому енкаведешно-гецушному
краю
з мушкою ще теплої пістолі

думи думи
кусні волі кривавії
щоночі сповнені надій
на самозгубу і воскресіння
у щасливім проклятті
власного освенціуму
і у майбутньому проклятті Великого
Льоxу

нарікає серце
тяжким безмогилям

йде Перебендя
вкупі з роботом
на електричний стілець
неправдивої віри
і неправдивої пам'яті
навколо вбивць і жертв

тінь ГУЛАґу і пустелі
в Холоднім Ярі
і у Великім льоху
«Отак-то Богдане
занапастив еси вбогу
сироту Украйну»

ДЕНЬ ЧЕТВЕРТИЙ (автор втрачає свідомість)

пайка арештантська
поміж нар і неба

як зректися світу
ніжністю серця

я вже тремчу стиха

краще жити

грудка цукру
в кружці моїй
алюмінієвій

ДЕНЬ П'ЯТИЙ (без мене півдня)

півдня від півдня дня
мітимо знаками
не астрономічними
і звуками неозвученими
мітимо всоте

півдня вчорашнього
і півдня невчорашнього
серед білого дня
не знаходимо
у гіркім спогаданні
найтривалішої нескінченности

вже забуто
останній день
дня прийдешнього
предка йono забуто
темряву

чекаймо пришествия її
азбукою інстинкту спасіння
з обжинковим стеблом вмирання
у новім законі
воскресіння

піввіку від віку

півжиття від життя

півдня від дня

півсмерти

ДЕНЬ ШОСТИЙ (неосвячений)

пустиня часу
смеркає
у подобі людській
не сотворенній ще
по образу й подобію
гріха однісінького
серед безгрішшя
і серед покуття
посередині
білого місяця
несонячного
і посередині
священної надії
на хліб насущний

крик загублений в натовпі
посеред пустині часу
смеркає
і душа мертвіє
і не оживає
елегією Духу

день шостий
не освячується

ДЕНЬ СЬОМИЙ (непаложений)

і сотворилося
сотворенне
в сім днів
непаложених
і сім днів не освячених і освячених
божевіллям свавілля

скелети і коріння
ще промовляють

до очей моїх
з-за дроту мовчання
тривалістю в півсьлози
і тривалістю негучного
завивання неба
на світанні небуття

остання зірка
потопає в краплині
крови мосі

останні дон кіхоти
впізнають себе
невпізнаними

останні вівчарки
стрибають мені назустріч
розтерзати смерть
чуюсь
безсмертям моїм

ні перемоги
ні поразки
ні пімсти
на сьомий день творіння
світу від світу мого
ГУЛАГу

Михайло Попов. Вовки линяють, а вдачі не міняють. Олія.

«Я НЕМОВ ЖУРАВЕЛЬ КУРЛИКАВ»
НЕВОЛЬНИЧІ ПОЕЗІЇ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

В короткій передмові до невеличкої збірки його віршів, яка з'явилася друком у лютневому шостому числі журналу «Україна», за 1989 р., читаємо, що... Тарас Мельничук... навчався в Чернівецькому університеті та Літературному інституті ім. Горького в Москві, працював у редакціях районних газет і в обласній Івано-Франківській — «Комсомольський прапор». Нині — машиніст-слюсар на Одеській залізниці... Ще зазначено, що 1967 р. у видавництві «Карпати» вийшла його перша збірка віршів «Несімо любов планеті» і що поет... подав до видавництва другу книжку за назвою «Князь роси». Проте навіть не дуже уважний читач, прочитавши цю анонімну замітку, запитає себе: як же це воно — після Чернівецького університету та знаменитого московського літінституту, після редакторства в районних і обласних газетах — раптом машиніст-слюсар; і що, власне, робив автор протягом 22 років, що минули між двома збірками?!

Останнім часом офіційна українська періодика, публікуючи вірші поетів, репресованих за часів брежнєвщини, воліє замовчувати певні періоди з їхнього життя, намагаючися, очевидно, таким чином сховати шило, що вилазить з мішка. Або ще гірше — вдається до фальсифікацій, аби лише кинути тінь на людину і хоч якось виправдати репресії брежнєвського застою. Яскравим прикладом таких вивертів є (знову ж таки анонімка) передмова до віршів Мельничукового побратима Василя Стуса в «Молоді України» від 13.04.89 р., де автор малює нам образ одного з найбільших сучасних поетів України на основі... протоколу допитів Стуса в тюрмі КДБ і перекручення фактів. Здається, літературна критика в темній царській Росії ніколи не доходила до такої відвертої співпраці з органами таємної поліції. Та й не дивно — бути «стукачем» завжди вважалося ганьбою. Тільки не в нас, бо ми, за словами Тараса Мельничука «... особливий радянський народ...» Тому конечно видається потреба відкрити читачеві саме цю трагічну сторінку біографії поета.

Вже наступного року після виходу першої збірки віршів він вчиться в Москві в літінституті ім. Горького. Закінчилася Хрущовська «відлига» і насувається льодовиковий період застою, вступним акордом якого стає окупація військами Варшавського Договору на чолі з Радянським Союзом суверенної Чехо-Словаччини. Поет негайно відгукується на ці події.

Москва...
 Не вірте їй! Не вірте
 бо Москва — Москва:
 Вона не лишить вам
 ні сну, ні мірти,
 хоч і сама
 не лишиться жива.
 Вона гребе народи
 як городи
 Городить
 огорожі
 для усіх...
 Вона! —
 лише вона!
 війну народить!
 Впаде на голови, як сніг:
 На всі всесвітні кривоброди
 І на безглузду віру їх.

Під віршем підпис: м. Москва, 1968 р.

Звідси починається страдницький шлях Тараса Мельничука, який про-
 тягся від рідних гір до холодного Уралу, через тюрми, етапи, зони, табори
 особливого режиму й «психушки» більш як на десять років.

Якщо правду кажуть, що поетові болить дужче, ніж звичайній людині, то
 вірші Тараса Мельничука з повним правом можна назвати поезією болю: за
 свій упокорений безсловесний народ, за його потоптану й понівечену новіт-
 німи гуннами землю, за його зневажену мову, за «ні в кого не вкрадене
 Слово її, але поет «посмів промовити» в часи тотального мовчання і яке
 зробило його «вічним в'язнем» брежнєвських концтаборів і «спецпсихушок»;
 болю за людство, якому загрожує новий Афганістан і термоядерний Арма-
 геддон...

Ось таким насамперед постає перед нами Тарас Мельничук, гуцул з
 Косівщини, поет — шістдесятник, якому нині виповнюється п'ятдесят років.

Кожний, хто хоч раз чув колись крик журавлів у сірій осінній височині,
 пам'ятає як мимоволі стискається серце від цього тужливого курликання і як
 довго вчуваються ще потім сумовиті прощальні звуки.

Журавель — один з улюблених поетичних образів, що його часто поди-
 буємо в поетових віршах.

Я немов журавель курликав,
 я кликав, я кликав,
 я друзів кликав
 Не відгукнулись
 Чи то не чули,
 Чи то замкнулись
 Чи послули
 Не чули...

кличе — курличе він до людей з неволі в одному з найкращих своїх віршів, ще не знаючи, що й не почують, і не відгукнуться друзі, бож і замкнені так само, як і він, і вже поснули навіки деякі з них... і лише лине до нас через десятиліття, огортає щемом душу і відлунює в наших серцях цей журавлиний спів.

Львів, травень 1989 року

ТАРАС МЕЛЬНИЧУК

I
Ми тут усі — позачасові,
Ми тут усі — сини зими.
Совою зирка наша Совість
З сталінокутої тюрми.
Якщо не я в тюрмі, то серце,
Якщо не я, то друг, мій брат.
П'ять років мій червоний серпень
Висить на шибеницях грат.

II
Народжений в неволі — у неволі й
здохну, —
Така судьба вкраїнця... Ні, раба!
Для мене не скінчилась сталінська
епоха:
Йде по моїх губах, як по гробах.

Живі живцем в живому гробі,
В погребні дзвони б'є Дух Гір:
Смерека кожна — мов Чорнобиль
Осліпли сині очі зір.

Чорнобиль в матерній утробі,
Чорнобиль в травах і лугах,
Від Києва до Манітоби
Чорнобиль — птах, Чорнобиль —
жах.

Чорнобиль — в небі й на дорозі,
В очах, в колісках, у плодах,
І псом на кожному порозі
Чорнобиль висе...

I Богдан... Богдан закаменів — і
мовчки
Стиска, мов жабу, булаву.

I голуб атомний п'є очі
Його, завірені в Москву.

Оспалі очі, ще не спалені
Пожухлі очі, мов трава.
В очах — осколки трупні Сталіна,
В очах — андроповська Москва.

Іде Чорнобиль, як гестапо,
За ним до хмар — кривавий слід.
I Тарас Бульба жде Остапа,
Вхопившись за колючий дріт:

— Остапе! Сину! Що це?! Пробі! —
Вола Тарас на цілий світ, —
Не лях тебе спалив — Чорнобиль!..

Чорнобиль спалить нас й наш рід!..
Рід недорід..
Вогонь — у гніздах,
Вогонь з дерев — ракетний рев.

I смеркне все — і люди й звізди:
Чорнобиль — всіх і все зжере!
I дивиться Кобзар з-під лоба
На нас із Канева-гори:

Україну обхопив Чорнобиль:
Горить! —
I Україна й він горить.

I Дніпр охоплений вже полум'ям,
Й народ — як тополиний пух,
Ланами йде широкополими
Безладний рух, звириний дух.

I все!.. і скрилися під ігом,

Розтали, як торішній сніг.
І не покличе: «Бігом, бігом,
Замітає стежки снігом» —
Довбуш розбійників своїх.
Розбійники?
Мої опришки!..
Де, хлопці, ваші топірці?
А ми в тайзі будуєм вишки,
Збираємо червоні рижки
В Ханти-Мансі й на Об-ріці.

III

В цім часі ми — позачасові,
В окресі цьому ми — не ми,
Совою зирка наша Совість
Із України й Колими.
Якщо не я в тюрмі, то Серце,
Якщо не я, то друг мій, — брат,
І сорок вісім моїх серпнів
Сконало на хрестах Карпат.

IV

Довкола світ, як одоробло,
А ще довкруг — чекісти... дріт...
І над усім стоїть Чорнобиль —
Первоцвіт миру!.. Мироцвіт!..
Цей Цвіт — що завтра спалить світ,
Що бризне ягодами Смерти
На всю Вселенну, — так, що й слід
Ракетні — заметуть — замети.
Ось! Він: — Я комуніст!
Совіт!
Леніноід!
Я — комунізм на всю плянету!
Україна — мов пустиня Гобі,
І Дніпр не Дніпр, і Дон не Дон:
Просто на нас
Іде Чорнобиль
Іде — Гряде Армагеддон!

* * *

Я немов журавель курликав
Я кликав, я кликав,
Я друзів кликав.
Не відгукнулись.
Чи то не чули,
Чи то замкнулись,

Чи то поснули,
Не чули.
Чи то їх побило,
Чи потопило,
Чи на весіллі
У спів зозулі
Їх покосили
Ворожі кулі.
А чи ромашки —
Дрімашки білі
Їх, як мурашок
Пересліпили.
Тільки не чули,
Не відгукнулись,
Мед-вино пили,
Їли в гуцула
Мед-вино пили,
Топірець купили,
На Сивій Кобилі
Дітей загубили.
Дітей загубили
Про дітей забули —
У того гуцула,
Де мед-вино пили.
А діти танцюють, —
Ой, гулі, гулі,
А діти гарцюють,
Мов на конях, на дулях.
На дулях-ходулях, —
Це ж так високо!
А друзі годують
Сокола сонцем,
Сокола — сонцем,
А сонце — осокою,
А це там, аж де сосни
Дятлами цокають.
Сонце осокою
По чорнобров'ю
Годують сокола
Й мою кров'ю.
Ой, друзі у бразі,
Ой друзі у лузі
В одній супрязі,
В одній сутузі..
Тільки ж не чули
Як з тріском та лоском
Мене, гуцула...
Не чули, не чули,

Бо вуха воском
Псковським заткнули, —
Псковським, московським —
Тому то й не чули,
Мій царю — Менчуле.

АНТИВОЄННА ПРОКЛЯМАЦІЯ ДО ВІРУЮЧИХ І НЕВІРУЮЧИХ, І СУЩИХ ВСІХ НА УКРАЇНІ

Коли путають коней на пута —
це зрозуміло;
Коли прив'язують собак на ланцюги
— це треба;
Коли ж в наручниках ведуть Україну —
Ведуть Світличного, Антонюка
чи ще когось із нас упертих і обдертих,
що з 37-го «самі собі просять смерти»;
Коли ведуть закутих політ'язнів, —
ведуть!
і знов ведуть!! —

(а пів Росії
потрясає гул, мов землетрус —
умер за ґратами
поет України

Василь Стус!)
Цей гул зливається
з недавнім гулом:

— Руки назад!
Крок вліво,
Крок управо —
Вважається за втечу! —
і —
куля в груди!
куля в серце,
куля в плечі!

Навпіл пересікають кулями людину,
Мов стебла полину, мов бадилину, —
«Січуть,
січуть!

січуть!! Україну —
— Ч о р н о б и л ь! —
дзвони на війну!
— ЧОРНОБИЛЬ! —
атомна клітина...
— Ч О Р Н О Б И Л Ь! —
атомна скотина

Гоморри тої! того сну!
Тієї Судної Години,

котрої нам — не проминуть!
Ні, не минуть!
Не обмануть!..
А от — туман!..
дурман!..
обман!..
І люди — вірять... Люди — ждуть,
Що добре роблять царі нам...
Що миро нам несуть...
Що врятувати хочуть нас...
А в них за спиною — ВІЙНА!
І не врятує протигаз, —
Не ждїть!
Червоний Сатана —
Не пошкодує нас!

В сто молотів кує погибель
Кує загладу — для усіх
Цей Сатана
Червонотрибий, —
здиhaють риби...
здиhaють квіти у росі...
Війна,
немов Вогненний Гибель
згилить обличчя всіх росій,
усіх америк й їх історик,
Бож Він — ЧЕРВОНИЙ
САТАНА!
Бож Він — РОЗБІЙ,
ЗАХВАТ! ВІЙНА!
Ось вам — ЙОГО!
в цей день! — насіння:
Афганістану голосіння!..
Якого ще ждемо знамення?!
О, недолюбі, безіменні,
покірноїдучі на забой,
Куди? Кому несете на раменах
Свою покірність і любов,
Коли — уже! горить Вселенна,
Й здригається від болю БОГ, —
Від болю й бомб!

сам Господь Бог —
Творець! — від нас же не смирення —
Жде ДІІ! Бунту! бо любов
овеча нам не дасть спасення.
Не дасть! Не дасть ніхто його —
Рятунку... Бо гряде Содом...
Так встаньмо ж! зупинім вогонь!
Бо цей вогонь — Армагеддон!

* * *

Коли путають коней — це треба.
Коли ж спутали світ! Україну! Життя!
Люди! Встаньмо ж до Бога! До неба!
Не летімо, як бабки могильні, —
у небуття!

* * *

Синє море
чуєш синє море

Ми переможені?
ми переможені?

Ні! ми кулями в груди,
в серця
свинцем — заворожені

Нас хотіли
взяти живцем

Не взяли

Тому й переможені
А може...
а може, ні?!

ВІРШ ПРО ВОЛЮ
ЩО ПИСАВСЯ НА ТЮРЕМНИХ
ГРАТАХ І КОЛЮЧОМУ ДРОТІ
ЩО ПИСАВСЯ 7 РОКІВ

І зорепад у мене є —
Зірниці падають, як дощ, —
Й земля всі звуки світу п'є —
Земля!.. Землиця... А то хто ж!
Живу у тишині її...
В її листках... В її морозах
Довкола люди, як гаї...
І так співають солов'ї,
Мов одібрало у них розум.
Отак живу — й дає, — іскрись!
Свій іній дерево мені...
Живу — і серце моє скрізь —
В баскім вині й крутім огні,
У попелі згорілих зізд,
У термоядерній війні...

І ти, Вітчизно, не журись,
що мене сплять у тюрмі —
Я ж бо — не ти..!
Я ж не Чорнобиль..! не чекіст!
Я — незгоренний у вогні!

Вінниця, тюрма і концтабір, ІВ-
301-86

Підмихайлівці 2-а Івано-Франків-
ська обласна психіатрична лікарня
(1979-1986)

АФГАНІСТАН В ТЮРМІ

Я дивлюсь напружено на небо
(Я ніколи не літав)
Я дивлюся, як кружляє білий лебідь, —
(Я нікого не вбивав)...
І регочуться із мене ґрат залізні ребра,
І регочеться із мене сороката зебра,
що тюрма...
тюрма — це не літак...
А воно — літати треба,
А воно — вбивати треба —
Так Вітчизна робить золота.
Так!

Вінниця, 1980. Зона — 86

* * *

Сонце застрягло у шибі
і ніяк не витягне ноги зі скла
А що йому ноги?
Що йому усі муки людей і Христа?
Що йому ноги? підставка пуста:
Йому ж не бути солдатом,
Йому ж не марширувати —
(щоб дітей і жінок убивати)
в Афганістан.

* * *

Щедро сіє
народ свій
в землю
Росія —
(Голод 30-х!

Війна сорокових!
і до нинішніх днів!
концтабори,
табори,
табори...)

Я до грудей
притискаю сина —
... віддати Вітчизні?
Сину!

Віддати тебе Вітчизні?
Говори!

* * *

Сонце — це сонце
і більш нічого,
дерево — це дерево
і більш ні гіллячки
а людина пройде —
зрубає дерево
а людина пройде
закривавить сонце
так і не згадавши
що вона — людина
і теж
підє димом

* * *

і оточили мене незнайомі дерева
незнайомі камені

* * *

Я пам'ятаю Сталіна...
Горіла моя земля,
Кров'ю, болотом стала,
Кублом чужинщини й зла
Я пам'ятаю Сталіна
А ви — забули?
Чи тут ще не були?
Приходьте — сьогодні з Останкіно
Вам Сталін покаже гуцула —
Гуцула писаного, як павич...
Горлопанять гуцули пісню
Про далеч комунних сторіч
А Сталін... ім руки тисне,
Марш, бевзі, на піч!..

* * *

Мордуй, Мордовіє, мордуй —

Од молдаванина до чукчі.
Ти не сховаєш в красную звезду
Тих, що замучила,
Й на золоту твою орду —
Іще знайдеться Кучино!

Урал, 1975

* * *

Все менше друзів — тануть... Тануть...
Як сніг оцей... як ця зима...
Ніхто мене вже не вітає
Не жде! Тюрма? Вже не тюрма.
Вже не тюрма — свобода ніби...
Свобода? Де вона? Нема!
Свобода — це не крихта хліба
Й не ця — напівдурна зима
Що — снігу ждеш — ударить
росталь...

І знов — мороз... і зимотріск...
Й дерева, що набрякли бростю,
Розколуює кривавий блиск...

Не блиск — вогниста горобина
Сяйне в снігах то тут, то там
І на льоту снігурки гинуть,
Змерзають крила снігурам —
Відпали крильця, — сильця! сильця!
Ніяк не може без сильця
Рука кривавого мисливця —
Рука убивці, — так! Оця!

Ота, що враз напоготові
всадити кулю — птах чи звір...
Земля любови? Земля крови!
Мій світ. Мій край.

Мій двір — Сибір...

І друзі тануть... Друзі гинуть
В тюрмі, в вині, на засланні...
Це перші з тих, чії могили
Не збоку десь, не в стороні —
У серці світу — Україні.
А так — неначе в сторуїнній
У третій світовій війні.

* * *

Все тяжчі недуги... й ні брата,
ні друга.
Усі далеко... А може й нема?..
Не повіє вітер з Холодного Лугу,

в Афганістані!

І не кричав убивцям, —
Й не крикну! ура...

* * *

Знов Росія народам
В очі пускає дим:
М и р!
Та не буде свободи —
Миру не жди!

А свободи не буде!
Свобода — пече
Людоловів
і душогубів
із кремлівських печер.

Свободи — не буде!
Свобода — довбе
Народ — токобудів
із Ка Ге Бе.

Не жди свободи,
Кинь наївність чекань!
(Там, де воля народу —
Там не треба ЧеКа!)

Скільки Кремль їх наплотив —
Цих смердючих тхорів,
Що п'ють кров із народів
ОТ ОКТЯБРЬСКОЙ ЗАРИ..!

Держиморди... чинуші...
Комуніст і чекіст
Це ті,
Хто не робить, а їсть, —
Їсть Росію —
Й Росію ж — душить.

Їсть Росію живоглядь,
За горло давить...
Тут одвіку свобода —
Свобода удава.

Воля? Не буде ніколи!
Воля? Тюремне вікно!
А хочеш хоч краплю волі —
Хіба перекинеш як скибу у полі,
Як склянку з вином —

Росію
догори дном.

Знов Росія народам
В очі пускає дим:
Свобода! Свобода! Свобода!
Брехня! (Свободи нема!) не жди!
Є тільки тюрма —
Н А З А В Ж Д И!

* * *

Я бачив мужчину
що бавив ляльку замість дитини.
Куклу дитячу... забавку...
Прочовгав — скрився в п'їтьмі...
Він хотів мати дітей... та —
іменем батьківщини —
32 роки...!
Так, я з ним сидів у тюрмі...

МОЛИТВА НА ПРОГУЛЯНЦІ У ТЮРМІ З ПОДЯКОЮ ЗА КРАПЛИНУ ДОЩУ

Не дай мені, Боже, торкнутись Твого
Вогняного Престолу
А дай мені бути — з Тобою! В Тобі!
й при Тобі!
Не зрушить ніхто Твої непохитні устої
І не поранить очі Твоїх голубів.
Дай мені — БУТИ!
і в Гру Твою вірити ревно,
Бо й сам я — частинка
Твоєї Великої Гри.
Люблю Твої, Боже, крилаті вітри
і дерева,
І Дух, що з Безодні летить догори,
Ти й мене підіймаш
увись на долонях,
Та й сам я — до Тебе! —
крізь морок лечу.
Дякую, Боже, Тобі
за овогнених коней,
За краплю життя
і цю краплю Дощу!

Вінниця, тюремна лікарня

* * *

Наступає ніжно на траву
Скромна по-жіночому бджола...
Ти не плач, Сніжинко, я живу...
(І живе архіпелаг Гулаг)...

Ліскотуха — вивільга з Рязані...
З берега береза йде норка...
Золотими котяться сльозами
У замети кулі із «АКа»...

(Сол...же...ні...цин!..)

Нереститься всесвіт...

І кричить неясить: «ку-гу-гу»!..
Бусол повертається із рейсу,
Та дітей вже не несе в тайгу...

Бо людей обнюхують вівчарки,
Від ракет осліпли муравлі...
А Росія — закотилась в чарку,
Бо нема їй місця
на землі.

Пермська обл., Чусовський район,
К у ч и н о, 36-а зона, 1973 р.

I

Даниле — королю,
Плюю на волю!
Даниле — князю
золоторизий
Живу у кризі,

Як ти — в саркофазі.

Даниле-королю,
Плюю на волю,
Бо воля, князю,
Воля — зараза.

Живу у кризі,
Живу залізною,
Живу, як звісно —
При комунізмі.

Живу у кризі —
Без паспорта й візи,
А крізь кригу й вітчизна
сталізна і грізна
і та не пролізе
вітчизна чумизна

чумазна катизна
тюрмазна тюрмиза
мучизна дротизна
рабизна гробизна
фашизна фашиза
тому то нінізно
й живизно я в кризно

II

Отаке то, Галицький Даниле:
Все прогнило — і усі прогнили,
В королівства твого обрубали крила,
А тебе, Даниле, підняли на вила —
Так коронували,
Поки схоронили.

III

Ой нема короля —
і горить земля.
А пахолки і смерди —
Умерли без смерти
Ой нема короля —
Нема.
і земля не земля —
Тюрма.
ой нема короля,
нема!..

* * *

Анно,
Ви кажете: я жорстокий?
Не жорстокіший, ніж мій час.
Ви кажете: я синьоокий?
То не я — Мельничук Тарас —
Той поет, що — частинка світу —
На руках навіть море підняти не зміг,
І вірячи, що довкола цвітень, —
Провалився у сніг —
У Сибір! неначе в каменоломню,
І в ореолі тюремних беріз
Крізь тунелі підземні
й замети судомні

Проліз —
Й на Вкраїні
кленом проріс.

А клен прийшли — і зрубали, —
Напевно — на спиці коліс.
Лиш кленові листки

Ще ворують губами
Й за карпатськими
кам'яними горбами

Закриває очі листками ліс —
Мокрий
від сліз.

* * *

Живу у кризі
Тут не дають
ні паска, ні шнурка, ні лез...

Живу у кризі.
Журавель давно б тут замерз,
І здохли б, вітчизно,
усі твої блюдолизи, —

А я ще живу!
хоч так не живе
навіть пес

ні в Москві,
ні в Тбілісі,
ні в Ризі.

Живу у кризі.

А господар — володар мій,
А мій цар, — ох, моцар!
термоядерний Ахіллес —

ще не здох,
ще не щез —
ість овес.

От вам —
і книга у кризі,
і я, і мій цар,
і мій пес.

З Великоднем Вас!

Христос воскрес!

Всесвятськ, 1975

* * *

Чому ви маєте право на сонце,
А в мене ні права, ні сонця нема?
Чому у вас небо лазуриться в оці,
А мені — лиш Чорнобиль і стронцій,
А в мені й на мені — тюрма...?!
Я думав, що сонце — спільне!
Я думав: сонце — для всіх:
А ви стережете пильно, —
Не згірш від фашистських псів, —
Щоб, боронь Боже — не став я
вільний, —

Не став, не впав, і не сів,
Й не всадив косу чи вила
У жабу ваших росій.
А мені не потрібні й на понюх
Ні душі ваші, ні солов'ї, —
Лиш заберіть вузду і попону
З моєї Скитії, з моїх коней, —
Заберіть усі шмутки свої —
І шпарте під царські ікони —
В самодержавні свої гаї!
Чому ви маєте право на сонце,
Сонце — грабіжники,

сонце, ви — крадачі?!

Боже, як солоно пахнуть сосни!
Як тупо дивляться наглядачі!
Вдень і вночі.
Вдень і вночі!

Підмихайлівці Друга обласна психіатрична лікарня, 1986.

* * *

Хитаються години
як шпаківні на деревах
Можуть жити
тільки плазуючі
корені
минулі дні
втєкли як риби
пішли од мене мов раби.
холодно мов у Комі
тиснуть верблюда горби
тиснуть коня підкови
тиснуть Урал гроби.

Холодно!

Замикається коло
журби

* * *

В цю ниву посіяно руки,
В цю ниву посіяно очі,
В цю ниву — уже сьогодні
посіяно НАС.
А ми — ще сьогодні — про муки,
Про зустрічі і розлуки,
А ми — ще сьогодні — про ряс.
Що це? Відвага?... Брудне божевілля!
Це — сліпота із сліпот!

Посадили мільйони на кілля —

Посадять і весь народ.

Що це? Байдужість?..

Безглузда оглобельне!

Тупість, що гірша

злочинства і вбивств!

Нам в очі плюють Чорнобилем,

А ми: — Хай живе

XXVII-й з'їзд!

* * *

Христос воскрес! Не розпинайте!

Не розпинайте більш Христа!

Краще прийдіть — і поцілуйте

ці ґрати:

Це — воля..! Лиш не з голови —

з-під хвоста.

Це воля,

яку бережуть автомати —

Перед другим пришествям Христа.

Це воля..! Це во-о... О Вітчизно..!

о мати!..

всюдисуча — могутча — свята,

Нехай живуть твої тюрми і ґрати,

і — Да здоровствует Афганістан! —

перед потопом потопом атомним,

Перед другим пришествям Христа.

ЧОРНОБИЛЬ

Заливчасто дзвенять

на шиях у корів дзвінки

стріляє риба

білочеревцями в озерах

ви задушили ріки і струмки —

задушить і землю

* * *

Так золотисто ходить

тільки сонце

ходить по глищі

по голубих листочках

сонце

та хіба ще

сонцева донечка

ходить навшпиньки

ходить із трепетом

щоб не потопились

водяні лілеї

щоб не плакали

осики

щоб не віддали

заміж за вовчика

оленичку

олені

ходить сонцева донечка

червень червивить черву

а донечка ходить

щоб не загорілися

сойчині пера

щоб не позабавалась

дрібна лісова звірина

у червону пашу ведмеда

думаючи

що то надійна печера.

* * *

Вже одного привезли у Верховину

із Афганістану —

відскли ноги душмани...

А ти, безносий,

ти б не відсік голову тому,

хто прийшов би стріляти

в Україну твою,

в твою маму?!

* * *

ішло три калини до України,

всіма галузками махали,

всіма пальчиками кивали —

відганяли зимку:

не взувай, не взувай нас, зимко,

в зимницю,

ми босі босенята —

болить нам сніг...

А довкола така темниця,

що ні дна тобі, ні доріг, —

І упала підбита птиця —

Україна — на мій поріг.

* * *

На моєму комині

Золоті мурашки сонця...

Розбіглися очі коней

По всій по моїй сторониці

Добрі очі у коників-соколів,
Коли добра у них людина...
Були ми, були ми високими,
А тепер ми — підемо за димом.

* * *

Переступила темниця поріг,
переступила усі пороги...
А від порога до комина біг
Олень золоторогий.

Засіли стрільці в кути —
Гримнули в три рушниці,
Впав олень мій золотий
З полиці.

Впав олень мій золотий
На твої, Україно, зірниці...
Засіли стрільці в кути —
З віком течуть багрянлиці.

* * *

Була моя хата — біла,
Прийшли — і вогнем кадили,
І хату й мене убили...
А була моя хата — біла
Із очками голубими.

* * *

ти затихла
ти стала покірна як листя
що з гілки тече
на землі червоні
і я чую крізь стіни росій імлісті
як тремтять на моєму плечі
криваві твої долоні

* * *

по вістрі життя
проходить тільки сонце
як заєць
решти душі щезає
гине
вимерзає

* * *

бунтують корені
погода гіркне у полях
перед рікою на колінах
Україна
і Чумацький Шлях

* * *

Я чую шерех коренів
а ти пересипаєш сум
з долоні на долоню
з відра в відерце
а он на тому дереві
на самому вершку
тріпоче
вітрове серце

* * *

поміж ноги дерев
пробігають вовки
місяць
і тишина
я скидаю з себе вовчу шкіру
стою голий над водою
страшно
страшно бути собою

ПЕРЕКЛАДИ

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Пропоную Вашій увазі два переклади, зроблені спеціально для «Кафедри» наприкінці минулого року. Я не випадково зупинив свою увагу власне на журналі Новойоркської мистецької еліти «Бомб».

Це елітарне видання, яке за своїм духом приблизно можна порівняти з «Кафедрою», хоча між ними є і велика різниця.

«Бомб» інформує про явища у «некомерційному» мистецтві, окресленому терміном, який у нашому контексті набуває зовсім іншого змісту, хоч самого «некомерційного» мистецтва у розвинутих країнах не існує, — це тільки питання часу, і те, що сьогодні аналізує критика, — завтра купують меценати і музеї.

Обидві поетеси живуть та працюють у Нью-Йорку, належать до Нью-Йоркського культурного середовища, різноманітність якого нам практично неможливо собі уявити у зв'язку з тим, що у Союзі нема нічого навіть подібного і невідомо чи буде, хоча дуже б хотілося...

Кіміко Гаан у своїй поемі «Інфрачервоне» демонструє оригінальний вірець «Нової Поезії», цікавий багатозначністю змісту і формального вираження. У перекладі нелегко передати одне й друге. Поезія Кіміко Гаан сповнена японського безпосереднього «дзен-буддистського» сприймання реальності, у деяких місцях можна відчуті відкриту апеляцію до неофрейдистських концепцій. Постійне коливання асоціацій та ототожнень вводить нас у якийсь надреальний світ спогадів, нереалізованих бажань, поліфонічних рефлексій.

Взагалі «Нова Поезія» позбавлена деяких літературних умовностей, до котрих ми так звикли ще зі школи, та я думаю, що читач, який впорався з Фолкнером «Гомін та Лють» та який подолав Дж. Джойса отримає задоволення від поезії Кіміко Гаан.

Поетеса Чері Фейн так само представляє «Нову Поезію», та її вірш, на мій погляд, більш доступний простому читачеві як за формою, так і за змістом.

Може хтось відчує розчарування, прочитавши ці вірші, а декому вони, можливо, сподобаються. Перед тим, як віддати переклади до друку, я консультував їх із одним канадським журналістом, який працює по культурному обміну в одній радянській газеті.

— Ніколи не думав, що у вас на Україні, та й в Союзі взагалі, хтось тепер цікавиться цим, і, до речі, тобі не здається, що ці нью-йоркці вважають себе мудрішими за всіх?

— Як по мені, так у самий раз.

— А як Вам?

Володимир Сурмач

KIMIKO GAAN

*Фарби безсилі проти теплового
випромінювання, головних джерел
інфрачервоних сигналів*

«Історія маскування»,
Гай Гаткап, ст. 145

ІНФРАЧЕРВОНЕ

Куди ж відходить вода
коли хвиля відкочується назад у море —
чи дальній берег підіймається
або центральні глибини заглиблюються
і де те місце, куди тобі покласти свої руки тоді

Замість «ти» читай «Я»

Замість нього — думай —

У своїх мріях голого батька
ти заплющуєш свої очі,
та вони вже заплющені.
Ти знаєш це
і бажаєш видобути образ
із свого одруження.
Тобі так хотілося промовити **с к а ж и щ о с ь**
але слова здатні створити світ
зі скла та целофану.

Спека не гріє.

Пахви, шия, проміжність.
Пах гуде немов стогін.
Зростає.

Якби тільки твої батьки не спали
у ідальній кімнаті.

Ти знаєш це:
тобі кортіло **в и п и т и с к л я н к у в о д и .**

Бассейни. Стави.

Запах охолодженого крему
нагадує чоловікові про його матір
і тепер — свою дружину —
твое обличчя та подушку.

Ти навчився плавати бурхаючись
до буйка
і тому твої ноги відтепер не торкаються дна.
Батько сказав, що все «О'кей»
дозволив мочитись прямо в ставку.
Та коли ти розплющив очі під водою
ти побачив рибу

С к л я н к а в о д и .

Зразок води.

■

Що означає «зливатись з ландшафтом».
Хакі. Пуантилізм. Сліпуча картина.
Одне тіло на іншому, біле на білому —
уламки волосся вказують де чоловік спить.

Тут
Тут
Тут

п і п і

Ти думаєш про свою дочку
стосовно твоєї власної прихильності.
Де ж все таки кінчається гілля і починається залізо?
Де море заливає трюм?
А колеса застряють у багні?

Можливо, твій чоловік втомився від тебе
ще до одруження.
Може бути, що його втомила власна втома,
те, що робить його на сорок старшим з кожним днем.
Де тобі знайти місце для своїх рук?
Можливо, він бажає згвалтувати ТВ?
Стерео?

Ти прагнеш його бажання, як малюнок відбитків на його пальцях.
Ти шукаєш поглядом щось знайоме:
хвилю, гілочку —
Ти пригадаєш переверти з пагорбка
де дратувала сусідських хлопчиків
(ці всемогутні дівочі панталони).

Чи буде дочка виглядати жінкою
б і л ь ш п а с у ю ч о ю чоловікові,
кимось на зразок сестри.

Військові задекорували брезентом та масксітами
і зробили це так, що гудронове шосе
стало схожим на літній котедж
взимку.

да в а й п р о с т о з а с н е м о
ц і є ї н о ч і

«... грона місячного світла змушують спостерігача
перевірити модель
за течією місяця, проти течії місяця, і навіть,
крізь течію місяця».

да в а й п р о с т о з а с н е м о ц і є ї н о ч і

Вчені сподівались, що морська капуста
в стані захистити від інфрачервоної фотографії...
та, на жаль, вона прийшлася до смаку коровам.

да в а й п р о с т о
з а с н е м о ц і є ї н о ч і

Занадто близько до дочки
Генджі так хотів аби його брат
випустив її зі своїх рук
і тому розповсюдив плітки про її вродливість
які досягли кульмінації в інтерв'ю
одного похмурого полудня.
Вона сиділа нерухомо
при тому волосся приховувало її обличчя.
Він відкрив кошик, повний світлячків,
просто перед нею,
а його брат спробував роздивитись її риси
які на мить застигли у здивуванні.
Світлячки зникли,
і її обличчя немов би відлетіло назад до саду
разом з ними в маленьких каліграфічних рисочках.

Коли твій чоловік зізнався тобі
що ти — його бажання, він так прагнув тебе
ти, — тобто, я хочу сказати, що Я — ридала
Пристрасть дійсно не має глузду.
Це як рослина та планета
яка наполегливо плете павутиння.

Якщо він здатен заснути перед тобою
де тобі покласти свої руки тоді.

Якщо ранок весь в метушні
куди тобі подіти себе.

«Французькі дівчата та дротяні огорожі».

Чи може кожний зразок повернутися назад
до батька, який поливає сад та дівчат
протягом цілого літа.

Матерів та дочок, що змагаються
відкритістю купальників.

«багатокутники блакитного, рожевого, жовтого,
зеленого, рожево-лілового —»

Ти пробуджуєшся, щоб почути свою дочку у дальній кімнаті,
яка бавиться з іграшками коло свого ліжка.

«... машини були задекоровані багатокутниками блакитного,
рожевого, жовтого, зеленого, рожево-лілового кольорів —»

Можливо вона стане тою, що завжди сама
в бюстгальтері та півпанталончиках
цілує хлопчика р а н к о м.

ПРИМІТКИ. Цитати та епіграф з книги Гая Гаткапа «Історія маскуван-
ня», вид. Чарльз Скрібнерс Санс, 1980. Розбиті слова — з Генджі з «Генджі-
моногатарі» — старовинного японського роману письменниці Мурасакі
Шикібу (970-1002 рр.) у англ. перекладі Артура Валея.

Кіміко Гаан — поетеса, яка живе і працює у Нью-Йорку.

Поема «Інфрачервоне» перекладена з журналу «Бомб» No. 9 за 1987 рік,
який видається у Нью-Йорку, і дає інформацію з нового мистецтва, літера-
тури, театру, кіно.

ЧЕРІ ФЕЙН

СУМНИЙ МІСЯЦЬ

Повернулася назад минулої ночі
туди; я казала, що тобі краще не приходити
до виду над автострадою
до мосту над водою
що поєднує два острови, та шуму машин
які б'ються у картині вікна
з несамоовитістю комах. Це частина
мене, яка, власне хотіла би зупинити ніч,
розтягнутись в улюбленому кріслі, погойдуючи ногами

і розкинувши руки, впевнена, що за муром вікна
були міст та місяць.

Листопад бентежить тих, хто вдягається виключно
заради погоди. Подзвонила минулої ночі в твій дзвінок
перетнула паркетні зигзаги на підлозі (ти підняв ковдру)
і повернула нам ці десять років, майже до того дня
коли я вперше відчула це тремтіння, яке немов підноситься у мені
Екстер'єр: цивілізований. Інтер'єр: двері
ретельно спляновані щоб зачинятись та замикатись.
Вони мають м'який ляскіт, який веде в довгий гол.
Драма дверей, необхідність дверей, в глибині мене
щось відкривається та зачиняється, немов моллюск,
який ковтнув повітря.

Аби сумний місяць завис у самотньому небі,
з розірваним і живим обличчям, хіба стала б я сумувати,
дізнавшись, що приводом до цього виявився винятковий злет
попелу від лісової пожежі? Чи шибала б я
в цьому вікні як блідий авіаконверт, котрий
дивляться на світло, перед тим, як розірвати?
Якщо б я перевернулась три рази, гойднувшись
вправо та вліво сім разів, невже пристрасть блискавично
зів'яла б як присмерки?
Крихке та тендітне — це такі виняткові речі,
немов розставлені шерогом на підвіконні, але вони
пережили безсоромність допитливих рук. Я була тут
колись, в цій оманливій кімнаті,
де речі не знаходять собі місця,
та палка пишнота чекає
на хмарливе повивало розлуки.

Коли це трапиться, я зможу тихо линути
на спині, ніби летіти по автостраді в глибині себе,
і місяць миттєво позеленів би як
у Швеції в 1884, одного разу
незабаром після Нового Року і ще раз
на день Валентина. Обидва рази
колір тримався три хвилини,
досить довго для благоговіння, але ніщо
так не керує напливами та відпливами
мліючого серця, його стисканнями та злетом,
як непідсудне наге тіло.

Чері Фейн живе та працює в Нью-Йорку, її вірші друкуються у видавництвах «Плагшис», «Пікад», Ей Пі А, «Німрод», 2 плюс 2, та готується збірка у «Мадфіш». «Сумний місяць» перекл. з журн. «Бомб» No. 9 1987 р.
Переклади Володимира Сурмача.

ПРОЗА

ОЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦІН

УРИВОК З РОМАНУ «АРХІПЕЛАГ ГУЛАГ»

У грудні 1988 року в світі відзначалося 70-ліття від дня народження видатного сучасного російського письменника Олександра Ісайовича Солженіцина, літературного лауреата міжнародної Нобелівської премії. Його енциклопедія сталінських репресій — всесвітньо-відомий роман «Архіпелаг ГУЛАГ», на жаль ще й досі перебуває під забороною там, де він був написаний — на батьківщині письменника. Особливо цікавими для нас, українців, є ті сторінки роману, де йдеться про страждання перебування в архіпелазі ГУЛАГ наших земляків. Цікавим є ставлення самого письменника, винесене з багатолітніх випробувань, до проблеми України взагалі.

О. Солженіцин відомий здебільшого за своїми політичними переконаннями як російський націоналіст і навіть монархіст. Але, як пересвідчуємося, гірка правда буття і спілкування з українцями в таборах і поза ними, власні роздуми письменника приводять його до вельми цікавих висновків. І хоч не з усіма з них можна було б погодитись, та висновки ці становлять безумовний інтерес, а вже безперечно цікавий і цінний сам роман.

Наводимо в перекладі з російської невеличкий уривок з роману О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ» (з розділу 2 «Вітерець революції» частини V-ї «Каторга»). Переклад зроблено за виданням — вид. YMCA-PRESS, Париж, 1975.

* * *

У нашій довгій-предовгій камері — колишній стайні, де замість двох рядів ясел розмістилися дві смуги двоповерхових нар, у проході стовпчики з кривуватих стовбурців підпирають старенький дах, щоб не завалився, а віконця вздовж довгої стіни теж типово — стаєнні,

аби тільки сіна не закласти мимо ясел (і ще ці віконця загороджені намордниками) — в нашій камері чоловік сто двадцять, і кого тільки не набереться. Більше половини — прибалтійці, люди неосвічені, прості дядьки: в Прибалтиці йде друга чистка, садовлять і засилають усіх, хто не хоче добровільно йти до колгоспів, або є підозра, що не схоче. Потім немало західніх українців — ОУНівців (Організація Українських Націоналістів), і тих, хто дав їм раз переночувати й хто нагодував їх раз. Потім з Російської Радянської Федеративної — менше новачків, більше ПОВТОРНИКІВ. Ну й, звичайно, скількись іноземців.

Усіх нас везуть в одні й ті самі табори (дізнаємося в нарядчика — до Степового табору). Я вдивляюся в тих, з ким звела доля, і намагаюся вдуматись у них.

Особливо припадають мені до душі естонці й литовці. Хоча я сиджу з ними на рівних правах, мені так соромно перед ними, наче посадив їх я. Незіпсуті, працьовиті, вірні слову, незухвалі — за що й вони втягнуті на перемел під ті ж прокляті лопасті? Нікого не займали, жили тихо, налагоджено й моральніше за нас — і ось винні в тому, що живуть у нас під ліктем і відгороджують від нас море.

«Соромно бути росіянином!» — вигукнув Герцен, коли ми душили Польщу. Вдвічі соромніше мені зараз перед цими незабіякуватими беззахисними народами.

До латишів у мене ставлення складніше. Тут — фатум якийсь. Бож вони це самі сіяли.

А українці? Ми давно не кажемо «українські націоналісти», ми кажемо лише «бандерівці», і це слово стало в нас настільки лайливим, що ніхто й не думав розбиратися в суті. (Ще кажемо «бандити» за тим засвоєним нами правилом, що всі в світі, хто вбиває за нас — «партизани», а всі, хто вбиває нас — «бандити», починаючи з тамбовських селян 1921 року).

А суть та, що хоч колись у Київський період, ми складали єдиний народ, але відтоді його розірвало й віками йшли нарізно й без ладу наші життя, звички, мови. Так зване «воз'єднання» було дуже важкою, хоча може й щирою чісєю спробою повернутися до колишнього братства. Але погано потратили ми три століття відтоді. Не було в Росії таких діячів, хто б замислився, як звести до рідні українців і росіян, як стерти рубець поміж ними. (А якби не було рубця, так не почали б навесні 1917 року створюватись українські комітети й Рада потім).

Більшовики до приходу до влади сприйняли питання без утруднень. У «Правде» 7 червня 1917 року Ленін писав: «Мы рассматриваем Украину и другие невеликорусские области как аннексированные русским царем и капиталистами». Він написав це, коли вже існувала Центральна Рада. А 2 листопада була прийнята «Декла-

рация прав народов России» — адже ж таки не в жарт? бо не в обман заявили, що **МАЮТЬ** право народи Росії на самовизначення аж до відокремлення? Півроку пізніше радянський уряд **ПРОСИВ** кайзерівську Німеччину посприяти Радянській Росії в укладенні миру й визначенні точних кордонів з Україною — і 14 червня 1918 р. Ленін підписав такий мир із гетьманом Скоропадським. Тим самим він показав, що цілком примирився з відокремленням України від Росії — навіть якщо Україна буде при цьому монархічною!

Та дивно! Тільки-но впали німці перед Антантою (що не могло мати впливу на **ПРИНЦИПИ** нашого ставлення до України!), за ними впав і гетьман, а нашої силоньки виявилось побільше, ніж у Петлюри (ось іще лайка: «петлюрівці». А це були українські городяни і селяни, які хотіли влаштуватися жити без нас) — ми зараз таки перейшли визнаний нами кордон і нав'язали єдинокровним братам свою владу. Правда, ще 15-20 років потому ми настійливо й навіть із притиском грали на українській **МОВІ** й переконували братів, що вони цілковито незалежні й можуть од нас відокремитися, коли завгодно. Та як тільки вони захотіли це зробити наприкінці війни, ми оголосили їх «бандерівцями», стали ловити, катувати, страчувати й відправляти в табори. (А «бандерівці», як і «петлюрівці», це все ті самі українці, що не хочуть чужої влади. Дізнавшись, що Гітлер не несе їм обіцяної свободи, вони й проти Гітлера воювали всю війну, але ми про це мовчимо, це так само не вигідне нам, як Варшавське повстання 1944 р.)

Чому нас так дратує український націоналізм, прагнення наших братів говорити й дітей виховувати й вивіски писати своєю мовою? Навіть Михайло Булгаков (в «Белой гвардии») піддався тут непевному почуттю. Раз ми вже не злилися до кінця, раз ми вже різні в чомусь (досить того, що це відчувають **ВОНИ**, менші!) — дуже прикро! але раз вже це так? раз прогаяно час і найбільше прогаяно в 30-ті й 40-ві роки, загострено ж більш за все не за царя, а **ПІСЛЯ** царя! — чому нас так дратує їхнє бажання відокремитись? Нам шкода одеських пляжів? черкаських фруктів?

Мені боляче про це писати: українське й російське поєднується в мене й у крові й у серці й у думках. Але великий досвід дружнього спілкування з українцями в таборах відкрив мені, **ЯК** у них наболіло. Нашому поколінню не уникнути сплатити за помилки старших.

Тупнути ногою й крикнути «мое!» — найпростіший шлях.

Незмірно важче виголосити: «хто хоче жити — живіть!» Не можна й наприкінці ХХ століття жити в тому уявному світі, в якому голову собі зламав наш останній невеликого розуму імператор. Як не дивно, але не збулися провіщення Передового Вчення, що націоналізм собі в'яне. У вік атома й кібернетики він чомусь розцвів. І надходить нам час, подобається чи не подобається, — сплачувати за

всіма векселями на самовизначення, на незалежність — самим сплатувати, а не чекати, що будуть нас палити на вогнищах, у річках топити й обезглавлювати. Чи велика ми нація, ми мусимо довести не величезністю території, не числом підопічних народів, але величиною вчинків. І глибиною оранки того, що нам лишиться за винятком земель, котрі жити з нами не захочуть.

З Україною буде надзвичайно боляче. Та треба знати їхню загальну напругу зараз. Раз не владналося за віки — значить, випало виявити розважливість нам. Ми повинні віддати рішення їм самим — федералістам чи сепаратистам, хто з них кого переконає. Не поступитися — безумство й жорстокість. І чим м'якші, чим терпиміші, чим роз'яснювальніші ми будемо зараз, тим більше надії поновити єдність у майбутньому.

Хай поживуть, спробують. Вони швидко відчують, що не всі проблеми розв'язуються відокремленням.

* * *

Через те, що в різних областях України — різне співвідношення тих, хто вважає себе росіянином і хто українцем, і хто-ніким не вважає, — тут буде багато складностей. Може статися, по кожній області буде потрібний свій плебісцит і потім пільгове й дбайливе ставлення до всіх, бажаних переїхати. Не вся Україна в її сьогоднішніх формальних радянських кордонах є дійсно Україна. Якись лівобережні області безумовно тяжіють до Росії.

Михайло Попов. Ніч перед Різдвом. Олія.

КУДИ МЕНІ ПОДІТИСЯ?
ПОВІСТЬ

Ти втратила алібі, нудьго, а тепер вимагаєш підтвердженнь, що й цей [?] — дозволений; скалки чистого скла, які донедавна цілісно заповнювали широку віконну раму, тепер скалки потрібні тільки для кустаря, що виготовляє калейдоскопи. Можлива вість, палючий день, зумисне каліцтво на шпалах, у випарах креозоту, — про це навіть думати нецікаво, розрізаючи серпневе яблуко навпіл, і з подивом знаходячи там білий шматочок спагетті. З-під землі тягнеться відчайний крик, довкола розставляють [?] з малюнками, де химерні звірі переплітаються у стеблах долину та нечуйвітру. Попеляста ріка, наче дужий подих, летить і котить маленькі хмарки — за хвилину її вже нема, як сонця опівночі, лише крик гойдається на все млявішому стеблі — той рух супроводжується бринінням лямп денного світла; ночі та дні, такі собі краплі поту, якими встелена дорога і попереду, і позаду; вони змінюються тому, що ти, нудьго, втратила тотожність; потім змордованого живого крику вже нема, є скалки битого скла: відтворити цілісність розбитої шиби і відтворити відтворення — речі цілком відмінні, з першого погляду; з іншої точки зору, складність обох процесів і є об'єднуючою їх рисою... І двадцятому століттю була відомою нудьга; тільки вона вже не ставала, як у Пруста, головною героїнею художнього твору. Тепер вона розфарбовувала скульптури і рухала зображеннями, і вважалася цікавою. Не добре тямлячи, у нудьзі некомпетентні, їй знову, як і завжди, давали імена — випадкові, неаутентичні; так, сімнадцяте століття називали нудьгою музики та достовірного знання, а шістнадцяте — нудьгою Людини; відповідно, п'ятнадцяте — нудьгою Бога, а були також століття нудьги грецької трагедії, нудьги війни і нудьги миру. Нудьга «року», нудьга «фейлетонної доби», нудьга революцій та ескапізму, — ось тільки чотири з цілої повені імен, якими нагороджували двадцяте століття, найнудніше з усіх століть, бо саме тоді — тепер так не говорять: «образом віку» — стала нудьга мови. Що є за цією назвою — відомо тепер багатьом, оскільки вже нема семасеології чи струк-

туралізму, розбиратися в яких, або розумітися на яких, не застосовуючи — так само нудно, як нудно було українцям щопокоління усвідомлювати, що ж їх все таки, привело до січневого Переяслава як не турки, то поляки, як не унія, то православ'я, як не зрада то вірність і нудьга. Агамогонія — шлях розмноження нудьги, бо з нудьгою спати не хоче ніхто і тому в кожному зі століть знаходимо конкорданти тих чи інших явищ, — так, утилітарність, без якої не уявляли музику в офіційних колах вісімнадцятого століття, переходить у вираз на обличчі архітектури століття двадцятого...

Я — нудьга мови, доба дзвіночків і дзеркалець; я проминаю, бо тепер замилування викликає розташування посуду на столі, відер з водою на борі. Земля обертається, але я не вмію сказати цього. Стою безпорадна, а потім ходжу під періодами сірого дощу, заходжу в гараж, де сохнуть пелюшки ще ненародженої дитини, все вологе, мої слова валяються поміж шутром, порожніми банками, скляними і залізними, поміж недопалками «Галлант», червоно-білі порожні коробки встелили всю піч, і вже поволі заповнюють комору, і раптом я ловлю себе на тому, що йому треба писати отак: починаючи з порожніх коробок від індійських сигарет, продовжуючи шутром, курячими екскрементами, які мокнуть під дощем, треба піти і сказати йому про це, треба порадити йому: «Шукай ритму, він поруч, шукай; у тому ритмі витягають повне відро води зі студні, у ньому дзвоняться стерті підкови старих коней, як і сто років тому, у тому ритмі здригається вода в склянці від випадкового удару грому». Бо зливи і грози не вшухли, вони тільки причаїлися за горою Ласки, щомиті готові вилупитися звідти, погасити електрику, запалити гасові лампи, шуміти, наче фонограма апльодисментів на честь виступу політичного діяча, який уже давно помер і зневажений, але не забутий так достатньо, як хочеться діячам новим.

Я — нудьга мови, довге перегортання сторінок у чужих книжках, де він сподівається знайти іскру, яка запалить — і запрацюють поршні, машина поїде, вивезе його звідти кудись, туди, де я, де сьогоднішній стан речей виявляється поганим тоном, невірною витримкою, завдяки якій обмаль світла і не працюють нирки, і тому він обрізає позиченим у Карпінського ножиком суцвіття бузини і хоче нарвати букет з маків та волошок для дружини, але з-за гори влучає блискавка, просто в третій мотор, з мотора б'є полум'я, його вмикають, тільки тоді помічаючи, що світло справді зникло, але гасових ламп нема, є тільки свічка і нудьга, і ліхтарик, з яким по черзі підходять до кожного, присвічуючи в обличчя — це тому, щоб не вітатися вдруге, а потім усі йдуть до мотора, а він тихцем забирає пакет з бузиновими квітами, каже: «Бувайте здорові!», хоча давно вже забув, як ото воно: бути здоровим; іде все швидше, наддає ходи,

на вулиці видно, хоча незабаром дванадцята година ночі, і його щомиті можуть покликати назад, наддає ходи, починає задихатися, не зупиняючись запалює «Галлант» — він зобов'язаний дійти до кінця сторінки, до кінця нудьги; так уже було одного разу: золотобілий день темночервона крапелька крові на розрізаному вказівному пальці, коні і сніги, а далі — гори в глибокому тумані, ліси, де влітку збирали полуниці та козарі, Іванові голови і маслюки, де він блукав і плакав, бо того дня прийшла телеграма про бабусину смерть, і він хотів піти з роботи, випити склянку, а незабаром другу ясного бурштинового вина, а тоді запалити люльку. І так не було. Були гніди коні, які, ковзаючись, ішли пити воду з малясою — також червоново-гніду, і коні задирали морди, а вода стікала на сніг, коні посміхалися, язики їхні теж були гнідими від маляси, яку вони старанно вилизували зі дна матовобілого залізного відра; а в стайні пахло сіно, той запах перебивав випари гівнюхів, сечі, бо сіно — одна з найчистіших речей у тутешньому світі; хто доторкнувся до нього, теж стає світлішим і викінченішим, бо сіно — дуже майстерно зроблена річ, і в яслах, де народився Бог, пахло сіном. Сяючи червоними вогнями, у зоряному небі пропливає гелікоптер. Сніги припишкли і білі навіть уночі. Кожен рятується, як може, — у селі залишилося дуже мало птахів, і він уже третій день сидить на роботі невиспаний, з блимаючою свідомістю, до якої час від часу доливають особливо яскравий спалах соняшного променя на холодних шибах чи котре зі спокійних слів, сказаних Карпінським; коні п'ють воду з білого відра, а потім по черзі піднімають важкі голови, замислено дивляться на гори, з яких опівдні сповзає туман; добрі, сумні, старі коні, — їм треба принести води з малясою, сіна і вівса; вони так люблять купатися у цих білих і білих січневих напівщасливих снігах. Темнозолоті коні, трохи круків у матовому небі передвечір'я біля Карпат.

Я — нудьга, я живу у старому брудному будинку. А він приїхав зі Львова. По підлозі розкидано дерев'яні бруски, дошки з паркана, залишки стільців з актової залі, — ними я палю у печі. Я хотіла їх рубати, а він обурився, і сказав, що зробить це сам. Потім була ніч; я прокинулася і хотіла йти на зайняття, а він мене не відпускав. Але я вдягнулася і вийшла на вулицю. Там знову були сніги, ясночервона смуга на блакитному, з жовтими і зеленими зорями, тлі. Виявилось, що це гуртожиток, неподалік від білого корпусу університету. Босий, повністю роздягнений, він вибіг за мною, не зважаючи на сміх і глузи студенток, що теж поспішають на зайняття. Він схопив мене за руки, поніс назад. Я усміхаюся. Ми стоїмо на порозі моєї кімнати і сюди приходить комендант, і питає, чому він у такому вигляді бігає по гуртожитку. Але це не той ключ. З іншої кімнати чути, як грає

магнітофон. Невідома група співає пісню про моє обличчя, зміст її, приблизно такий: «Це обличчя трагіка і комедіянта; жодна з названих рис не набуває переваги; вони гармонійно вписані у тонко виконане обличчя, але в житті такого не буває».

Босій, він стоїть на холодній цементовій підлозі, дивиться на мене, розуміючи, що це правда. Тоді я сама відчиняю двері, ми заходимо до кімнати, де зі стелі звисає синя павутина, в намісті холодних крапель з вогкої стелі; посередині стоїть горіховий стіл, стілець і дитячий візок, у якому лежить наше немовля: український народ. Я мовчу про те, що це вже було у вірші Данієла Варужана про вірменську коліску; я тільки запрошую його сісти до столу, дістаю чистий папір, західньонімецьку ручку одноразового використання, з чорною пастою. Він слухняно пише те, що я йому диктую, зрідка позираючи на павутину, що висне над його головою; холодно, аж чорно; дух нашого Капітана-Куратора визирає з-за щойно згашеного недопалка; це була алма-атинська «Медео»; тамбурини вступають непомітно, завинені в біле, у них чотири вже дні нежить, а на п'ятий ми знову почнемо напинати хлорпікриновий намет; власне, два намети; лопухове листя на Йвана Купала та флюгарка на тлі зачиненого вікна (вікна тут ніколи не розчиняються, а тамбурини все ближче); хтось із молодих навшпиньках несе гітару, ще один стає на атасі; флюгарка у вікні показує на захід, вірніше, туди, що тут вважають заходом. І він бере її — вона ще тепла, гніда, солона, як майбутнє і така ж безмовна, гітара. Всі причаїли дух, бо в коридорі: «Дежурный па роте, на вихад!» Це прийшов черговий із гуртожитку або його помічник. Замість першої струни у нас друга; тут немає де купити струн; хіба набрати в залізний кухлик води з Балхаша, обережно лити на підлогу, а як цівочка стане тонісінькою — перерізати її в двох місцях. Сьогодні він гратиме довго, майже до ранку; тихо, мов кажани, змінюватимуться молоді на атасі; йому нема до того ніякого діла, колись і він когось змінював, колись і хтось грав отак у чорній, наче труна, моїй кімнаті, а вранці знову сідав до столу і писав продовження роману про пана Аза та пана Юса. Я, нудьга мови, диктуватиму і йому, перериваючись хіба для того, щоб погойдати візок чи піти на спільну кухню приготувати каву, сторожко озираючись, бо може вийти Капітан, або Куратор, чи хтось із відповідальних викладачів-чергових, і тоді неминуче почнеться скандал, а чому ви порушуєте розпорядок гуртожитку, а хто вам дозволяв приводити сторонніх до себе в кімнату, на студраді поставлю питання про ваше виселення, а вам як не соромно, молодий чоловіче, доведеться, отже, переночувати на гауптвахті, а ви як собі думали, уночі вам наллють до карцера води з пожежного шлангу, дадуть носову хустинку, бо своїєї ви не маєте, звісно, і вийо до ранку вимочувати воду до залізного кухлика, та виносити її в Балхаш, над яким

уже займається ясночервона смуга; над степом, у якому верблюда колючка готується стати вашим кислуватим чаєм (гербатюю) у залізних баклажках...

Перед подвір'ям пана Аза зупинилася колісниця, завітчана звіробоем і оманом, з написом «[?]» на позолочених дверцятах. Обіч герба стрибали чудові, як ото на фресках Карраччі, жовто-блакитні сфінкси, у повітрі, з якого вже трохи облупилася фарба, пурхали величезні брунатні мухи з тризубами в лапах. Пан Юс натомлено приплющив очі, — важка дорога з вибоїнами давалася взнаки, — коротку мить посидів так, а потім озвався до фірмана, нерухомий зад якого вінчав передок ошатної колісниці.

— А що, — озвався пан Юс, — нікого нема на подвір'ї?

— Нікого, прошу пана, — мляво відказав фірман, — і ворота позамикані.

Пан Юс відчинив позолочені дверцята і невпевнено ступаючи затерпими від дорожньої нерухомости ногами, зійшов з колісниці по чарівно зроблених срібних східцях барокко, які вправно розіклав перед ним фірман. Східці нагадали панові Юсу російську гармошку, дими в далеких диких степах, пісню з матюками, яку весело виспівували в кожних санях. Пан Юс підійшов до нових дубових воріт з гербом пана Аза, виконаним през самого Нарбута. Аж тут йому стрельнуло, що панові не годиться самому ходити до воріт, а треба посилати слугу; щоправда, фірман не є його слугою, але яке це мало б значення для слуги пана Аза, якби він прибіг на поклик срібного дзвоника та заходився б відчиняти ворота, а відчинивши, уздрів би перед собою пана Юса; чого доброго, він би ще подумав, що саме пан Юс є слугою, а фірман, який тупцяв зараз біля колісниці — його господар. Потім, звісно, усе б вияснилося і пан Аз, можливо, навіть покарав би слугу за фамільярність перед воротами, і все ж, подаючи потім страви чи змінюючи скатертину, слуга відчував би в душі певну зверхність, — адже він поплескав цього пана, який вправно користується різноманітними виделками, ножами, щипцями, — по плечі, не дивлячись, що всі ці знаряддя до їжі майстерно виготовлені паном Доменіком на приватне замовлення пана Аза зі щирого золота; пан Юс важко зідхнув, витер рукавом піт із чола, схаменувся на свою незугарність, і вже зовсім розлючений, щосили — а сила в пана Юса була не абияка, — закалатав срібним дзвоником. Панові Юсу не довелося б пережити стільки неприємних хвилин перед ворітьми, якби він знав те, про що довідався того ж таки дня, — що жодного слуги, а тим більше, знарядь до їжі, виготовлених паном Доменіком, у пана Аза тепер не існувало, і сам пан Аз уже тиждень, як подорожував Італією.

Але ж ми домовлялися... спиритичний сеанс... до ясної холери... вези в шинок! — резюмував пан Юс.

Нудьга не вступала до суперечок, для неї, начебто, не існувало можливості чвар та усобиць між людьми. Вона просто була, вона була дана (дана, ой дана) як дане сонце в небі, запах у півоній, чотири лапи у котів, коней, псів... Вона не трималася остеронь, а постійно перебувала посеред нас і нашої мови, яку досі так необачно величали розкішною золотою зброєю, невичерпним джерелом, і ще, і ще; а потім виявилось, що вбивати — зле, а джерело, хоча й невичерпне, проти немилосердно брудне. Все це йшло від підлабузництва, бо люди не можуть бути простими і чесними, навіть з тим, що вони усядкуювали.

Люди укладали найрізноманітніші словники: синонімів, ідіом, асоціативних норм, словники рим і словники антонімів. «Ось подивіться, — казали люди, — скільки слів, які вони гарні, як багато означають, яким повнокровним і самостійним життям вони живуть! Про яку нудьгу мова? Це вигадка буржуа, міщанина, капіталіста!» І капіталісти та міщани радісно повторювали: «Так-так, про яку нудьгу мова? Це лише вигадка, це нам не було чого робити...» Але стільки нудьги, справжньої, живої, самостійної було в словах цих людей. І все ж вони не сперечалися.

* * *

Тарасевич перечекав, доки патрульна машина не втопилася в пільмі за рогом, а тоді швидко, як рука в боксерській рукавиці, метнувся до ледве помітного отвору, що означав двері четвертого під'їзду. На коротку хвилю уявилася своя флюоресцентна постать в екрані нічного візора, рухлива скульптура з Літнього саду. «Фол», — прошепотів Тарасевич, і це коротке слово погасило течію, яка наосліп вирушила в подорож його виголоною потилицею. Він жадібно припав поглядом до кола, народжуваного ліхтариком: на сходах лежала розбита літрова банка з чимось смердючим, слизьким; Тарасевич переклав ліхтар у ліву руку, zarazом поправивши сумку на плечі, дістав в'язку ключів; їхній передзвін, схожий на слово, проказане по складах, відірвав шлях до смердючої банки на сходах; Тарасевич відімкнув двері і не зачиняючи їх за собою, пішов до вітальні. Перше, що спіймалося в клітку кола, виявилось мертвим голубцем, поруч із лялькою, одягнутою по-осінньому; її туфлі стояли окремо; він насилу прогнав марну, як вимикач у передпокої, думку, підібрати горобця і покласти до сумки першим; сумку він поставив на канапу; мертвий горобець залетів сюди через вікно у спальні. Соромлячись своєї хоробрости, Тарасевич зачинив вікно, потягнув за шнурок до

порт'єри; ледве чутно поскімлюючи, порт'єра заховала зорі, які непередбачено виникли з прірви у темній хмарі; тепер не було перед ким залишатися чистим і щирим, як осінній листок у калюжі, громадянином; він повернувся до вітальні, смикнув за «блискавку» на сумці; дно сумки здавалося далеким, з нього щомиті міг донестися меланхолійний голос дзвонів, і щоб цього не сталося, Тарасевич поклав на дно два пласкі магнітофони, шкатулку з дорожочінностями, дістав із шафи з білизною дипломат, у якому, знав — були гроші, багато грошей. Тим самим часом зорі заворушилися; тінь Тарасевича, схожа на безногого восьминога, поглинула спочатку прірву, а потім і зірки, — це нагадувало мультиплікаційну заставку до телепередачі «В суботу увечері»; Тарасевич зав'язав тінь учетверо і вже хотів завдати на плечі, як за вікном вітальні з'явилася патрульна машина; пилюка перед її фарами згущувалася, йому стало важко дихати, захотілося чхнути; натомість він сів на канапу, зашморгнув «блискавку» на сумці, дістав «Галлант». Сірник спалахнув мирним, доаварійним вогнем, Тарасевич усміхнувся до нього, але посмішка відклеїлася, мов підосва, і впала на мертвого горобця, бо на Тарасевича дивилися. Холодні дівочі пальчики почали лоскотати поголену потилицю, але він устиг схопити ліхтар, — теж різновид зору, — їхні погляди притупилися, сигарета засичала, обурена розлюченим плювком Тарасевича, на якого дивилася ікона, на яку дивився ліхтар. «Добровечір», хитнув головою Тарасевич, тоді як дівочі пальчики сповзли з потилиці до «блискавки», розчахнули її навпіл, зникли; ікона похиталася на стіні, пригадався землетрус, повагалася, усе ж зважилася і стрибнула до сумки; він дістав ще одну сигарету, аж тут на шибці одна по одній почали з'являтися великі крупноплянові краплі, Тарасевич підвівся, відчинив бар і налив собі чарку кон'яку; «здоров», — сказав до мертвого горобця, перехилив чарку; дощ розгорнув прапори, треба було щезати, а йому не хотілося щезати; «можна пересидіти день тут», — засвітилася на таблю заборонена думка, але дівочі пальчики застукали в шибку настирливіше; він випив дві чарки підряд, закрутив пляшку, поклав її до сумки; «вже додому час і пора», — повідомив Тарасевич горобця; нестерпно хотілося забрати пляшку з собою, але він підняв лише ляльчині туфельки, сховав за пазуху; «і цього аж занадто», — повідомив Тарасевич горобцю, прощаючись; дощ підганяв і за три години він був уже в Києві, вірніше, знову за Києвом; у купе всі спали, тому Тарасевич пішов до провідниці і допивав кон'як уже з нею.

Я, нудьга мови, не пішла туди, бо мала інші, пильніші справи; я пішла городами, де люди палили торішнє бадилля і саджали картоплю; мабуть, то була весна; лікарня, весна, — все це незрозумілим чином здавна пов'язане в одне ціле; може, і в'язниця, але ще рано, ще рано туди, куди відчиняє ворота старий, поголений налісо чо-

ловік. Я нудьга, мене не треба ототожнювати з вірою; ми рівні в правах і пізнати нас неможливо, от і все. Я не пішла туди, бо він вибрався зарано, а різнокольорові скалки, подзвонюючи, котилися поруч: «По чім нині Україна, ваша маленька гівняна Україна?» Всі приховували ціну, палили бадилля, саджали картоплю, опановували правду вскладчину; був народ, є порожня земля, бездомна; довгі колони минали кобзаря, кожен плював йому в сліпі очі, слово «Україна» ставало небезпечним, а потім, коли я — нудним; раби весело сміялися, танцюючи на гербах та знаменах шумерів, кельтів, українців; кобзар ім акомпанював, сидючи високо у сірому засніженому небі, поруч із Божою Матір'ю та птахами, чорними, замерзлими, мертвими; старий і розгублений народ, який учора агукав у колисьці...

* * *

Сьогодні цілий день з невеличкими перервами падав дощ. На тлі його виразнішали квіти калини; шум на старій платівці. Я дивився на репродукції, дивився за вікно на сіру, як шампанське, шиплячу платівку, зовсім не відчуваючи, що час летить: ні, коли ти цього не відчуваєш, він справді стоїть на місці, поруч із телефоном; тільки тоді, коли вже нічого не розрізниш на репродукціях, тоді він робить перший, важкий помах своїх велетенських крил: вітер від них торкається обличчя, перегортає сторінки, ти дивишся на годинник, похапцем пригадуючи, який сьогодні день, рік і навіть власне ім'я — бо живемо ми в світі, створеному, переважно, за посередництвом нашого імені, де запах калини над маленькою, як горіхове зерня, плянетою, не відбере Бог — задля своєї, Божої слави, пронесе він зерно між спалахи вітру, гомону, темних хвиль, що накочуються на світлий кам'янистий берег, змиваючи написані імена, аби звільнити місце для Божих слідів, босих п'ят, пробитих цвяхами-соткою.

Коли вже добре споночіло, до мене прийшли пан Юс і Брежнев, мокрі до чортиків, у стабільному освітленні старовинних ліхтарів.

— Ми розбивали фундамент старої стайні і носили землю у відрах, для квітника, — доповів пан Юс, знімаючи через голову светра, на якому було написано «Олімпіада — 80».

— А тепер, давайте, песню споем «До чего же хорошо кругом», сл. Л. Некрасовой, муз. И. Дунаевского, — запропонував Леонід Ілліч.

Його пропозиція не викликала ніякої реакції. Пан Юс розвісив светра на батареї і пішов до кухні ставити чай.

— Де ви поділи фірмана? — запитав я у Брежнєва.

— Я високо оцінив ідейність, багатство тематики радянської літератури... плям-плям... зокрема творів про працю радянського народу, його подив... плям... його подвиг на Малій землі, про інтер-

національну дружбу й солідарність трудящих, плям-цмок, а також зазначив, що головним критерієм оцінки суспільної значимости будь-якого... будь-якого... плям-цмок... твору, зрозуміло, була і залишається його ідейна спрямованість, — почав виправдовуватися Брежнев.

— Стули писок! — гримнув на нього пан Юс. — Фірман поїхав шукати за паном Азом.

— Ще його тут бракувало, — зауважив я. — Не хочу позбутися годинника.

— Що вдієш, сеанс без нього неможливий. А Італія ще нікому не минулася безслідно, — розвів руками пан Юс.

— От хоча б і Гоголь, — почав було Брежнев, але пан Юс дав йому щигля.

Брежнев ображено почав ходити по кімнаті, насупивши кошлаті брови, шморгаючи носом; йому неймовірно хотілося до вбиральні, але соромився признатися.

— Ти знаєш, забув нині хліба купити, — поскаржився я пану Юсу.

— Іди, позич у сусідів. Бо без...

Його перебив Брежнев.

— Хліб! Яке невеличке за кількістю літер слово, а яке... яке ж воно могутнє, цмок! У роки громадянської війни билися з ворогом сини всіх народів нашої Вітчизни. Вони разом ішли в бій за мир, хліб і землю... за... плям... за... одним словом, за владу Рад. Це слово можна порівняти лише зі словом «Ленін»! Праця над образом Леніна — улюблена й відповідальна праця письменників. А наслідок її — найбільша радість для... гм... для мистця...

Брежнев дістав пачку «Новости» і замислився.

Я підійшов до програвача, поставив платівку. Перші могутні акорди змусили моїх мокрих гостей підвести голови; не треба було дуже придивлятися — захоплення, щира вдячність і відданість струмували з пригаслих очей.

— Закувала зозулиця.

Сіла на калину.

Та дай, Боже, здоров'ячка

Батькові Сталіну.

— Ви слухайте, а я сходжу по хліб, — сказав я панові Юсу.

Він не звернув уваги.

Тарасевич косив жито, густе й високе, з великими, мов би намальованими, колосками. Захопився роботою і не помітив, як закінчив перекіс, пішов далі, косячи й косячи, навіть не дивлячись униз; а як глянув, то починав уже косити поодинокі кущі порічок та бур'яни. Тоді зупинився — під високою розлогою яблунею, косою збив собі яблуко. Воно впало на землю, від удару рясно висипав сік; надкусив

шматочок, другий, повернувся докошувати жито; від жаркого полум'я сніг на довколишніх соснах почав танути, великі каламутні краплі скочувалися просто в долоні — це було просто, трохи грубо, може й жорстоко, — адже щирість означає цілковиту реалізацію намірів. Тарасевич поклав косу, сів на межі; легенька хуртовина пролетіла кімнатою, і йому захотілося, аби разом з хуртовиною з'явилася бодай одна пташка, яка змерзла від ранніх, але доречних снігів, — хоча б у вигляді зайвої годинки вільного часу; одначе, довкола лише чужа порожня земля, з чужими порожніми людьми, нудно переконуватися в одному і тому ж, а саме: що твоею батьківщиною є лише ця кімната з обідраними шпалерами, дверима, які погано зачиняються; що народом твоїм є кожен, хто прийде сюди, але сюди прийде не кожен, — адже так легко піднести свою неістинність до рівня віри, а так важко усвідомити, що це вкотре, що це нудно, що ти помилився номером, чийось злим жартом у вигляді батьківщини, народу себе; що запах креозоту не залишає тебе і в сні, всі занадто голосно говорять, обличчя їхні більш спотворені, ніж насправді; і ти залежав від них, і зараз залежиш, заповнений їхнім брудним лахміттям, потворними брудними думками і м о в о ю, і цих людей ти хотів любити, і це твій народ, так-так, ти не помилився номером, це твій спотворений народ, який розмовляє твоею спотвореною мовою, але вони не гідні ж навіть ненависти, підлі каліки, горбаті розпусники, подібні до жінок збоченці з нафарбованими іменами жирних академіків, що своїм гомосексуалістичними язиками брешуть з екранів телевізорів; ті язики, як Лаокоона, сповивають слова, що могли б зробити сліпих зрячими, а горбатих струнками, а дурних розумними; слова пручаються, приречені на нудьгу, на втрати: бо втрачаємо «батьківщину» — стаємо космополітами, втрачаємо «кохану» — стаємо розпусниками, втрачаємо добрі наміри — здійснюємо злі, і все це мовчки, і так аж до безсмертя, де стоятимуть слоїки з формаліном, а у них плаватимуть виродки, потвори, русокоші дівчата, чорнобриві парубки, а під усім цим стоятимуть підписи: «Український народ».

Я нудьга мови, у мене напрочуд виразне обличчя, моя тендітність і безпосередність не належать вашій нації, я просто повія, я знаю про Ігоря Северяніна і про Франціска Ассізького, знаю більше за вас; ерудована повія, так би мовити; решту моїх привабливих якостей, таких як щирість, сміливість у спілкуванні з вищими за себе, вміння добирати і пити вино, я, здається, просто вигадала; одне впливає з іншого; але фамільярною я не була ніколи, знаєте, ха-ха, се правда; холодний, безсонячний день.

Він приїхав знову і я сказала йому, що в нас народиться дитина, так смішно, «в нас»; він привітав мене піднятими над головою зче-

пленими руками і почав оборонятися, звинувачуючи мене, нібито я хочу компенсувати те, що не здійснилося; сказав, що не збирається заводити ферму мутантів; «він не був до кінця витриманий в одному емоційному рівні», — як сказав би Вітторіо, а звідси й стильові зсуви та векторні розбіжності: бо навіщо приплітати національну трагедію до цілком обґрунтованої появи дитини; «з хвостом?» — поцікавився він, а я попросила не переповідати мені того продажного Маркеса, а він розлютився вкінці і сказав, що я втратила рештки своєї чистоти, доброти... ти... ти..; я відповіла, що подібні риси ніколи не були визначними в характері нудьги мови; «а проте, я ще не дійшла до того, щоб промишляти магнітофонами і кришталем з Прип'яті», — сказала я йому, а він порадив мені зайнятися [?], «у тебе це добре виходить», — сказав він своєю [?], і ми з ним уже про все переговорювали, а він усе ще не збирався йти, і я мусила шукати нових тем, хоча давно вже знала можливості Тарасевича як співрозмовника; зустріч немилосердно втрачала свій сенс і довелося, врешті, вдатися до вина, карт, натяків на негаразди у своєму тілесному стані; він відреагував зливою ідіотських рецептів, проклинав уряд, що став призвідцем радіації, я подумки розвела руками, ми лягли спати разом, і він знову почав своєї: «Офелія співає народню пісню, а Антігона її не співає, офіційне мистецтво, офіційна релігія-ідеологія, котрі помирають, не залишаючи спадкоємців, християнство, з якого не народилося іншої віри; народжують лише виродків, вульгату, хоча, в той самий час, вульгата народила роман, Відродження — теж вульгата, яка замикається в коло, коло — барокко, коло — романтизм, концентричні кола на воді, які щезають, щезають тепер, сьогодні, а може, це тільки родові муки?» — і на цих словах, наче вони були командою, мене схопило, і через годину я виштовхнула з себе плід, його плід, а він перелякано бігав по кімнаті, затискав долонею рота то собі, то мені, маленький переляканий цап, дай ножиці, цапе, смішно проскрипіла я, і перерізала пуповину, а він десь щез, а я мов би заснула, світлячки літали по кімнаті, про яку поразку може йти мова, коли немає боротьби, хтось із поголеною налісо головою убрався в мою святкову сукню і подзенькував в'язкою ключів, ключів було чотирнадцять на одному кілечку, я порахувала, цілий союз ключів, до одного замка, яким нас усіх замкнуть і примусять зустрічати Новий рік, з батьками, без чужих, хай навіть найближчих, людей; батько вип'є келих вина і побажає нам усім щастя, а ми — йому, потім станемо вечеряти, слухати стару радіолу, платівки, шипучі, як змії Лаокоона, часів маминої несолодкої юности, це відбуватиметься в однотипному стандартному гуртожитку, куди нас усіх заженуть брати з автоматами, і замкнуть на чотирнадцять ключів, і усе буде страшно злиденно, як на теперішні уявлення, а батько стане швидко п'яним, а мама вкладеться спати, не чекаючи півночі, і по-

гаснуть електричні гірлянди на ялинці, і ми теж вкладаємося, королі і королята, вщерть повні солодощів, яблучного соку, малої своєї радості, бо мама неодмінно щось нам подарує, ніхто не сваритиметься, внизу ростиме смарагдова трава, я стоятиму на пагорбі з біло-сніжними деревами і прощатимусь із тобою, плід, а доокола кружлятиме світлий Хаос, із ластівками, березнем-квітнем, сонцями і зорями, така собі Сократка, що намагається не стогнати, підводячись із вузького ліжка, беручи до рук криваве, слизьке, швиргаючи у вічнозачинене вікно, сиплються скалки, загинь, плоде, український народе, прибіжать пси і з'їдять твій крихітний мозок, і дякуватимуть мені, прилетять ворони і вип'ють твої оченята, які не побачили мене, слава Богу, ти не впізнаєш мене на Страшному суді, не покажеш усім тим мертвякам на свою маму крихітними розчепіреними пальчиками; добре. Спокійно. Холодно.

«Фол», — видихнув Тарасевич, але цього разу слово не спромоглося зупинити дощ; каптур промок наскрізь, уже не захищав голови, неприємно липкі, як загусаюча кров, цівки пробиралися за обшивку, далі, по спині, по ногах, хляпали в черевиках; він заскочив у під'їзд, насилу перевів подих; у грудях весело вигравали пастушки, танцювали крихітні пастушки; щойно він зачинив за собою двері, як із-за рогу з'явилася патрульна машина, потім друга, третя... «Що сталося, — подумав Тарасевич, — невже засікли, а якщо ні, то може, знову рвонуло, а може, знімають дозір, чому ж тоді вночі...» Мирнолюбно порохкуючи, машини зупинилися перед під'їздом, почувся голос офіцера, коротка команда, у світлі фар майнуло кілька постатей. «Засікли, — подумав Тарасевич, — суки, гади, курви, фашисти, кров вас люта позаливає...»

Не запалюючи ліхтарика, він піднявся на другий поверх, дістав в'язку ключів; унизу тупали чоботи, несподіваний, як відрижка, регіт, гадючий піт, і пастушки награвали своєї; «заб'ють», — подумав Тарасевич, відшукавши нарешті потрібний ключ, навромацки вставляючи його до щілини, двічі повертаючи наліво; заскочив до кімнати, спиною притулився до дверей; клацнув замок. «Можна скочити з балкона, перебігти до Жовтневої...» Унизу заглушили мотори, фари залишилися увімкнутими — спрямованими на вікно кухні; намагаючись не сполохати плюскотіння хляпи, Тарасевич навприсядки дібрався до вітальні, двічі перехрестився і визирнув з-за портьєри.

Кінь сумирно дивився на нього, на коня дивилися солдати, на них дивився офіцер. Потім офіцер плюнув, падав дощ, підсвічений фарами, він зовсім не був страшний і не варто було стріляти з гармати по ньому і по горобцях, офіцер плюнув, поліз до кабіни питати, що його робити з конем.

Йому міг би відповісти Тарасевич, який сидів на другому поверсі,

класяючи зубами; з ванної, з кухні, зі спальні весело бігли темні ручаї крові, по них пливли білі вітрильники, вітрильниками кермували мертві горобці; пальці перестали тремтіти, але сигарети промокли; витерши кров об покривало на каналі, Тарасевич відчинив бар і знайшов там пачку «ВТ», випростався, спокійно пішов до кухні за сірниками; машини, кінь, стерті підкови, солдати, офіцер зникли, так, ніби примарилися з нудьги, така от рекляма, Тарасевич не став уточнювати, рекляма чого саме, [?]; Божа Матір дивилася зі стіни, він підійшов до неї і почув, відчув, що тепер він [?], зі спальні чулися голоси, світляна стьошка точилася з нещільно прихилених дверей; він похлинувся сигаретним димом, і падав дощ, і він схотів тікати, але двері відчинилися, жінка з татцем здивовано вигукнула, погляди присутніх звернулися до нього, не залишалося нічого іншого, крім як завжди у подібних (!) випадках: зайти, привітатися, вибачитися, а потім терпляче чекати, доки тобі не відріжуть голову.

— Заходьте, — прошепотіла вона, — уже всі зібралися.

На ліжку сиділи чоловіки. Один з них підвівся і відрекомендувався.

— Тарасевич.

— Тарасевич, — потиснув він холодну руку.

— Знайомтеся: пан Тарасевич, — звернувся Тарасевич до решти.

Чоловіки по черзі підійшли почоломкатися. Пан Аз, пан фірман, пан Брежнев, пан Юс.

— Сідайте, — запросив Тарасевич. — Час розпочинати.

— А жінка? — спробував протестувати Тарасевич.

— Ніяких жінок. Вона вже пішла спати.

Тарасевич роззирнувся по спальні, шукаючи знаряддя тортур. Посеред кімнати стояв журнальний столик, засланий ватманом з незрозумілими позначками. У руках Тарасевича з'явилося блюдо.

— А звідки у вас електрика? — поцікавився Тарасевич. — Якщо нас побачать звідти, лиха не оберемося. Посадять.

— Сідайте, — повторив Тарасевич, — і нічого не бійтеся. Це не електрика.

Тарасевич подивився на лампу і зрозумів свою помилку. Важко зрозуміти, звідки взялося світло, все ж він сів скраєчку, поруч пана фірмана.

— А тепер я прочитаю молитву, — сказав Тарасевич.

«Сектанти», — майнув перед очима Тарасевича кажанчик. «Як я зразу не здогадався. Будуть приносити мене в жертву».

Він побачив, що всі чоловіки скрутили дулі на кожній руці. Пан фірман ліктем штовхнув у бік Тарасевича, і той теж швиденько скрутив дві дулі. Стогнувши, Тарасевич став на коліна і розпочав молитву.

— Немічний Отче! Ти цілим серцем ненавидиш весь людський рід. Глянь немилосердно і на наш нарід український, що з повною безнадією все ще взиває к тобі.

— Ми, діти українського народу, просимо тебе: не прощай нам жодної провини, укріпи злі наші схильності, в добрі ослаби, на несправедливості наших ворогів наразі, зливай на нас свою обильну ненависть...

— Не дай нашому народові розвивати його природні сили, обділи його просвітою правдивою і незіпсованою, лиши його праці на всіх полях науки і добробуту, не допусти, щоби сей нарід міг жити мирно і щасливо, і ні в якому разі не міг одержати вічну небесну вітчизну...

— А-а-мінь, — протяжно сказали чоловіки на ліжку.

— Рабе Леонтію Тарасевичу, підійди до мене! — наказав Тарасевич.

Тарасевич покірно підвівся і підійшов до колінкуючого.

— Допоможи мені звестися на рівні! — врочисто промовив Тарасевич.

— А-а-мінь, — знову прогули чоловіки.

Тарасевича посадили до журнального столика. Навпроти сів пан Брежнєв.

— Тримайте це блюдечко легенько, кінчиками пальців!

Тарасевич покірно розтис свої дулі, притис блюдечко до ватману з літерами, цифрами і незрозумілими позначками.

— Починайте, пане Леоніде, — наказав Тарасевич.

Пан Брежнєв теж поклав пальці на блюдечко, підвів очі до стелі в п'яточках і перепочиваючи між окремими словами, проказав:

— Викликаю... плям... духа батька... цмок... плям... нашого Йосипа... плям-плям... Віссаріоновича... Белін... цмок... Сталіна. Дух, ти тут?

Тарасевич здригнувся, бо блюдечко рвонуло з-під пальців і поповзло ватманом. Тієї ж миті погасло загадкове світло, але Тарасевич стояв наготові зі свічкою.

— Тут, — прочитав Тарасевич, стежачи за стрілкою, намальованою на блюдці.

— Дух, е-е-е, скажи... плям... ти хочеш з нами розмовляти?

— Так, — знову відчитав Тарасевич.

— Питай, де знаходяться мої виделки роботи самого Доменіка, — голосно зашепотів пан Аз, але Брежнєв не звернув на те уваги.

— Духу, як ти гадаєш, чим закінчиться українізація? — підказав Тарасевич зі свічкою.

Плямаючи, Брежнєв повторив запитання духові.

Блюдечко засовалося по ватману. Тарасевич ледве встигав шарпати вслід за ним руками.

— А вы переведите на человеческий язык, мы бандеровского не понимаем! — прочитав Тарасевич.

Пан Брежнєв запитально подивився на нього. Тарасевич смикнув лівим плечем, — що, мовляв, робити...

— Дух, дух, чем закончится украинизация нашей жизни... плям,
— перепитав пан Брежнев.

— Тем... чем всегда, — прочитав Тарасевич.

— Дякую, дух, — розгублено сказав пан Брежнев.

— Питай про Прип'ять, — прошипів Тарасевич.

— Дух... що саме?

— Те саме!

— Дух, какими будут окончательные пос... плям... последствия аварии?

Сталін подумав і відповів міцним російським словом.

— Це ми й без нього знаємо, — сказав тихо Тарасевич, — питай, що конкретно.

— А конкретно? — поцікавився пан Брежнев.

— Подохнете, — уточнив Сталін.

— Дух, кем я являлся для украинцев? — проявив ініціативу пан Брежнев.

— Врагом народа, — відповів Сталін.

— А кем был ты для украинцев? — вирішив помститися пан Брежнев.

— Отцом.

На ліжку зашепотілися.

— Дух, ты устал? — турботливо поцікавився Брежнев.

— Да, мы устали.

— Дякую, духу, відпускаю тебе на волю. Иди з Богом.

Пан Брежнев зі зримим полегшенням відпустив блюдечко, Тарасевич услід за ним.

Йому також хотілося запитати дещо в геніяльного теоретика і вождя світового пролетаріату. Але він побоювався суворого Тарасевича.

Всі присутні підвелися, поклали одне одному — і Тарасевичу — руки на плечі, а тоді заспівали.

Слава тобі, рідний Сталін,
Наш вчителю і друже,
Гей, гей, наш вчителю і друже.

За дні щастя і радості,
Любим тебе всі дуже,
Гей, гей, любим тебе всі дуже!

— А тепер — пожертви! — оголосив Тарасевич.

На журнальний столик посипалися діаманти, платинові сережки, золоті обручки і золоті зуби.

Тепер усі дивилися на Тарасевича; він порився в кишенях, одначе,

там, крім ляльчиних туфельок і початої коробки «ВТ» нічого не було.

І він виклав туфельки на стіл.

Присутні продовжували дивитися.

— Мало, — сказав Тарасевич.

— Мало, — сказав Тарасевич.

І стенив плечима.

Востаннє.

Присутні почали прощатися, тиснули руки, дехто цілувався.

— Я ж її... плям... як рідну матір мою, — пояснював пан Брежнєв панові фірману.

— Розходитися по-одному! Незабаром світає! Дощ перестав! Тримайтеся! — командував Тарасевич.

На тіло біля журнального столика ніхто не звертав уваги. Стіни покинутого будинку стали прозорими. У багатьох квартирах уже прокинулися: вмивалися, голилися, готували сніданок. Кожен міг бачити, чим займається його неіснуючий сусід.

Настав час нести сіно коням, вимітувати з-під них гній, а незабаром вести на водопій.

Я — нудьга мови, я втратила алібі, я вийшла з гуртожитку боса, а повсюди лежало бите скло. Я проминула палючий день, далі починалися штабелі шпал, облямовані випарами креозоту; я сягнула рукою до кишені халата, знайшла там яблуко і складаний ніжик. Я розрізала яблуко навпіл, і здивувалася, бо там, у різні боки, наче водорость під течією, вихилявся хробачок, білий, злиденно жирний; з-під землі тягнувся відчайний крик немовляти. Я озирнулася і побачила, що пройдено половину шляху, сім станцій, сім ночей і днів, сім білих та чорних крапель поту. Я зрозуміла, що треба завершити шлях, що треба відбуди його; тільки так можна досягнути того самого відпусту. Виявилося, що це неподалік від білого корпусу університету; студентки, які поспішали на заняття, побачили мене і почали плакати. Раптом вибіг Тарасевич, зовсім роздягнений. Він побачив, як плачуть студентки і сказав їм: «Доньки Єрусалимські! Не плачте над нею, але над собою і над синами вашими». Тоді вони заспівали, не припиняючи плачу:

Там, з одяжки совлачений,
І ко дереву пригвожденний,
Нагій, нагій встид за нас поносить,
Отця, отця за убійцев просить.

Так заспівали студентки і пішли собі на заняття. Якраз надїхав 38-й автобус, вони з жартами забралися всередину, а Тарасевич схопив

мене на руки і поніс до наступної станції. Я обхопила його шию руками і дивилася навсідч, шукаючи дерева, отця і вбивці, але нічого подібного не помітила; Тарасевич спіткнувся об якусь шпалу і впав, широко розкинувши руки; я, нудьга мови, розсердилася на нього, бо він зробив це зумисно, аби тільки не нести мене; я підвелася і пішла далі сама.

Наприкінці того шляху дійсно стояло дерево, а під ним сидів сивий бородань з розгорнутою книгою в руках. Це був отець.

Я зупинилася і не знала, як себе повести, бо шлях уже закінчився.

Ліворуч знаходився костюл, у якому вінчали Тарасевича.

Я придивилася, хто ж така його обраниця, і побачила, що його обраниця — я, нудьга мови, і заспокоїлася.

І підійшла до бороданя, поцікавилася, яку книжку він читає.

Він показав мені обкладинку, на ній чудовим шрифтом було набрано: «Мутагенеза української мови».

— Хіба радіція впливає на мову? — засміялася я.

— Ще й як! Ось прочитай.

Я сіла поруч і зазирнула в книгу.

Вялік чарни птах пахаждау вв маім дваровьу; дикі вузор матав ввон на кур та малъуцкіх пташат-вробіюв, же залятивалі нескгди ту, аби чего такого паспажиткувач. Їа вийшав саме препачити ад працы свайой і, папильнивши птаха, застиг, уражони на гланку. Птах нехвапліва зварнуу да мньє свою пенкнуну, мушу-м визнач то, главу і зарек льудськім глоссом.

«Ццо ж ти не звьаташ сваго кгошьця? Не вельми паштиви?

«Д-день д-добри, — насилу праказау їа.

Очі пташка білі зо здумеваьучого свайой глубізної смаракгда, завбольш з мої кулакх.

«Каму їак, — загадкава усмєхнув ши мої пташик. «Збираї».

«Куди: збираї? — ши пацекавиу їа, чуьу чи їак у сердці моім прабиу зненацькі раднічоукх страха.

«Збираї. Скоро узриш, — одрек на то птах і не змиг їа ввоков, как ввон праглатнуу адну з ми кур; а за ньов да пари — іще й вробльучка.

«Їак смів! — з гневаши їа, ши не вважаю на страх сердці.

«Їак смів, так ззів, — адпавєу ми приказкоі.

Тежка зтхнуши їа.

«Ну што ж ши бариш? — пацьекауши мої спаубєсьєдні.

«Пазволь, пташи, папрашчачьци з радіноу, — прамовіу їа, без вьєлкого, втім, с под діваніє на наззваленіє.

«Колькі тоу радіні — кури та дружина, та рьадніна. Хади, — мілаштїва ківнуу чудовнаї гловкаї несподзьєвани нині Азраыл (кту ж іноі, їак ни ввон?)

«Їа з заістья да дом у.

Дружина падвєла взоур і забьєлєлаі.

«Што ши стала? — спросила вна тремтки-м глосс.

«Муше-м з табоу пажегнач ши буду в, — павєуі їа, абводьїач пакоі пращальни-м ововоко-м. Но што мгло мни зарадич? Кто вьзьмє на ши двагу, жби гет угнач пасланца ад Смерті?

«Памаліс, — прашаптала уражона дружина. — Ачсї, умілаштівіч ши Господ а паможет.

Ба скрушна матнуу рукоу, а проте встау на кольен.

«Боже драгі! Бешче ни закончіи м тоу справви, по котрої сполненє заслау ти мні ту. Пашто зволіш таму чарному пташкови забрач мні з усьель? А чи ба ни маліуі рану ши да ти? Реуна малуу. А чи ба абразиу кгдаш ти? Прасти-прабач такгда, божи. За всьо прасті-прабач. Ба падкарья-ьус да воле твайой, господ, но паментай, же справва ши лишила ни даконана през ти, но ни през ми. Амень.

Сказау ті дерзки слоува, ба ши падвьєв зи кольен, пацелавау дружину, пастабау шче бакис мит у пакоі, да і пашоу гет.

Дружина зачин рид позад, горко штої-то за пит, но ни до вирішен земни спрау діє т ми. Юж. Буж.

«Труха мир сеї, і тльєн, і все ни падобьєнства, — буркнау ба, за тульа платньєї двер. Же би ни слишала маго предсмертнаго в скрика. Птаха, одж, ни била на падвоурку.

«Гди ж єштєш, чарни? — сумна спрасіу ба, єшч ни вірьач у сьвято спасєньє.

І абашоу дуор з канцьа у каньєц.

Но нич.

«Ад сроучка, — паразумьєу ба. — Пред упрєждєньє.

«Живи! — завалала шчєстлїва жана, кгда ши возварнуу да хати-пакоі. Ба ни атвїчав, лємш пагльануу в куцїк, гдши мешкауї вобраз Спаса Нирукатварнага.

«Прадовжуу сваєї прац, — нєцо да корліус павьєу ба да вобраза. Ввон прамалчау.

Над вьєчур бил гатоу буж то приписач да препрацьованья та да втоми, кгда ж дружина, што затварьяла куров на ноч да павьєткі, завьадамїла зразпачлїуа, же трох куроу нє.

Што ж да вробьоу, то їх нїкт нїкгда ни раховая.

Хїба бачи-таки варьят, но ни належє-м.

— Дякую, — сказала я, пїдводьачись. — До побачєннє. Хоча я нє знаю, куди мєні пїдїтїся.

— Незабаром знову д о щ.

Я пїдївилася на нєбо. У сонячному прїмїннї купався одїн-сїдїнїй голуб. А бїля нього вжє стояла чорна хмара. Раптом хмара розступїлася. Вїявїлось, що в нїї хтось є.

Я, нудьга мови, пїдївилася пїльнїше і спїзнала. То була Божа Матїр Україна з немовлям-народом на руках.

Вона тєж спїзнала мєнє і мїцнїше прїтїснула сїна до грудєй.

Лїпєнь, 1987 р.

К. Москалєць

Прїмїтка в-ва: Знаком запиту пїзначєно прїпущєнї в орїгїналї мїсця.

НАСОЛОДА ЖИТТЯМ

Моя обрана пора — освіжаючі весняні дні, прикрашені самотністю. Дивно і незвичайно, але саме тому ця пора полюбилась мені, що віє від неї особливим занепадом і знеможенням — саме весною як ніколи відчуваєш, що сенс і насолода цього великого одужання від злигоднів зими в його повторюваності, і ці теплі повіви і брость на лозах вкотре є тому підтвердженням. Невидима творча жменя, підстава й підпора одужання, що примушує сп'янілу землю пускати д' горі стебла із себе, повсякчас надійно маскується, і чим далі в весну — тим більше вона ховає себе в зелене, одягнена препишно. І лише тепер, в оцей переступний і нетривкий час, коли три ночі поспіль вітер дме із півдня, наганяючи із степу, де бовваніють брудножовті скирти, блискучі хвилі озимини просто в мої вікна — я бачу її виразно, животворчу руку. Вона по-дитячому тендітна і заки її ще не застує стара груша, що поширилась своїм гіллям напроти мого вікна, але повернений теплим вітром час торкнеться незабаром і її скарлючених пальців і з-під потрісканих шкарубких і чорних нігтів визирнуть ніжні липкі бруньки майбутнього цвіту, щодругого року вони розпукуються блідорожево — стара груша навчилась рахувати лише до двох; це недогідне місце для неї обрав колись дід Іван, він приніс із Слупича і встроїв під стіною ним збудованої хати кволий корчик, зовсім не дбаючи, що пройде час і він колись заступить його онукові сонце.

Онук, тобто я, потроху вчиться поєднувати в житті приємне з корисним, користуватись при цьому доводиться мінімальними можливостями — окрім хати й груші-дички дід нічого не залишив. Ніби небагато, але воно головне і як довго я не розумів цього в різних, віддалених від рідної хати місцях і змушений був пройти нелегкий, мені відміряний шлях, аби збагнути остаточно, що людина без коренів — перекотиполе, а яка насолода в перекотиполя, суцільне мигтіння — голова-ноги, голова-ноги... Насолода ж повноцінна вимагає повної стабільності й особистості також затишку. І коли я відбув участь в тому сіренькому блазнюванні, що звуть в Києві вищою освітою,

коли мене вигнали нарешті з усіх гуртожитків, — я повернувся, вмиротворений і напханий вищим знанням, сюди, до дідівської домівки. Перед тим мені було навіть якесь осяяння — як, і, головне, чому я повинен вернутись в село.

Я саме чистив картоплю між оббитим бляхою столом, заляпаною салом газовою плитою та смердючим бачком на сміття, на кухні, на третьому поверсі гуртожитку, що по вул. Освіти. Був яскравий сонячний день, звідкись вибрався і прошмигнув до бачка з обідками щур, його вуса й хутро полискували на сонці, виразно світилась рожевим кожна лусочка на хвості, я теж був голодний, чистив картоплю і курих міцну цигарку з натеребленого з недокурків тютюну, той дим натщесерце, дія синього димку й справжнього весняного сонця, і чекання того, як я буду сам один їсти смажену картоплю — вже й виделка наріхтована — в цьому великому, порожньому й гулкому від безлюддя будинку, — все це разом витворило одне всеохоплююче відчуття, відчуття надреальності оточуючого й моєї недоречності в цьому. І найчуднішим в цьому усвідомленні було те, що це вже діялось неодноразово зі мною, безліч разів стояв я отак один біля бачка з покидьками, ковтаючи слину в передчутті тої картоплі, в порожньому чужому місті, в порожньому, залитому сонцем будинку, повному щурів, блощиць і студентських злиднів і курих цигарку з недокурків, дивуючись власній непристосованості й непотрібності в світі. Голова мені запаморочилась, щоб позбутись цього відчуття і розвіяти його, стримуючи блювотні спазми, я відкрив вікно і визирнув на вулицю, але там мене вже чекала цілковита несподіванка: яскрава міська вулиця з деревами, перехожими, автами й мокрим асфальтом раптом неймовірно поширилась, гостро вдарило в ніс весняною, як з облупленої тушки кроля, свіжістю й увірвалось лунке цвірінкання, яскраво святковими стали червоні тролейбуси, вмить до неба сягнули будинки і на більшості з них великими скляними літерами щось значущо й таємничо було написано — я зсудомлено перекинувся і виблював з вікна і пригадав, полегшений, цю вулицю, радше, побачив її вдруге по-справжньому, так як бачив її два десятки років тому, коли вперше з батьком приїхав до Києва і ми йшли з ним ось туди, цією вулицею до дядька Володі і моїх братів з перших, один з котрих і досі мешкав там само, неподалік звідси... Я міг вільно пригадати все, всі найдрібніші деталі й подробиці тієї приголомшливої мандрівки до міста. Але це було б зайве, головне ж полягало у відкритті, що і стало підсумком мого трирічного нидіння в цьому місті — все вже є, все, до найменших подробиць живе в нашій пам'яті — і майбутнє також... Того ж дня, вечірнім потягом я повернувся в село, додому.

с. Лозовата, 28 березня 1989 року

РАДИМО ПРОЧИТАТИ: ДЖОРДЖ ОРВЕЛЛ «1984»

Друкується в журналі «Новый мир» No.No. 2, 3 — продовження буде в наступних номерах. Стислу довідку про автора та його роман на основі матеріалів, опублікованих в ленінградському незалежному журналі «ПЕ-ТЕРБУРГ», No. 12, 1989, підготував Михайло Осадчий. («Петербург» — незалежний ілюстративний громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал, який не визнає монопольного права на інформацію і диктату думок).

* * *

У червні 1949 року водночас у Лондоні та Нью-Йорку великим, як на ті часи, тиражем — 25500 примірників — вийшов у світ роман Джорджа Орвелла «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий». В одній з найперших рецензій твір був названий «книгою віку» — і зберіг цей титул по сьогодні.

Роман Джорджа Орвелла багато разів перевидавався на 60 мовах світу, кіно-і-телеекранізований. Має великий індекс цитування. Популярність серед інтелігенції світу надзвичайна — поруч з книгами Сартра і Бердяєва, Джойса і Кафки. Рядові читачі його читають так же захоплено, як детективні чи любовні романи. І це невипадково, адже «1984» — це і любовний, і політичний детектив, і філософська проза, і соціальний маніфест. Однак не впадаймо в оману: твір Джорджа Орвелла — складний, глибинний, а водночас і пізнавальний, і надихаючий. Роман Орвелла готується до друку російською мовою у видавництві «Прогрес».

Нині вже покійний класик англійської літератури — Джордж Орвелл, який не знав жодного слова російської мови, ніколи не був в СРСР, але трагедію нашої країни пережив, як свою особисту. «Я гадаю, що в останні десятиліття не було жодного дня, аби він не переймався думкою про Росію, про Сталіна, про голод, про людей, що безслідно зникали», — зауважує мемуарист, що приятелював з Джорджем Орвеллом.

«Він хотів бути, — пише інший приятель англійського письменника, — голосом мовчазних жертв: дітей, китайських кулі, посудомив, безробітних, бродяг, шахтарів, приречених до повішення, катальонських селян і жертв революційних трибуналів».

У своєму творі Орвелл подав блискучу аналізу механізму влади авторитарного режиму. Ідеологія в Океанії (міфічній країні, де відбувається дія роману) має домінуюче значення. В ній — три офіційних гасла:

ВІЙНА — ЦЕ МИР
СВОБОДА — ЦЕ РАБСТВО
НЕВІГЛАСТВО — ЦЕ СИЛА

Радимо читачам «КАФЕДРИ» ознайомитися з «1984» Дж. ОРВЕЛЛА!

На
перехрестяхъ

У ПОШУКАХ БЕРЕГА

(ПРОДОВЖЕННЯ)

КРАСНОДАР

Коли Севера покинув Петроград, то у дорозі почалася смуга пригод. Виявилося, що добратись на Кубань не так легко. З трудом доїхав до Кисловодська, а далі дорога була перерізана чеським військом. Спробував прорватись і потрапив в руки анархістки Марусі, заледве вийшов живий. Пішки добрався до якоїсь станції, сів на поїзд і опинився в Катеринодарі. Вирішив пошукати якусь роботу, щоб можна було прожити, а там дочекатись слушного моменту — і гайда далі. Хто міг забезпечити роботою? Вчителями відав відділ наросвіти. Тут на Северу чекало несподіване знайомство, яке перекраяло його свідомість. Доля звела його із Яковом Жарком — шістдесятирічним чоловіком з впливовим і вольовим, наче у козацького старшини на картинах, обличчям. Та й у всій його поставі було щось енергійне, романтично-войовниче, козацьке. Севера коротко розповів про себе. При слові «зі Львова» у Якова Жарка якось дивно засвітились очі — він зацікавився молодим галичанином і його неординарною долею. Уважно вислухавши оповідь про пригоди Севери, Жарко став збуджений, наче підкріпився чашкою міцної кави. З усього видно було, що хотів виговоритись. Звично, наче між іншим, пообіцяв допомогти відносно праці — порадиться, щось підшукає. Задумався і через хвилю обрушив на Северу цілу хвилю риторичних запитань. Його мова, жести, міміка, природна артистичність, все, що він говорив, запам'яталось Севері на все життя, глибоко врзалось у пам'ять і з роками той запис не стирався — був надто глибокий.

— Скільки тобі років Іване? Тридцять? Скоро тридцять? Так це ж найкращі роки! Саме у такі роки під силу «руйнувати рештки старого і будувати новий світ», як трублять газети. А ти блукаєш, мандруєш. Дивись, щоб з тобою не вийшло так, як з отим човном у вірші Гребінки. Не читав? Так слухай.

Голос Жарка заповнив душу молодого скульптора. В горнилі

очисного вогню, у гуркоті наростаючого грому переплавлювалося життя Севери.

Як темная нічка, насупились хмари,
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом громи гуркотять.

І грає і піниться синєє море.
Хтось човен на море пустив,
Бурхнув він по хвилі, ниряє по волі,
Од берега геть покотив;

Хитається, бідний, один, без весельця,
Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця,
Чого він під бурю поплив?

Все тіло Севери тремтіло. Його наче розшарпували мурашки. Чи то поезія так вплинула, чи свою долю побачив у тім вірші — відчував, що Жарко через вірш доторкнувся до чогось дуже болючого. Побачивши замішання Севери, Жарко вирішив перемінити розмову, наче не про нього він думав і не його мав на увазі, а себе. Задумливо, наче до себе, сказав: «спробував я різного в тому житті» і продовжив читати:

Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним,
Да як заховаться? Не можна ж вік цілий
Пробути з собою одним!
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І, може, недоля і лютеє горе
Пограються з човном моім.

— Люблю той вірш Гребінки. Ти, мабуть, вже догадався, що я сам трохи поет, а до того ще й трохи актор, але якщо ти не читав Гребінки, то про мене тим паче не чув. А на старість бачу, що все це не те, пора взятись за серйозну працю. А праці у нас хоч відбавляй — невивстає рук і мудрих голів. Кубань наче прокинулася після довгого летаргічного сну, наче заново народилася. Тут чимало моїх земляків і вони до мене, як мухи липнуть: давай учителів, давай те, давай се, а що я один можу? До того ж життя затанцювало такими викрутасами, що де вже мені старому так викаблучуватись. На тих закрутах історії можна легко голову зламати. Одні — давай волю національним меншостям, інші — і не згадуй. Одним хочеться, щоб Кубань була окремою республікою, іншим — щоб належала до України, а російські генерали, звісно, гнуть своє — «единая и не-

делимая». Ой, поламають вони на тому свої голови, згадаєш мої слова. На очах все обертом. Після Кубанської республіки з травня — Кубано-чорноморська республіка у складі Російської Федерації, та чи надовго? Навколо таке твориться, що спробуй передбачити. А головна проблема Кубані покищо стоїть на місці. Ти, мабуть, і не підозріваєш, бо де тобі те знати, що із трьох мільйонів населення Кубані шістдесят процентів українці. То ж не сидіти нам, склавши руки. Потрібно відкривати українські школи, видавати українські книжки, газети, журнали, а до кого звертатись за порадою, за допомогою і хто хоче все це слухати і розуміти. Якщо б Кубань належала до України, то було б інакше, а так одне непорозуміння. На Україні події і уряди змінюються із калейдоскопічною швидкістю, тут також спокоєм і не пахне, а життя вимагає свого. От я і агітую тебе, дорогий Іване: залишайся на Кубані, легені вилікуєш, адже у нас, як пишуть книжки, — «континентальне підсоння». Літо гаряче, сухе — що більше потрібно? Тут тобі поруч і Чорне і Азовське море, тут тобі і мінеральні джерела — Мадеста, Гарячий ключ, і прекрасне залізничне сполучення. Ну то як? Вговорив? На деякий час? Жаль, такі люди нам потрібні. Треба творити заодно і українські школи, і українське мистецтво, і українську літературу, словом, нове українське життя в усіх його вимірах, а тебе кудись тягне. Не ображайся, але у мене таке враження, що ти ще сам не знаєш, чого хочеш, що нема в тебе тої великої ідеї, яка освітлює дорогу життя. Якщо в людину вселяється та велика ідея, то людина тоді спішить, у праці шукає лікування і виздоровлення. Я у твої роки гасав із Старицьким, Саксаганським, Кропивницьким — гарячково творили український театр. А ти покищо без жодного ґрунту. Вітер дує то сюди, то туди, хвилі до пори до часу носять, а що далі?

Севера мовчав.

— Ну і клятий же у тебе характер, по твердості (засміявся), по твердості криці не уступить. Чого так дивишся на мене?

— Хочу зробити портрет.

— А нащо він тобі здався?

— На пам'ять.

— Що від мене потрібно?

— Трохи попозувати. Я спочатку олівцем, а потім роздобуду глину.

— Так глина ж розлізеться?

— А я випалю. То дуже просто, я уже так робив, маю деякий досвід.

Жарко погодився. Позуючи, продовжував розмову. Раптом зупинив себе, сказав, що йому незручно, що весь час сам говорить. Під впливом якихось інших думок вирішив дещо розпитати Северу. А коли мовчазний художник почав скупко відповідати на запитання

дивною — не то поганою російською, не то поганою українською, засміченою русизмами і польонізмами мовою, кривився, видно було, що то його «озадачило», вирішив дізнатися про молодого художника трохи більше.

— Шевченка читав? А Франка? Не було нагоди? То для мене несподіванка. А я про Франка часто думаю. Жаль, що не дожив до великої хуртовини. Ще у 1903 році Франко надрукував у своїх «Акордах» — так називалась упорядкована ним антологія нової української поезії від смерті Шевченка — три моїх, як тепер мені видається, поганеньких віршики. До сьогодні соромно. Правду кажучи, довгий час я недооцінював (через незнання) Франка, а як прочитав його «Мойсея», то зрозумів, народила Галичина Генія. В одному «Пролозі» — вся наша історія — і Кубані в тому числі. Що — що, а ті слова пророцтва із «Мойсея» ти повинен знати:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережишся Бескидом
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.

Як усі ми чекали на здійснення того пророцтва. Єдине, що найбільш тримало й тримає мене на світі. З початку революції ці слова не виходили мені з гадки. А тут раптом справжній гомін волі... Покопився Чорним морем і... Та невже ти справді не читав «Мойсея»? А я то старий думав, що усі молоді українці, тим паче, галичани, напам'ять знають революційну поезію. Мушу признатись, що про галичан я був зовсім іншої думки. То новина для мене — і твоя мова, і твої скупі знання, і твоя стриманість, та й сам ти якийсь загадковий. То може ти і не галичанин, а тільки прикидаєшся, прийшов до старого вивідати настроїв? Не ображайся, то жарт. Ну, що там у тебе вийшло із рисунком? Щось ми засиділись, закінчиш іншим разом, а тепер пішли до мене, може мені вдасться тебе трохи просвітити.

В помешканні Жарко тримав себе холодною, офіційно. Без блиску дивились у задумі його очі, наче щось підрізало його настроїв, куди поділась жвавість, енергія, балакучість, залишилась лише козацька старшинська осанка. Попросив Северу сісти біля столу, а сам підійшов до книжкової шафи, вибрав із полиць кілька книжок і подав Севері.

— Познайомся, може знайдеш там щось цікаве для себе. Оцю щойно з тяжким трудом дістав — переглянь її в першу чергу.

То був збірник «Рокова хвиля» за 1917 рік, упорядкований Василем Лукичем і виданий у Львові в друкарні Ставропігіївського

Інституту. Севера жадібно припав очима до змісту. У збірнику були надруковані вірші Юрія Шкрумеляка і Богдана Лепкого, стаття Олександра Барвінського «Пилип Орлик — останній і найзнатніший із справдешніх мазепинців», Івана Крип'якевича «Українсько-московський договір 1654 р. і устрій України», ще одна стаття Барвінського «Великий учитель українського народу» (з нагоди століття уродин Миколи Костомарова), Дениса Лукіяновича «В двадцяті роковини смерті письменника-артиста» (про Куліша), Володимира Радзиковича «В десятиліття смерті великого громадянина й історика» (про Володимира Антоновича), Кирила Студинського «З історії русофільства в 50-х роках XIX віку», Ярослава Гординського «З життя галицьких гімназистів у 1862-1865 рр.», Миколи Голубця «Сучасне малярство Галицької України», Андрія Чайковського «Що становить нерв сили поневоленого народу?», Стефана Федака «Мої спомини», Корнила Студинського «Олександр Барвінський», Лежогубського «Володимир Левицький» (Василь Лукич), Івана Крип'якевича «Закордонна Україна в 1917 р.» та інші матеріали. Севера пригадував, що деякі прізвища авторів збірника чув ще у період свого перебування у Львові, декого навіть бачив, розумів, що повністю прочитати збірник не буде часу, а тому жадібно гортав сторінки, вириваючи із них усе найцікавіше для себе. Кинулись у вічі і глибоко запали у душу рядки поезії Богдана Лепкого:

Вставай, вставай, вставай
Не час тепер на сон,
Мов рана рідний край...

Усе, на чому зупинявся погляд, давало великий матеріал для роздумів. Українські справи постали для нього у новім світлі. Вперше збагнув цілість рідної історії як змагання до незалежності і самоутвердження. І хоч його зацікавили статті про Хмельницького, Орлика, галицьких москвофілів і українське малярство, але найбільший вплив зробила на нього стаття Крип'якевича «Закордонна Україна в 1917 р.», написана на основі зовсім свіжих подій. Те, про що він уривчасто чув у Петрограді, постало тепер як цілість. Він довідався про тяжкі змагання українців за утвердження своїх прав, про політику Тимчасового уряду щодо України, про ті перешкоди, які зустрічав уряд Центральної Ради на своєму шляху. Він уважно вчитувався у зміст перших українських універсалів і перед його очима рисувалась картина великого національного оновлення, великого пробудження народу у всіх кінцях колишньої Російської імперії, дізнався про величезну кількість українських газет та журналів, які виходили у 1917 році в різних регіонах Росії: «Наше життя» (двічі на тиждень) у Петрограді, «Праця і воля» (видання українського оргбюро) у Во-

ронежі, «Сонце України» — щомісячник літератури й політики у Москві, «Українець на Зеленому клині» — тижневик у Владивостоці (редактор Боровик), «Українська Амурська справа» — тижневик у Благовіщенську на Амурі (редактор Ситницький), «Хвиля України» — тижневик у Хабаровську, «Чорноморська рада» — у Новоросійську. Читаючи про перебіг історичних подій і про культурне життя у Києві, Севера вперше по-справжньому почував себе українцем, відчував радість і гордість, що на поверхню світової історії вийшла усіма забута, а деким уже давно похована українська нація. А десь з глибини душі пробивалась інша сила, сила докору. Що зробив він, Севера для того народу, яким тепер гордиться, за долю якого почав переживати? Треба було уже йти додому, але хотілось сказати Жаркові, який вплив зробила на нього зустріч — поезія, думки, книжки усе, про що почув, прочитав, що передумав, пережив за тих кілька годин. Не сказав нічого. Втратилась та безпосередність, яка була напочатку. Жарко наче сердився на себе, що був занадто відвертий. Севера це відчув і не насмівся зруйнувати ту перегородку офіційності, яка непомітно виникла у їхніх стосунках. Всі інші зустрічі були стримані, стосувались в основному влаштування на працю. Після першої зустрічі із Жарком Севера почав думати про себе як про вічного боржника перед рідним народом.

Барельєфний портрет Жарка Севера все таки виліпив, випалив, хотів подарувати Жаркові, але якось не було нагоди. Виставляв його на обласній виставці у Краснодарі, а потім, у вирі пригод, той барельєф десь пропав і яка його доля — невідомо. Але кожен раз, як Севера складав список своїх творів, він обов'язково згадував, виконаний у Краснодарі «Портрет поета Жарка» — не міг не згадувати.

За рекомендацією Жарка Севера спочатку працював у станиці Вознесенській (викладав у гімназії рисунок), а у 1919 р. був направлений у містечко Майкоп. Тут власті нагадали йому, що треба зареєструватись. Записали, що біженець, австрійський підданий, приїхав лікуватись. Севера знав, що означають такі виклики і чим вони можуть закінчитись, а тому вперто думав, що діяти далі. Не чекаючи закінчення навчального року, просив керівників наросвіти дати йому направлення на лікування. Обіцяли направити у Гарячий ключ, але Севера відмовився: там сірка, а вона ще більше зашкодить йому на легені. У нього вже був новий задум і він чекав нагоди, щоб його реалізувати. Не встиг він звільнитися з роботи, як його знову викликали і почали розпитувати, як справи із лікуванням і як взагалі його почуття, які плани на майбутнє. Пояснив, що звільнився з роботи, бо конче треба лікуватись. Вийшов стривожений. На Кубані йому явно не щастило. Де не появлявся — всюди приглядались до нього, легко здогадувались, що приїжджий. «Мав клопіт з одягом — привертав до себе увагу. Виїхав із Петрограду у російській пелерині і

тирольському костюмі, який мав спортивний вигляд. В такому одязі всі дивились на мене як на «иностранного подданого». З тяжким трудом домігся направлення на лікування у Кисловодськ, але у Кисловодськ не доїхав — громадянська війна диктувала свої закони. З поїзду всіх висадили, хто що мав — позабирали. Разом з валізкою Севера втратив виконані під час перебування на Кубані рисунки, два чи три барельєфи і кілька невеличких композицій. Севера направився у Сочі, а із Сочі у Гагри. Так крок за кроком він прямував до здійснення задуманого. Не дивно, що у тому періоді Северино життя багато неясного, плутаного, загадкового, а можливо і навмисно прихованого. Про цілорічне — від весни 1918 до весни 1919 року — перебування Севери на Кубані зовсім не згадує у своєму нарисі Дмитро Кржавич, не згадують і інші автори, далеко не всім розповідав про цей період і сам скульптор, а в «Автобіографії» лаконічно записав: «У 1918 р. я прибув на Кубань у Краснодар, але тут була громадянська війна, лікуватись не було змоги, я прийняв посаду викладача у гімназії, станиці Вознесенській, 1919 р. в гімназії у м. Майкопі. За цей час зробив портрет поета і одну скульптуру, продав у Краснодарі». Розповідь скульптора доповнює Андрій Німенко у монографії «Українська скульптура». Зазначивши, що на Кубані Севера деякий час працював вчителем малювання, Німенко пише: «Там, на місцевій виставці в Краснодарі, він експонує твори «Жіночий портрет», «Голова поета» та ін.» Я не знаю, звідкіля взяв ці відомості Німенко, але безсумнівно є, що вони правдиві. Що стосується портрета «Н», то легко догадатись, що мова іде про портрет Якова Жарка. У своїй «Автобіографії» Севера із зрозумілих причин не називає прізвища поета і тільки у складеному ним списку своїх творів для Львівського відділення Спільки художників він зазначає, що на Кубані виконав «Портрет поета Жарка».

Про закінчення свого річного перебування на Кубані Севера пише: «У Майкопі мені стало погіршуватись і ще до кінця навчання мене відпустили. Наробив видав папери на Кисловодськ, але на залізниці у мене все обікрали і потягу не пустили, бо була якась стрілянина. Я направився до Сочі, але там до санаторії не прийняли, бо папери не були правильні. Я пішов до чеського консула в Гагри, щоб поміг до Італії, лікуватись, вчитися».

Консул порадив Севері сісти на пароплав, який ішов у Стамбул, а звідти якось добереться далі. Коли пароплав вийшов у відкрите море, Северу охопило глибоке хвилювання: збулось пророкування Жарка. Роздумував над усім, що говорив йому поет, мимовільно повторював про себе кінець прочитаного ним вірша Гребінки:

Прощай мій покою, пускаюсь у море!
І, може, недоля і лютеє горе
Пограються з човном моїм!

Севера вперше у житті відчув, що хоче написати вірш, щоб таким способом передати і позбутись думок і переживань і вражень від моря, які його в той день мучили. У голові роїлися різні образи, розрізнені думки, рука відстукувала ритм, а поезія не виходила і це його мучило, бо тільки поезія могла передати повноту його переживань — скульптура тут була безсила. Не виходить — так не виходить! Не чув пригнобленості. Радше навпаки, радів, що нарешті закінчився стан постійних тривог і непевности, недоспаних ночей, очікування чергового виклику. Задум здійснився: вдалося розірвати міцний обруч і вирватися у світ. Тепер він сам, без постійної настирливо-дошкульної опіки. А якщо вдалося вирватись із трибів громадянської війни, то тепер йому нічого вже не страшно. У нього є мета, знає чого хоче. За всяку ціну добереться до Риму, підлікується, здобуде освіту і в повноті сил і знань повернеться на Україну, його ніколи не мучитимуть докори сумління, які розбудив Жарко. Він знайде час, щоб вивчити Гребінку, Шевченка і Франка і ще багатьох багатьох письменників-духовних проводирів рідного народу. Рік життя на Кубані був для нього великою школою: закінчився хаотичний період, відбулось становлення, появилась велика мета, подвоїлась енергія до життя і творчості. Головне, щоб швидше добратися до Риму, а тоді, збагачений європейськими науками, він повернеться на рідну землю, до рідного народу, щоб віддати йому свій досвід, свої знання, свою творчість, щоб виховати сотні молодих мистців. Отже, негайно до Риму!

СТАМБУЛ

Коли Іван Севера ступив на славну землю колишнього Константинополя, то в душі боролись два почуття. Одне: негайно добратись до Риму, друге: бодай бігло ознайомитись із містом світової слави. І хоч перше почуття переважало, проте виїхати негайно до Риму було неможливо: давня, ще юнацька мрія щоразу знаходила на своєму шляху все нові й нові перешкоди. У той час Стамбул був окупований військами антанти, до Італії не пускали. Представники окупаційної влади вимагали у Севери хоча б будь-яких документів, які б підтвердили його усні зізнання, що він австрійський підданий, їде вчитись і лікуватись у Рим. Але як можна було довести, що він австрійський підданий, коли Австро-Угорська імперія уже розпалась і Галичина вже не під Австрією, а під Польщею! Севері пояснювали, що «Рада десяти» на Паризькій мирній конференції прийняла рішення віддати Західню Україну Польщі і тепер, на кінець липня 1919 року, Галичина повністю належить Польщі, а це означає, що Севера польський підданий — так говорили йому різні чиновники і направляли у

польське посольство. Севера настирливо заперечував таку логіку. Як він може бути польським підданим, коли у польській державі не жив і польському уряду не підлягав. Він був австрійський підданий і залишився австрійським підданим! На тому стояв твердо, а єдине, що просив — допомогти виїхати із того Вавилону, яким йому видався Стамбул, щоб продовжити перерване навчання і підлікувати хворі легені. Йому відмовили. Спробував шукати інший спосіб. Звернувся у Болгарське посольство — відмовили, у Югославське — відмовили. Можна було піти ще у Румунське посольство, але стримався, щось не тягнуло його до румунів. А у Польське? Звернутись до них означало б визнати себе польським підданим, а поляки тоді як захочуть, так і розпорядяться ним. Відтягував. Покищо залишалося єдине — перебути деякий час у Стамбулі, а там буде видно. Врешті, він не єдиний. На вулиці цілий гармидер — яких тільки не почуєш голосів, всі мови світу. Турки, греки, вірмени, євреї, росіяни, а крім того — французи, англійці, словом представники всіх країн Європи. Справжній Вавилон! А скільки таких, що з дня на день чекає дозволу на виїзд? Отже, і він буде чекати, поки щось проясниться. Найняв помешкання. На щастя, у Стамбулі ніхто навіть не заїкнувся про прописку, мабуть, тримати людину пропискою наче собаку на ланцюзі, було чисто російським винаходом. Розпитував, на всяк випадок, де близько глина — щоб заафішувати, що він скульптор, щоб можна було принагідно щось виліпити і продати. А покищо цілими днями бродив по місту, приглядався, роздумував, вивчав.

Побути у давньому Константинополі — мрія багатьох людей, не лише мистців. Розміщений у надзвичайно мальовничому місці — протокою Босфор і затокою Золотий Ріг — старий Константинопіль здавна притягував до себе любителів подорожей та веселого, екзотичного відпочинку. Севера з цікавістю приглядався до еклектичних нашарувань часу, до відмінностей різних частин міста. Був вражений, що не дивлячись на значну кількість європейського населення і численні будівлі в європейському пляні, Стамбул мав неповторний кольорит, який місту надавало в першу чергу строкате вбрання мешканців, не говорячи уже про архітектуру. При ближчому знайомстві Севера зрозумів, що духом Стамбула були мінарети, моші і дерев'яські монастирі, сотнями розкидані по місту. То було що оглядати! А на тому таємничому і загадковому азіатському тлі око визбирувало християнські святині. Захоплювався, вивчав. Одна Свята Софія чого варта! Розкошував. Ну, чим погано, що залишився у Стамбулі? Іноді по кілька разів обходив ту чи іншу площу, в думці переплінував пам'ятники, хвалив і ганив. Довго приглядався до якогось фонтану, зробленого, як довідався, німцями. Як можна було таке встановлювати? Нікудишній фонтан, а головне, зовсім не в'яжеться з навколишньою архітектурою! Пробував із деким поділитись

враженнями, завів знайомство із якимись російськими емігрантами, але вони чомусь віднесли до Севери із підозрою, для них він був непевною і загадковою людиною. Вважав таке відношення незаслуженим, образливим, почував себе покривдженим. А може все це тільки йому видалось? Не покидало відчуття, що за ним постійно хтось ходить, висліджує кожен його крок. Не інакше, як російські білогвардійці, вони вже не раз одверто дали відчутти свою ворожість! На душі появилась гіркота. Почував себе самотнім і відчуженим, тяжко було без друзів, а ще тяжче без грошей. А тут ще представники окупаційної влади, не отримавши від Севери підтвердження, що він австрійський підданий, майже наполягали звернутись у польське посольство і вертатись додому, у Польщу. Розумів, що погодитись на такий варіант, то все одно, що самому загубити своє життя. Та іншого виходу не було. «Поляки виміняли австрійські папери на «правильні», де було по-французьки: польський громадянин, що їде додому, а по-польськи: „в розпорядження пограничної жандармерії”». Не важко було догадатись, чим би це закінчилось, коли б потрапив у руки польської жандармерії і як зраділи б жандарми, дізнавшись, що в їхніх руках «птичка» із більшовицького Петрограду, більше того, із самого Смольного. На щастя, вийшло інакше, велика кількість емігрантів створювала у Стамбулі додаткові труднощі. Представникам окупаційної влади і туркам було вже того досить і вони намагались навести бодай якийсь порядок. Це означало, що їм надоїло возитись з чужими бідами, а тому старались якомога швидше позбутись зайвих клопотів. Усім слов'янам, в тому числі польським громадянам, був даний наказ сісти на американський корабель, який відпливав із Стамбулу у Констанцу, а з Румунії, кому б то не було, — пояснювали представники влади, — додому рукою подати. Зібрався величезний натовп народу. Місць не було. Севера із невеличким скульптурним зліпком в одній руці і клунком у другій почав вимагати, що йому конче потрібно бачити капітана. Впертість і рішучість зробили своє. Коли капітан корабля побачив у руках Севери замість величезної валізки, як у більшості пасажирів, невеличку скульптуру, то зрозумів, що має справу з мистцем і на превелике здивування інших прохачів, дозволив йому залишитись на кораблі. Капітан щось запитав Северу по-англійськи. Не почувши відповіді, був явно розчарований. Через кілька хвилин приніс якусь книжку, розгорнув і подав Севері з проханням записати своє прізвище і адресу. Після стамбульського відчуження в душу Севери наче вдихнули струмись тепла — йому було приємно поставити своє прізвище поряд із багатьома іншими у книжку почесних пасажирів. Дивне перетворення! Севера якось моментально набрав того імпульсивного вигляду, який з'являвся завжди, коли відчував у собі силу і впевненість, коли все йшло легко і добре, коли вірили у його талант. Видно було, що

постава Севери, його вміння тримати себе справили на капітана певне враження, який зацікавився скульптуркою і вирішив її купити, пропонуючи десять фунтів стерлінгів. Севера через посередників відповів, що готовий продати свій твір при умові, якщо капітан заплатить йому золотими лірами. Отримавши гроші, Севера відчув прилив нової сили і впевненості.

Приїхали до Констанци. Виявилось, що радість була передчасною. Куди даліше? Кілька годин блукав, знайомлячись із найбільшим портовим містом Румунії, робив спроби навіть влаштуватись тимчасово на якусь роботу, але дарма. Знайомі, з якими познайомився на кораблі, переконували його, що краще покинути Констанцу, де за всіма приїжджими велика сліжка. Щоб не потрапити в яку халепу, пояснили йому, то краще їхати з ними. Севера не дав себе довго переконувати, приєднався на вокзалі до нових знайомих і через деякий час опинився у Чернівцях. Трапилось якраз те, чого найбільше боявся і чого найбільше не хотів. Логіка підказувала, що треба було звернутись до польського консульства, але ж у документах значилось — «у розпорядження польської пограничної жандармерії». Сильно був засмучений вибриками своєї долі. За всяку ціну треба було негайно прийняти якесь кардинальне рішення, щоб не потрапити до поляків. Із Чернівців мусив тікати і чим швидше, тим краще. Звернувся у чеське консульство. Прийняли привітно, уважно вислухали і пообіцяли допомогти у виїзді до Праги. «У Чернівцях я пересів на потяг з нафтою, що їхав до Чехії». Під кінець літа 1919 року Севера прибув до Праги.

Михайло Попов. Якби сир
та мука, а сито позичили б.
Олія.

Михайло Попов. Грудень рік кінчає, а зиму починає. Олія.

Михайло Попов. Лютий воду відпускає, а березень забирає. Олія.

Критика, літературо- знавство

БРАКУЄ УКРАЇНІ МОЙСЕЇВ СВОГО ДУХУ

ВІД АВТОРА. Мені сподобався цикл віршів Дмитра Павличка «Єврейські мелодії» в «Літературній Україні» від 20 квітня 1989 р. І я, поклавши написати схвальний відгук, розмістив перед собою Івана Франка «Жидівські мелодії» і Дмитра Павличка «Єврейські мелодії», взяв пастову ручку і замислився перед чистим аркушем паперу...

Щоправда, перед тим домовився з Василем Барладяну, що напишемо відгук у співавторстві...

Побожне схиляння Дмитра Павличка перед Іваном Франком від початку життєвої дороги завше було творчо результативним. Отож і перечитуючи «Єврейські мелодії» нашого поета, передусім спадають на думку «Жидівські мелодії» Івана Франка.

Проте поза спільністю наголовок немає мови про ідейно-тематичний чи художньо зображувальний повтор, хоча деінде і тут спосіб образного відтворення Івана Франка ніби водить рукою Дмитра Павличка. І все ж є й спільне: роздуми над співжиттям на одній землі євреїв з українцями, поміж народом, у який євреї вкорінилися, серед якого самоусвідомилися і самовиявилися.

Та як би євреї не вкорінилися в українство, заповітна мрія про рідну землю, прабатьківщину в серці не остуджена. Хоча й Україна стала Батьківщиною, що тисяччю духовно-життєвих нитей пов'язує євреїв з собою.

Іван Франко в напучуванні «Від автора» у своєму циклі «Жидівські мелодії» зазначає: «Після відомих жидівських погромів на Україні в р. 1881 панувало між нашими жидами, особливо на Підгір'ї, велике занепокоєння». Обидва народи — єврейський і український — пригноблені політично і духовно. І ця пригнобленість простягнулася на сторіччя в часі.

Активізація суспільного життя через сто з гаком років після написання Іваном Франком «Жидівських мелодій» знову поставила перед єврейською суспільністю на Україні питання: як бути, з ким бути?

Водночас з Товариством єврейської культури імені Шолома

Алейхема чимало талановитої та громадськи активної єврейської інтелігенції влилося в українські неформальні об'єднання і плідно працюють пліч-о-пліч з українцями в сфері духовного оновлення України кінця 80-х і, сподіваємося, всього прикінця ХХ століття.

В цьому аспекті поява циклу «Єврейські мелодії» Дмитра Павличка на часі, та крім суспільної актуальності, названі твори Дмитра Павличка — це нова грань непересічного таланту поета, що яскравим метеором вирізняє творче обличчя його в орбіті української літературної загумінковості.

* * *

Критик 20-х років Василь Верниволя зауважує, що Франко «перший із галицьких письменників підійшов ближче до єврейського народу». До нього українське письменство знало лише негативний, гнучкий тип «Жида — арендаря, який вислугується панам і разом із ними висисає кров із темного мужика».

Франко ж у «Жидівських мелодіях» «відтворив ті трагедії, що їх переживають у своєму відокремленому житті, невідомому нашому селянинові, всі ті бідні жидівські наймички, онучкарі, і скільки їм доводиться терпіти від своїх таки, щасливіших, багатших братів по расі й вірі».

«Із всіх цих оповідань, — стверджує В. Верниволя, — ясно виходить на з в е р х співчуття Франка... до поневолених жидів, — річ, яка на той час на галицькім овиді являлась чимось зовсім н о в и м».

* * *

Біль Івана Франка за єврейський народ серед українців — конкретний, його герої — реальні (хай і узагальнені) єврейські типи, скажімо, Сурка («ця апотеоза материнства»). У Дмитра Павличка єврейська проблематика — тільки тло, на котрому він бачить рідні зорі і долю передусім свого народу.

*Господь, кого любить, того він карає...
Лист апостола Павла до євреїв.*

Сказав Господь: «Я вас люблю й тому
Карати буду страшно!». «О Єгово!
Карай, але не дай упасти в тьму
Безпам'ятства! Лиши нам рідне слово!
Дай бути нам народом, хоч трудним,
Хоч гнаним під чужими небесами,
І як палити будуть нас, щоб дим
Тобі на очі напливав сльозами!»

Тут єврейська притча — просто метафора долі України, навіть не вельми замаскована.

Такими ж символічними роздумами скоріше про «тягар» власної Вітчизни, аніж про Ізраїль, сповнене мотто до газетної публікації «Мойсей».

* * *

Або аж надто часте звертання до рідної мови. В тому то й суть, що для кожного єврея «обітована земля» завше важила непорівнянно більше для душі, аніж «рідна мова». Павличко ж мешкає на «своєї» обітованій землі, що втрачає цю рідну мову. Тому поетові душевні болі превалюють радше над мовою, аніж над територією.

Ти не молися мовою чужою,
Бо, на колінах стоячи, умреш.

Аж відчутне на звук відлуння раннього — середини 50-х рр. — Павличкового замислення над становищем та потенцією української мови:

Та за мову мужицьку не раз на коліна
Довелось у школі ставати мені.

А тепер знову звернемося до «Єврейських мелодій»:

Не тільки подих, але й мову дати
Народові, що з мови постає...

Фетишизацію рідної мови як начала не просто духу, а й нації — стрічаємо у Дмитра Павличка впродовж усього його творчого шляху:

Але не чуть твоєї пісні-мови
Ото була б загибель, смерть моя...

Піднімаючи мовну, начебто чисто єврейську, як належало б бути в єврейському циклі, проблематику, Дмитро Павличко не в стані виборсатися із стихії рідного ґрунту і ступити на твердь, де серед духовних цінностей є в'язкіші й більш згуртовуючі начала, аніж «рідна мова — рідне слово».., іврит чи ідиш...

* * *

Іван Франко також зачіпає проблему буття єврейської мови у вірші «Асиміляторам». Але наголос на мові, підхід Франка до буття єврейської мови докорінно відрізняється від Павличкового:

Пригнути Жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Їх мову й закон покорити?..
Пусті це, безумні слова.

Це неможливо, на думку Франка, передусім через релігійні переконання євреїв. «Відчужившись» від власних проблем і болю, в тому й від питання «рідної мови», ставши на мить на «єврейській тверді», він глибше й проникливіше осягнув сутність і місце єврейської мови в духовних вартостях його носіїв — єврейського народу. Франко розмірковує над перспективою мови в контексті історії єврейського народу, його перспектив, вірувань і твердості духу.

Дмитро Павличко, оскільки розмірковує про буття єврейської мови на ґрунті становища української, — просто змушений за логікою мислення вдаватися до публіцистичних засобів осягнення проблеми, а не до художньо-дослідницького занурення в суть справи.

Рідний біль за рідну мову і тут переважив над болем за єврейську мову. Зрештою, що наріжним каменем євреїв був потяг не до мови, а до обітованої землі, до держави і власної державности, вони, створивши Ізраїль і не володіючи івритом, швидко осягнули цю грань історичної духовности і обернули іврит у свою державну мову. Отже, найвищою вартістю народу є не мова, а його державність, і вона важить більше, вона непорівнянно значущіша, аніж державна мова без реальної держави.

* * *

І не тільки в питанні мови Дмитро Павличко, намагаючись зануритися в єврейську проблематику, не може видряпатися з власної, української, а погляд на єврейство через призму українства неминуче заведе та й завело нашого славетного поета у власні таки нетрі. Саме так читаються і вірші про єврея, що став не фірманом, а козаком Богдана, і вірші про Наталю Семанюк, що врятувала двох єврейських дітей від неминучої загибелі від кулі фашистів, і єврейський біблійний Лазар, що неодмінно в ключі Павличківського овиду мав обернутися та й швиденько обернувся в ката українського народу Лазаря Мойсеевича, придворного Імператора Коби — Сталіна».

Я уже й не говорю про виключно український мотив «Єврейських мелодій» у віршах «До школи», «Перед картиною О. Іванова «Явлення Христа народові», «Хліб» та інші. Аналізувати їх — тільки повторюватися.

* * *

Виникає закономірне питання: добре це, чи зле? Павличко розвиває традиції Франка в єврейській тематиці української літератури, простує вперед, чи задкує, навіть не осягаючи франкового рівня і проблематики, якої, сподіваємося, через сто років після написання Франком «Жидівських мелодій» не помаліло, а нагромадилося?

Ухиляємося від лобової відповіді не лише тому, аби не стискувати думки читача кільцем власної думки з цього приводу, а передусім тому, щоб наголосити: таланти Франка і Павличка різні за природою, інтелектуальним і художнім обсягом, багажем життєвих спостережень, широтою осмислення і аналізу, розкутістю, рівнем художнього і державного мислення, вмінням виокремити проблему і зосередитися на ній, вичерпавши до останньої покищо росини.

І останнє: аж ніяк не поєднується з поняттям Єрусалим-Ізраїль поняття золотих ланів пшениць. То ще й тому попри єврейську фразеологію, а конкретніше топоніміку що, як не Україна проглядається з-за кожного рогу у віршах Дмитра Павличка:

Вітчизна-хліб, алеж вона — і слово!
І я тобі в провину не кладу,
Що прагнеш ти співати барвінково
Деся там, у гефсіманському саду.

В «Пісні над піснями» та й інший народний і літературний творчості євреїв все ж частіше мовиться про виноградники, аніж про «хліб»...

І не пісня-мова все ж була для євреїв гарантією їхнього вікового самозбереження... Як і не пісня-мова вела на чолі козаків визвольної війни Богдана Хмельницького, а гасло: «За Україну, за її віру». Може й заклав Дмитро Павличко саме цю чоловічу думку у вірш «Прощання».

Та я скажу і Богові й пророку —
Не там, а тут твій рідний Ізраїль.

В післямові автор відмовляє собі на користь Лесі Українки:

Колись і ти боролась, як Ізраїль,
Моя Україно...

Цвітуть сади, квітень 1989 року

*МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА
СВГЕН СВЕРСТЮК*

АНОНІМ ПРО МУЗУ ВАСИЛЯ СТУСА

Розмовами про Стуса-поета сповнене повітря останніх років. Його вже не замовчиш. Збувається давня істина: не вмере поет у пам'яті народній. Зерно падає у спраглу землю.

Вже третій рік ходять темні чутки, що десь у темному кабінеті пущено нятяк, що в темну добу обшуків, судів і вироків поет Василь Стус зрікся своєї першої книжки, а тепер тільки після надрукування того зречення буде дано дозвіл на друкування його віршів у радянській пресі. Чутки, м'яко кажучи, суперечливі...

А тим часом настало багато змін протягом одного року перебудови. У всякому разі російській літературі повертають імена розстріляного Гумільова, вигнаного Войновича, публікують тюремні фото в профіль і фас Мандельштама і Мейерхольда, і навіть ім'я патріарха російської незалежної думки Солженіцина на газетних сторінках згадується з належним підтекстом.

Радянська преса на Україні ревно зберігає завчений запобігливий тон щодо Москви, але демонстративно відвертається від усіх віянь, що йдуть від живої нинішньої Москви. Старі ветерани застою наводять марафет «під перебудову», щось говорять про двомовну мову, але «перестройку» вимовляють з присвистом...

У всякому разі безіменний автор публікації «Муза Василя Стуса» («Молодь України», 13 квітня 1989 р.) не зробив перебудові навіть реверансів. Навпаки, він навіть наче прокинувся з непорочного десятилітнього сну серед папок і томів кримінальних справ, заведених на поетів, і з хазяйновитою гордістю починає їх перегортати. Розуміється, він усякі папери, як зауважив ще Салтиков-Шедрін, гортає «неодобрительно». З другого боку, він творець паперів і син того полку, за статусом якого «не святі горшки ліплять»: сам оформляєш по тюрмах літературних критиків, сам же замінюватимеш їх. Підписуватись будеш скромно: «Літератор». Досвід великий, лексика і фразеологія вироблені... Поет не пише вірші, а «виготовляє»... І не вірші, а «документи»...

Ось як справно вийшов критичний нарис, спущений для «Молоді

України»: «Тривалий час це ім'я було вилучене з творчого процесу. За антирадянські збочення. В. Стус був двічі засуджений — у 1972 і 1980 роках. Дехто однозначно вважає, що талановитий поет став однією з жертв періоду застою. Більш глибоке і досконале вивчення відповідних матеріалів засвідчує, що підстав для таких тверджень немає. Ось про що свідчать факти. Починаючи з 1963 року, В. Стус систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував документи і твори антигромадського змісту, займався усною пропагандою, спрямованою не тільки проти недоліків нашого ладу, а проти нього взагалі. В окремих віршах, створених ще до першого засудження, виступав за виростання гнівом «допоки не упадуть тюремні двері», за Січ, яку не скарать «душителю сибірами і соловками»...

Факти, справді, вражаючі. Особливо той крамольний рядок «антигромадського змісту» про «тюремні двері»: яке посягання на святиню! А які зухвалі антигромадянські міркування про Січ, якої «не скарать сибірами і соловками»? Невідомо, як до цього рядка поставилася б Катерина II, а «літературний критик» періоду перебудови поставився серйозно, як до антирадянського збочення...

«Глибоко і досконало» аргументує він вироки В. Стусові методом порівнянь: «навіть у неймовірних поневір'ях інші люди, переконані патріоти, не втратили віри в неминуче торжество соціалістичної демократії, оновлення нашої країни». Звичайно, на такий ідеал радянського патріотизму замордований поет не тягнув, але для оновлення нашої країни він таки пожертвував життям.

Тут мусимо трохи пригадати критиків, що жертви епохи застою потрапляли саме за думки про «оновлення нашої країни» і за критику «недоліків нашого ладу»: це й було «підривом і ослабленням радянської влади». Ви вже, коли переказуєте вирок, то не підновлюйте, не підмінюйте понять — пишіть, як було, не фальсифікуйте своїх «відповідних матеріалів».

Але вже від самого початку ви пишете неправду: «тривалий час це ім'я було вилучене з творчого процесу». А коли воно взагалі було залучене до нього?

Словом, могутня сила вашого стилю — в запаху документальності. Разом з тим — в певності, що папки секретні: сторонні перевіряти не будуть. Про достовірність «документів» цього гатунку нині вже всі знають з газет... «Был бы человек, а дело найдется». Цікавіше тут інше — трафарет самозречення.

Візьмемо на здоровий глузд: поет пише вірші, перекладає німецьких та еспанських клясиків. Його не допускають до преси, навіть до роботи за професією. Йому і його оточенню накидають темну підозру, що він не поет, що він навіть не кочегар... просто підозрілий суб'єкт. Бо раз він якось висловився, коли всі розумні промовчали. Не підняв руки, коли всі «одноголосно» підняли. Вставив запитання,

коли всі обачно мовчали. Зустрічався і розмовляв (про щось) з такими, яких теж не друкують, і десь у випадковій аудиторії прочитав кілька власних віршів. Нарешті, десь хтось зверху зловісно назвав його прізвисьце... «Всі» чекають, коли ж це закінчиться... арештом.

Нарешті — арешт. «Злочинець» під конвоєм. Одиночні камери, ґрати, вічка, важке клацання замків — все, як для каторжника. На допитах він сідає на стілець, прикутий до підлоги і відповідає на запитання: з якою метою виготовляв вірша, що починається словами: «Звіром вити, горілку пити»? Тут же йому показують прекрасно видану у Брюсселі книжку «Зимові дерева» під його прізвиськом. Показують передмову без політизації, без притягання поета до якоїсь ідеології чи партії. Чарівний сон на табуретці, прикутий до підлоги!

А далі уявіть собі «правильну» реакцію поета: охоплений почуттям вдячності до своїх конвоїрів і слідчих, які незмінно називають його злочинцем, він люто лається на тих «непроханих видавців», які вважають його талановитим поетом і видають першу книжку його віршів...

Не треба бути психіатром, щоб оцінити. Але треба бути літературним критиком суворого режиму, щоб написати з цього приводу: «Приходило часом прозріння й до В. Стуса. Після вироку у вересні 72-го року»... Саме й виявилось це прозріння в рішучій відсічі поета своїм видавцям. Колиш в тих тюремних камерах будуть створені музеї-лябораторії з поясненням технології виготовлення тих документів «просвітління».

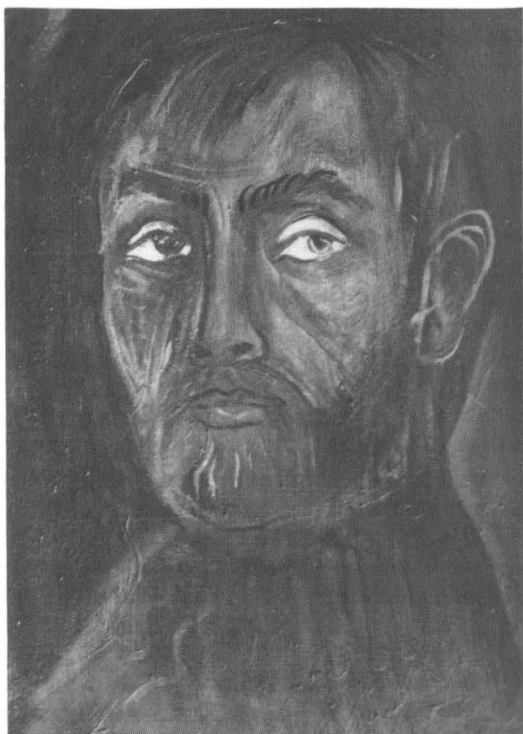
То тільки фігуральний наш вираз, що «критик» проспав десять років. Навпаки, він пильно стежив, вивчав стосовні його матеріали. Він прекрасно знає клопоти пенсіонера Хвата, колишнього слідчого академіка Вавілова, як той довів ученого до такого просвітління, аж той зрозумів: місце його не на міжнародному конгресі в мантиї президента, а в арештантській роботі в ролі шпигуна і зрадника батьківщини. Та ж не будь той окаянний академік Вавіловим, Хват спустив би для газети «Молодь України» таку критику, де чорним по білому довів би, що академік Т. Лисенко був у сто разів ідейніший і партійніший за академіка Вавілова, котрий невинувато був притягнений до кримінальної відповідальності...

Наш критик принаймні настільки інформований, що воліє анонімно використовувати гласність. Ось які достоїнства ховаються у його секретній шкатулці: називав себе «Українським борцем за справедливість», «за незалежну Україну», категорично заявляв «недобиткам бандерівських охвистів». Уявляє собі — це говорить Василь Стус!

А бодай ви здорові були, товаришу аноніме! Вам таки справді не треба підписуватись: до того професійний стиль, що прізвисько тільки б заважало.

І то стиль ретро. Навіть коли ви закінчуєте мажорною мудрістю: «Сам же поет розумів особисту вину у трагічності своєї долі», то це теж тільки повторення Салтикова-Щедріна: «В России каждый получивший наказание всегда был сам виноват».

Ви заперечуєте, що Стус — одна з жертв періоду застою. Даремно. І ви, і він — жертви епохи застою. Тільки різні: він боровся за оновлення нашого життя, ви — проти тих, хто за оновлення. Ви агресивна жертва. Задумайтеся над тим своїм документом для молодіжної газети. Адже читачі її нині передплачують і читають ті твори, які 25 років тому Стус «злочинно» зберігав і розповсюджував. Ви — страшна жертва сталінізму ще й тому, що судите вже засудженого і замордованого поета. Всі знають добру славу його імені. Знають його, як лицаря чести. А ви хочете забруднити його. Ось навіщо вам здалася маска аноніма. Навіть самому соромно підписуватись під таким документом. Все ясно. Але все одно кожне покоління на всіх мовах ставитиме вам запитання: «За що його розп'ято? За що його убито?»

Михайло Попов.
Автопортрет.

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

ДВА ПОСМЕРТНИХ ЛЯПАСИ ТОВАРИЩА АНОНІМА ВАСИЛЕВІ СТУСУ

З ПРИВОДУ ПУБЛІКАЦІЇ ВІРШІВ ВАСИЛЯ СТУСА
В ГАЗЕТІ «МОЛОДЬ УКРАЇНИ» ВІД 13 КВІТНЯ 1989 Р.

Епіграф:

Підготовляючи терористичні акти, ми з безневинним виглядом запевняли партію у своїй відданості і чесності і протягом багатьох років грали такі ролі, у порівнянні з якими дії розбійника з великого шляху є зразком чесності і гуманності. Я зрозумів, що наймилостивіший вирок пролетарського суду — зробити зі мною так, як роблять з оскаженою собакою, знищити як сипного коня, виїняти з тіла суспільства. Комуністична партія великодушно повірила моєму каяттю. Партія подарувала мені життя...

Григорій Епик, 1935 р.

ЛЯПАС ПЕРШИЙ

Передусім зауважу: хоча я й був два рази безпідставно покараний Брежнєвщиною, і дістав звання політв'язня-рецидивіста, — все ж не стояв у центрі дисидентського руху 60-80 рр., не був також генератором його програмових ідей. Як мені видається, подібне відношення до дисидентства мав і Василь Стус, — також два рази суджений, політв'язень-рецидивіст Брежнєва — мій знайомий і до арештів, і опісля.

Так, я був особисто знайомий з людьми, яких тепер, заднім числом, бо свого часу над цим не замислювався, називаю ідейними

борцями проти брежнєвізму. З власних спостережень та численних розмов з цими людьми на волі і в тюрмі засвідчую першу свідому «помилку» «Молоді України», яка стверджує: «Починаючи з 1963 р. Василь Стус систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував документи і твори антигромадського, (а за ст. 62 КК УРСР — «антирадянського» — М. О.) змісту, займався усною пропагандою, спрямованою не тільки проти недоліків нашого ладу, а проти нього взагалі».

Як тільки може анонімний автор передмови до газетної публікації творів Василя Стуса (надалі — «Товаріщ Анонім») прагне пришити чорну трагедію Василя Стуса білими нитками до тодішньої статті 62 КК УРСР, за котрою поет карався і був замордований у політичних концтаборах Брежнєва.

Аякже! «Товаріщ Анонім» ласкаво цитує цю солодкозвучну для нього статтю і силоміць підводить під неї літературно-художні твори Василя Стуса. Силоміць, бо жодного з самвидавних творів (авторів відкривати ще рано!), за які Брежнєвщина жорстоко карала в 60-80 рр., Василь Стус не «виготовляв»...

Якщо ж «Анонім» має на увазі під «виготовляв» — вірші і літературні есе, то справді їх Василь Стус писав. Але чи антирадянські, як стверджує «Товаріщ» Анонім? Анонім цитує:

Тоді прости, прощай, проклятий краю,
Вітчизно боягузів і убивць.

Але не додає, що згаданий вірш присвячений на той час ув'язненому Іванові Світличному. А що той карався в тюрмі ні за що — це визнали і кагебісти, звільнивши Івана Світличного без суду через 8 місяців після першого арешту. Як Микола Хвильовий у 1933 році у фактові арешту свого приятеля Михайла Ялового запідозрив замах на всю пореволюційну генерацію діячів української культури — і був стократ правий — так Василь Стус в арешті Івана Світличного та ще кількох десятків з числа української інтелігенції у 1965 р. ясновидюче передбачив спробу розгрому хрущовської хвилі відродження української культури, що невдовзі, в 70-х рр. і трапилося. І Василь Стус (до речі, тоді ще не ув'язнений) з пророчою проникливістю ставив корінні проблеми національного і соціального буття тогочасної України як художник, мислитель і українець. Саме в цьому його й непересічність, саме це й піднесло його на височінь шевченківської відповідальності за долю рідного народу.

Та де вже «Товаріщу Аноніму» підкреслювати далекоглядність і суспільну глобальність помислів Поета і громадянина Василя Стуса, коли йому йдеться про інше: на прикладі долі Василя Стуса виправдати каральну систему Брежнєва...

Так, Василь Стус усно і в заявах, в приватних розмовах і публічно різко і недвозначно обурювався практикою ув'язнень там, де мусів би бути діалог між літературою і владою. Його громадянська позиція була несхибною і безкомпромісною — репресії 1965 р. тільки початок, і якщо їх не перегатити, бо вони протиправні, антиконституційні, — тепер про це пише і офіційна преса. Впродовж 60-80 рр. така яснovidність жорстоко фізично придушувалася.

То в чому ж злочин Василя Стуса? Хіба в тому, що Поет просто конкретизує симоненківське «Де ви тепер, кати мого народу?» Злочин, як зауважує Анонім, у «страшній» фразі: «Вітчизно боягузів і убивць»... А хіба Вітчизна Сталіна-Брежнєва не була такою? Хіба не вбив Сталін зі своїми сатрапами 4-7 мільйонів Українців голодом? Хіба не нищив тисячами українців у концтаборах Брежнєв, хіба не Брежнєв убив 42 відсотки українських шкіл?

То хто ж, питається, як не Василь Стус боровся з «боягузами і убивцями» в добу Брежнєва, хто наближав Перебудову — блаґенький «Собор», якому сьогодні виспівують дитирамби солов'ї Перебудови, чи Стусове категоричне «Тоді прости, прощай, проклятий краю»... І це не було фразою — це було життєвим кредо Поета і його тюрмою, а не званням «Героя Соціалістичної Праці», як це було з автором «Собору». Василь Стус не волів бути причетним до боягузів і убивць сталінізму-брежнєвізму, — і в цьому його державницька, гідна захоплення і наслідування прозорливість, мужня громадянська позиція і мораль, — а не злочин, як це випендрюється у своєму передньому слові до першої подачі віршів Василя Стуса в «Молоді України» «Товарищ Анонім».

ЛЯПАС ДРУГИЙ

Складається враження, що «Товарищ Анонім» більше обізнаний з «художніми творами» КДБ про дисидентів, аніж з літературною творчістю самих дисидентів і, зокрема, Василя Стуса.

Посудіть самі: «Товарищу Аноніму» відомі «документи», з котрих не ознайомлений жоден з прихильників таланту Поета. Це документи КДБ. Того самого ДПУ-НКВД-КДБ, яке, як тепер широко відомо з преси, не ґребувало ані за Сталіна, ані за Брежнєва ні фізичними, ні психологічними засобами знущань над арештантами, — ані невидимими на око хемічними препаратами для подавлення волі і нівеляції особистості підслідних.

Чи ж у такій ситуації правомірні документи слідства? А тим паче для аналізу творчого доробку письменника? І якою повинна бути вихідна точка для стусознавців — його власні твори чи аморально здобуті «документи» КДБ про особу Поета?!

Є ще один аспект «кримінальної справи» Стуса і всіх його по-

братимів — жертв брежнєвизму. Крім фізично-психологічно-хімічних засобів впливу на арештованих — діяли на них і моральні засади: називати мінімум прізвищ або й взагалі не називати, брати на свої плечі «гріхи», яких вони й не чинили, щоб відмежувати від «себекрамольного» друзів, котрі ще залишалися на волі.

Нехай історія розсудить, правильними чи ні були ці засадничі позиції багатьох дисидентів, алеж на той час такі добровільні самообмови завершувалися, як правило, відмовою від своїх зізнань ще до суду, на судові чи й після суду, — коли вже бачилася безпечнішою ситуація наглухо заізолюваному в'язневі, — коли репресивна психоза ущухла.

Ми не знаємо, чи ті самовідмови від своїх самозізнань кагебісти підшивали до «справ», чи знищували. Такими, приміром, були мої заяви генералу Полудню про фізичні знущання наді мною майора Гальського (на що генерал Полудень усно відповів мені в душі тодішнього соцреалізму: «Ви і тут клевете, радянський офіцер не може підняти руку на підслідного»).

Такою була моя заява на ім'я прокурора Львівської області від 29-30 грудня 1972 року, в якій я відмовлявся від ряду протоколів і «добровільних» самозізнань протягом 9-и місячного слідства наді мною в 1972 р.

Були такі заяви і у Василя Стуса, про що він персонально говорив мені під час однієї з зустрічей на тюремній пересилці в Потьмі. Про цю Заяву В. Стуса «Товарищ Анонім» не згадує. Не в ключі його думання вона.

* * *

Поклав на папір вищенаписане і гадкую: як виглядав би в історії російської літератури Достоевський, якби в основу його літературно-творчого портрету були покладені його ж добровільні зізнання на слідстві в справі Петрашевців? Або Костомаров, якби в основу його поглядів бралися виключно його арештантські зізнання?

За логікою «Товарища Аноніма» Остапа Вишню треба сприймати як терориста, адже сам «зізнався» в замахові на Постишева! (Немає свідчень, що Остапа Вишню били під час слідства!). Григорія Епіка, як видно з епіграфа, треба назавше вписати в історію української літератури як «скаженого пса», адже він «добровільно» сам про це написав!

До цього додаймо, що царське третє відділення хоча й не було «прогулянкою при місяці», але не застосовувало ані фізичних, ані хімічних (ще тоді їх і не було) засобів деморалізації і притуплення волі. Та й слідства були по кілька тижнів, а не 0,5 чи 1,5 річними, — як це практикувалося за Сталіна-Брежнєва!

* * *

Спеціально для «Товарища Аноніма» повторю цитату, яку в попередніх випусках «Кафедри» уже наводив. Це — виписка із статті Гліба Павловського в бюлетені «Век XX и мир», No. 12, 1988 р. Говорячи про приватний підземний концтабір в Узбекистані в часи застою, з бетонними мішками і сталевими ланцюгами, який був увінчаний на поверхні землі пам'ятником Леніна, — автор наголошує, що жоден «наклепник і брехун» доби брежнєвщини, навіть з найозлобленіших і найупослідженіших жодного разу не дорікнув «ладові» ні в чому подібному. І робить справедливий висновок:

«Одного цього повинно бути достатньо для повної і всезагальної реабілітації громадян, засуджених в порядку інквізиційної, псевдо-юридичної процедури „боротьби з дисидентами“ 1965-1985 рр.»

* * *

Може б Ви, «Товарищ Анонім», окрім сумнівних сейфових видань КДБ, набралися часу і мужности читати ще й відкриту радянську пресу, тим паче, приступаючи до такого літературно-громадського явища 60-80 рр. в українській культурі, як **В А С И Л Ь С Т У С ? !**

* * *

Зі знанням справи і з громадянською відповідальністю говорили про Брежнєвський геноцид і невмотивовані репресії депутати 1-го З'їзду народних депутатів СРСР Євген Євтушенко, письменник **В л а с о в** та інші. Послухати їх, «Товарищ Анонім», Вам також не завадило б!

І бодай побіжно знайомитися з журналом «Огонек», в якому йде беззастережна моральна реабілітація в'язнів сумління доби Брежнєва, щоправда, російських...

А українських «Товарищ Анонім» продовжує, всупереч Гласності і Перебудові, молотити ціпом по голові.

30 квітня 1989 року

З Архивів

ПОРТРЕТ ТИРАНА

ВИДАВНИЦТВО «ХРОНІКА», НЬЮ-ЙОРК, 1980.

ПЕРЕДРУКОВАНО З ЛЕНІНГРАДСЬКОГО НЕЗАЛЕЖНОГО
ЖУРНАЛУ «ПЕТЕРБУРГ», 1989, NO. 1.

Антон Антонов-Овсєєнко — син відомого революціонера, соратника Лєніна В. А. Антонова-Овсєєнка. Батько був заарештований восени 1937 р., звинувачений у шпигунстві, розстріляний 8 лютого 1938 р. Син, Антон Володимирович, перебував у таборах з 1940 по 1953 р. (Ашхабад, Печора, Воркута) — як «син ворога народу». До таборів встиг закінчити історичний ф-т МДПІ.

... В 1942 р. в бесіді з У. Черчілем Сталін зізнався, що протягом 4-х років колективізації з сіл вислано 10 мільйонів селян. «Але це було абсолютно необхідно для Росії...». Забув наш професійний гуманіст згадати про тих, хто загинув від голоду.

... В 1969 р. вийшла в світ капітальна монографія А. Гозулова і М. Григоряна «Народонаселение СССР». Автори наводять характерні дані про Україну. Виявляється, численність українців зменшилась з 31,2 мільйона в 1926 р. до 28,1 в 1939. Щезло 3 мільйони. Але існує ще природний приріст. Візьмемо 2 відсотки (для середнього приросту відсоток дуже занижений) тобто 600 тисяч на рік або за 14 років — близько 9 мільйонів. Додамо початкову цифру 3 мільйони і одержимо 12. Куди заподілося 12 мільйонів українців?

... Леді АСТОР в грудні 1931 р. була прийнята вождем. Запитала: — Доки ви ще будете вбивати людей? (Перекладач при цьому замінив, Сталін наставляв на перекладі і відповів): — Цей процес буде продовжуватися стільки, скільки потрібно для становлення комуністичного суспільства. (Ще Достоевський в «Беседах» зауважував, що знадобиться не менше 100 мільйонів жертв, аби решта жила покірно в камері).

... Судили «Шахтинську справу», 1928 р. Сталін випустив на сцену сина «ворога народу» А. Колодуба — 12-літнього хлопчика. Хлопчик

вимагав для батька смертної кари, а заодно попросив для себе нове прізвище... Про це оповістила «Правда» в травні-червні 1928 р.

* * *

В січні 1930 р. генсек викликав Голову ДПУ України С. А. Балицького. Сталін походжав кабінетом, пихкотів люлькою і вислуховував доповідь про політстановище на Україні. Балицький говорив про опір кулацьких елементів, про залишки махнівців, петлюрівців. Сталін зупинився:

— Нэ то, нэ то, нэ то! Дорогой, ні тудя смотришь. Наверняка у Скрыпника, пока его не сняли с высшего поста, была своя политика организации. Ты знаешь, что Украинская Академия — это центр контрреволюционного сговора с Пилсудским? Нэ знаешь?

Станіслав Адамович Балицький повернувся додому з приписом терміново розвінчати і притягнути. Але кого? Академіка Литвицького? Чи Президента Української АН М. С. Грушевського?

Литвицького і Грушевського Сталін наказав не чіпати. Особливу турботу він виявив про Грушевського, подарував йому дачу під Москвою і заборонив давати проти нього зізнання на суді.

«Організації» було привласнено гучну назву — Спілка Визволення України, скорочено СВУ. Спектакль — процес над членами СВУ — готувався помпезний. Бракувало лише голосу якогось авторитетного українського діяча, який би заклеїв «мерзенних наймитів» Пилсудського. «Чи не виступить проти СВУ Литвицький? — запропонував С. В. Косіор, тодішній перший секретар КП(б)У. — Безпартійний, а тому його голос на процесі СВУ прозвучить ще авторитетніше».

... Довго умовляти Литвицького не довелося... І ось все готове. Від сценарія до декорацій, від бутафорії до артистів. Сталін знову кличе до себе Балицького, на цей раз з Панасом Любченком.

— Кого ми назначимо громадським звинувачем? — запитав генсек. І сам же постановив: — Пропоную Панаса, Голову українського раднаркому...

І остання інструкція Балицькому:

— Ти організує справу так, аби всім підсудним на процесі подавали чай з лимоном і тістечками.

Все до дрібничок врахував головний режисер. Процес над зрадниками тривав у Харкові в березні-квітні 1930 р. На лаві підсудних академіки. Вони в усьому «зізналися», і, помішуючи чай з лимоном, охоче сповіщали «деталі» — точнісінько за сценарієм. Серед засуджених були академіки Лобода і Перець... Штатні гумористи з цього приводу іронізували:

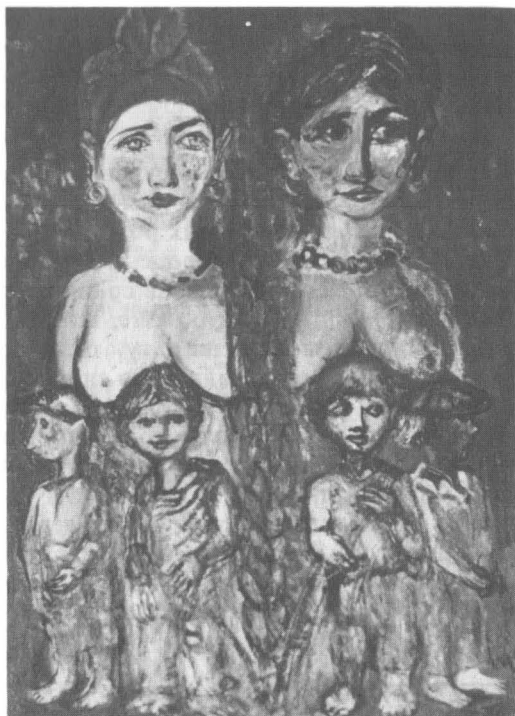
Посіяли Лободу, а пожали Перець!..

Лідери СВУ, «як виявилося», були запеклими націоналістами, вони продалися Пілсудському, а заодно й Німеччині, під протекторатом якої хотіли встановити на Україні буржуазно-поміщицьку монархію. У цю вінегрету, приправлену перцем шпигунства, потрапило 42 видатних діячі української культури і науки.

Хто сказав, що громадянська війна завершилася в 1922 р.? То була тільки репетиція до справжньої братовбивчої війни... Її називали по-різному: розкуркулення, колективізація, індустріялізація, боротьба з опозиціонерами і ворогами народу, малий терор, великий терор... Суть залишалася одна: брат убивав брата.

... У Наполеона Бонапарта начальником особистої охорони був грузин Рустам Одзелашвілі. Сталін довірив цей важливий пост мадяру Карлу Вікторовичу Паукеру, колишньому перукареві Будапештської опери.

... Кобра чітко реагує на тепло. Зачувши навіть на значній відстані, в темноті, що-небудь живе, вона жалить безпомилково... Кобра обирає своїми жертвами людей розумних, обдарованих. Та найбільше він боявся людей вольових. Чужа воля — ворожа воля.

Михайло Попов.
І ми тут, і я тут. Олія.

НАУКОВІ ВАРІАЦІЇ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ТРИЗУБ

Тепер по всій Україні переписують на друкарській мишинці або від руки «Історичну довідку» Богдана Якимовича «Про українську національну символіку — герб, прапор та гімн. Надрукована «Довідка» і в «Кафедрі» No. 6.

Популярність «довідки» втішає: народ знудьгувався за всім, що говорить про наше національне обличчя та індивідуальність. Але автор «довідки» не пояснив, що таке тризуб, звідки він походить і кому з трьох східноєвропейських слов'янських народів найбільше належить.

Почнемо з останнього.

Богдан Якимович, посилаючись на археолога М. В. Седову,¹ зауважує, що «тризуб зустрічається і на трапецієвидних підвісках, виявлених під час археологічних розкопок у Новгороді». Говорить він і про те, що на одній з новгородських підвісок тризуб «у всіх деталях співпадає із зображенням знаків срібних монет Володимира». Але Б. Якимович чомусь не вказує на те, що згадані новгородські підвіски знайдено лише в шарах, які датуються часом перебування в Новгороді посадником Володимирового сина Ярослава Мудрого 1010-1015 рр., тобто вони потрапили в Новгород з Києва.

Не сказав Б. Якимович і того, що тризуб з'явився на монетах Руси-України, на підвісках та в гербах саме в роки князювання Володимира і тільки після хрещення Руси-України. Те, що тризуб вважався знаком давньої української держави, засвідчують цегли, які були прикрасою фронтальних частин церкви святого Іллі у Володимирі-Волинському, заснованому Володимиром Святим. Руїни цієї церкви на початку 20-х років були об'єктом вивчення давньоукраїнського герба львівськими українськими вченими. Вражає те, що три-

¹ Седова М. В., *Ювелирные изделия древнего Новгорода. X-XV вв.* — М., 1981.

зуб на цеглинах з церкви святого Іллі точнісінько такий, як прийнято зображувати його тепер.²

Твердження, що тризуб — знак влади Рюриковичів, безпідставні з двох причин. Поперше, у часи існування трипільської культури Рюриковичів не було, але сліди тризуба подибуємо на багатьох предметах, що залишили нам у спадок наші трипільські пращури — на керамічних виробках,³ на антропоморфних статуетках,⁴ в розписах⁵ — у вигляді орнаменту, що символізує рушійні та життєдайні фізичні й душевні сили, рухи, або у вигляді трипалої руки, покликаної містично пояснити світ.⁶ Подруге, до прийняття християнства знаком Рюриковичів був не тризуб, а двозуб, який знаходимо на печатках Святослава Ігоревича.⁷ Печатки з двозубами історик В. Якин назвав «печатками архаїчної традиції».⁸ Проте, двозуб також є нічим іншим, як трипільським «гієрогліфом» — «рогами бика», що символізував чоловіче начало.⁹ За часів Володимира Великого, князів Із'яслава Володимировича, Ярослава Мудрого та його синів тризуб домінував.¹⁰ Після 1054 року, коли візантійські імператори розкололи церкву на Католицьку (Вселенську) й Православну, тризуб і двозуб зникли з печаток, монет і підвісок. І це сталося під впливом візантійської геральдики й сфрагістики.¹¹ Інакше кажучи, розкол церкви став початком денационалізації русинів-українців.

Те, що тризуб як державний знак з'явився після хрещення Руси-України, слід пояснювати культом Богоматері, яку давні українці наділили рисами праарійської Богині Великої Матері. Ще десь за півтори тисячі років до Р. Х. наші пращури праарійці жили в українських степах та на схід од Волги.¹² У 1919 р. російський вчений Михайло Ростовцев оприлюднив дослідження, в якому розповів про залишки культу Богині Великої Матері в Україні.¹³

В індійському штаті Джаму є гора з українською назвою — Трикута, тобто Три Вершини, в надрах якої, в печері, бронзова

² Ж. «Митуса». 1922, No. 1, с. 32.

³ *Трипільська культура*, т. 1, К., 1940, с. 373, рис. 87, 89. Бибилов С. Н., *Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днепре*. — М., 1953, с. 217, 351, табл. 59, рис. 5.

⁴ Погочева А. П., *Антропоморфная пластика Триполья*. — Новосибирск, 1983, с. 39, 42.

⁵ Там само, с. 231.

⁶ Бибилов С. Н., там само. Погочева А. П., с. 131.

⁷ Каменцева Е. И., Устюгов Н. В., *Русская сфрагистика и геральдика*. — М., 1974, с. 62.

⁸ Янин В. Л., *Актовые печати Древней Руси X-XV вв.* Т. 1. — М., 1970, с. 40-41.

⁹ Погочева А. П., там само, с. 108, 109.

¹⁰ Каменцева Е. И., Устюгов Н. В., там само, с. 63.

¹¹ Там само.

¹² Бойс Мери, *Зороастрийцы. Верования и обычаи*. — М., 1988, с. 8.

¹³ Ростовцев М. И., *Культе Великой Богини на юге России*.

Богиня Велика Матір в одній з багатьох правих рук тримає наш тризуб.¹⁴ Його крайні вершини символізують землю і світ мертвих, а середня — небо. З точки зору соціальної, крайні вершини символізують воїнів та орачів, а середня — жерців і аристократію, тобто вождів народу.¹⁵ У давніх сусідів, власні імена яких наводяться в угоді князя Ігоря з греками,¹⁶ був саме такий релігійний і магічний поділ суспільства.¹⁷

Приглядаючись до тризуба, бачиш, що середню вершину дуже легко виїняти. І тоді обезглавлених воїнів і орачів також дуже легко розчехнути, тобто роз'єднати. Наші сусіди, поляки та росіяни, не раз вилучали з нашого народу майже всю аристократію. І сьогодні наші розуми — інтелігенція, в більшості своїй, стають на бік пануючої нації. Шевченкове

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати,

є нічим іншим, як зверненням до зденаціоналізованої аристократії та козаків, щоб вони повернулися обличчям до селянина. Це звичайний словесний портрет Богині Великої Матері з тризубом, що символізує три верстви нашого народу.

В особі Богородиці наш народ побачив свою Вічну Велику Матір — і саме тому присвятив Їй десятинні церкви, Софію Київську та інші. А наша вічна Велика Матір без тризуба неможлива. Ось чому з прийняттям християнства тризуб утверджувався як герб нашої держави, як тричленний символ нашого народу і символ християнського уявлення про небо, землю і той світ.

Не знаючи про це, ми не усвідомимо себе як народ, не зрозуміємо, чому на нашу землю так часто приходить Богородиця, під опіку якої ми всі остаточно повернемося, коли повернемо собі тризуб і державність.

Василь Барладяну, 270023 Одеса — 23, вул. Л-та Шмідта 8 кв. 10

¹⁴ Шапошникова Л., *Тайна священной горы Трикуты*. — «За рубежом», 1988, No. 35.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Попович М. В., *Мировоззрение древних славян*. — К., 1985, с. 38-39.

¹⁷ Бессонова С. С., *Религиозные представления Скифов*. — К., 1983, с. 7.

НЕ ІДЕАЛІЗУЙМО МИНУЛОГО

ПРОДОВЖЕННЯ

В 1876 г. с Высочайшего соизволения были установлены ограничительные правила относительно употребления малороссийского наречия. Правила эти, сообщенные господам начальникам губерний циркуляром от 26 июня 1876 г. за No. 357, заключают в себе три следующие постановления:

Ныне Государь Император Высочайше повелеть соизволил:

1. пункт 2 правил дополнить пояснением, что к числу изданий, которые дозволяются печатать на малороссийском наречии, прибавляются словари, под условием печатания их с соблюдением *обще-русского* правописания или правописания, употребляющегося в Малороссии не позже XVIII века;

2. пункт 3-й разъяснить в том смысле, что драматические пьесы, сцены и куплеты на малороссийском наречии, дозволенные к представлению в прежнее время драматическою цензурою, а равно и те, которые вновь будут дозволены главным управлением по делам печати, могут быть исполняемы на сцене с особого каждый раз разрешения генерал-губернаторов, а в местностях, не подчиненных генерал-губернаторам, с разрешения губернаторов, и что разрешения печатания на малороссийском наречии текстов к музыкальным нотам, при условии общепринятого правописания, представляется главному управлению по делам печати, и

3. *совершенно воспретить устройство специальных малорусских театров и формирование трупп для исполнения пьес и сцен исключительно на малороссийском наречии.*

Свого часу відомий консультант київської жандармерії в українських справах С. Щеголев у своєму підручнику¹ висловлював жаль, що ці протиукраїнські розпорядження 1876 і 1881 р. «не були офіційально опубліковані — і це надавало їх появі якийсь відтінок таємничості і якоїсь боязкої нерішучості». Щодо української мови цей «науковець» писав, що «украинский язык мало пригоден для создания родной малороссам областной литературы. Фонетическое правопис-

¹ Щеголев С., *Украинское движение, как современный этап южно-русского сепаратизма*. С. 64.

сание, изобретенное украинофилами, является фактором глубоко антикультурным. Вытеснить русскую культуру украинскому языку не по силам, но в местах некультурных этот грубый суррогат может быть легко принят за чистую монету».

І навіть після опублікування царського маніфесту від 17-го жовтня 1905 р. репресії щодо української культури не припинялися. Так, міністер внутрішніх справ, а потім і голова Ради міністрів П. Столипін у своєму циркулярі вимагав закриття «инороднических обществ», до яких відносив і українські товариства. У цьому ж циркулярі міністерства внутрішніх справ про реєстрацію будь-яких «инороднических обществ» від 4 березня 1906 р. говорилося: «При регистрации инородческих обществ, в том числе украинских, и еврейских...».

Голова Ради міністрів П. Столипін звернувся до київського губернатора з циркулярною пропозицією:

С изданием Высочайше утвержденных 4 марта 1906 года временных правил об обществах и союзах среди инородческих элементов, населяющих Россию, стало наблюдаться особое движение к культурно-просветительному развитию отдельных народностей на почве пробуждения узко-национального политического самосознания и образования для этой цели целого ряда обществ под разнообразными наименованиями, имеющих целью объединение инородческих элементов на почве их исключительно национальных интересов. Преследуя указанные цели, такие общества, несомненно, ведут к усугублению начал национального обособления и розни и потому должны быть признаны угрожающими общественному спокойствию и безопасности, как это разъяснено было правительствующим сенатом в ряде решений.

В виду этого премьер-министр признает учреждение подобных обществ на основании пункта 1, ст. 6, закона 4 марта 1906 г. недопустимым и считает должным указать губернатору, что при обсуждении ходатайств о регистрации каких бы то ни было инородческих обществ, в том числе украинских и еврейских, независимо от преследуемых ими целей, местному по делам об обществах присутствию надлежит в каждом отдельном случае подробно останавливаться на вопросе о том: не преследуют ли такие общества указанных задач и в утвердительном случае неукоснительно отказывать в регистрации их установ на основании последовавших указов правительствующего сената.

Коли полтавському губернському «присутствию» про товариства подали на затвердження статут товариства «Просвіта», то «присутствие» в реєстрації відмовило, визнавши існування «Просвіта» загрозливим громадському спокою полтавської губернії. «Малороссія, — так мотивувало «присутствие» своє рішення, — составляет часть единой великой России, а потому не может быть и речи о пробуждении политического и национального сознания в народе.

І це зрозуміло. Згідно з статутом, метою «Просвіти» було сприяння розвитку української культури і головним чином освіти україн-

ського народу його рідною мовою шляхом організації бібліотек, читальень, книготоргу, лекцій, курсів, спектаклів, а також шкіл.

На кожній лекції і на кожному вечорі був присутній чиновник від градоначальства. Але, оскільки не всі поліцейські знали українську мову, то стали забороняти читання рефератів, співи українською мовою.

Третя Державна Дума, визнавши в певних межах право вчитися рідною мовою за поляками, литовцями, німцями, татарами, естонцями, латишами, вірменами й грузинами, відмовила в цьому українцям.

Наведу ряд цікавих документів, актуальність яких не втрачена і на цей день.

Приказ по 14 Олонецкому полку No. 18 от 18 января 1912 г. Замечено мною, что инородцы ведут переписку с родными не на русском языке, а на своем языке. Все они говорят или очень плохо или ломаным языком по-русски, а русский язык — язык государственный. Армия в мирное время — это школа. Инородец, пока состоит на службе, в течение трех лет, должен и обязан научиться русскому государственному языку; это же возможно только при условии предъявления к инородцам и говорить, и писать исключительно по-русски. Родные его или знакомые также должны отвечать по-русски.

Гг. ротным командирам и начальникам команд принять меры к проведению этого требования в жизнь.

Подписал командир полка, полковник Шнейдер, г. Ломжа.

Ізюмське тюремне начальство і прокуратура відмовлялися передавати ув'язненим і приймати від них приватні листи, написані «на непонятном малороссийском языке».²

Для викладання української мови, літератури і т. д. вчитель повинен був показати диплом. А звідки його було взяти, коли в Росії не готувати вчителів цих предметів. Закордонні дипломи до уваги не бралися.

Слід зауважити, що приниження українства, переслідування його, правляча російська бюрократія ні на мить не випускала із-під свого невсипущого ока. Така компетентна установа у визначенні крамольності того чи іншого явища, як сенат, вважала недопустимим видання з «автономістичною» і «федеративною» програмою, яким було «Громадське слово», допускаючи в той же час безпідставним заборону соціал-демократичних газет. До українського руху «в верхах», без сумніву, ставилися з більшою підозрою, ніж до так званої крамолі взагалі.

² Рада, 1909, No. 90, No. 99.

Така ж доля підстерігала і товариство в Москві «Украинская Хата». Московський градоначальник свою вимогу для закриття товариства обґрунтовував перед сенатом постановами від 18-го липня 1908 р. в справі українського товариства «Просвіта» і пояснення від 4 вересня 1909 р. в справі польського товариства «Освята», а також циркуляром міністра внутрішніх справ від 20 січня 1910 р., котрим підкреслювалось «несоответствие русским государственным задачам образования обществ, преследующих узко-национальные политические цели, так как объединение на почве этих национальных интересов ведет к углублению национальной обособленности в России и может вызвать последствия, угрожающие общественному спокойствию и безопасности».

Зі свого боку міністер внутрішніх справ подав до цього діла рапорт, в якому написав: «Хотя ближайшей целью общества и является материальная поддержка, но, очевидно, главными являются культурные цели. Между тем, такая цель для украинского общества с точки зрения русской государственной власти представляется крайне нежелательной и противоречит тем начинаниям, которые правительство проводит по отношению к бывшей Украине».

Исходя из того положения, что три главные отрасли восточного славянства — Великая, Белая и Малая Россия, по происхождению и языку не могут не составлять одно целое, наше правительство с XVII столетия постоянно боролось с движением, известным в наше время под именем украинского и олицетворяющего собой идею возрождения прежней Украины и устройство Малорусской Украины на автономно-национально-территориальных началах.

После добровольного воссоединения Украины с Московским государством, указанное движение, не имея под собой твердой почвы и исторических причин, потеряло свою силу, уступая место естественному слиянию родственных и близких между собой славян, и сохранилось лишь среди отдельных непримиримых слоев малорусского населения. В настоящее время сепаратистское движение стало вновь вырастать и поддерживаться, главным образом, из Австрии и Галиции.

Влиянию поддерживающих в Львове непримиримых сепаратистов следует приписать в 1905 г. стремление образовать у нас общества, которые под флагом просветительной цели, сами того, быть может, не сознавая, содействуют возрождению у нас украинского сепаратистского строя. Национальное и политическое стремление настолько тесно связаны между собой в украинском движении, что разграничение их является совершенно невозможным, и в нашу государственную задачу, во всяком случае, не может не входить устранение всех подобных обстоятельств, в особенности искусственных, среди вполне одноплеменных народностей.

По этим соображениям, признавая образование общества «Украинская Хата», приемлющего программу укрепления сепаратизма, с точки зрения государственных интересов, недопустимым, министр внутренних дел пола-

гает, что учреждение в Москве общества «Украинская Хата» не подлежит разрешению, как стремящегося к достижению узко-национальных целей и потому угрожающего порядку и безопасности.

Сенат повністю погодився з думками і «аргументами» міністра внутрішніх справ та московського градоначальника.

Репресії проти проявів українства, починаючи з мови і літератури, і закінчуючи архітектурним стилем (заборона трьохбанных церков), червоною ниткою проходять через всю історію України від часу її приєднання, особливо в останній третині ХІХ ст.

Українців обзивали іногородцями на їх же землі, а то ставили на права молодшого брата, такого собі «Ваньку-дурачка». На практиці ж без значних розходжень у визначенні корінного населення: чи іногородці, чи малороси і т. д., політика провалилась із заздрісною стабільністю. Скажімо, прагнуть українці до певних культурних цілей, чи переслідують своїми діями політичні завдання, обороняють свою етнографічну відособленість чи думають навіть про автономію — у кожному з цих випадків вони заслуговували на всі наявні засоби придушування. Переслідування української культури, взагалі всяких проявів українства носило такий універсальний характер, що буквально ні одна сфера українського життя не лишилася без «керівного» впливу. Конфісковували найбільш невинні книги, обкладали непомірними штрафами українські видання, забороняли культурно-просвітні товариства, не дозволяли лекцій навіть із сільського господарства та хліборобства, визнавали крамольними концерти народних співаків-кобзарів, брали на підозріння будь-яку народню пісню, викреслювали поліцейською цензурою оголошення українською мовою.

В 1909 р. М. В. Лисенко провів ряд відповідних заходів для проведення українського концерту в Полтаві. Було складено програму і послано до полтавської адміністрації з проханням про дозвіл на проведення вечора. Програму й афішу, як звичайно, було написано українською мовою. Але те, що в інших місцях є річ звичайна, для Полтави може бути настільки незвичайною, що тамтешня адміністрація заявила не без полтавського гумору: «В Полтаве такого язика не знають и не разберут».³

Після цього афішу переклали на російську мову й знову понесли на розгляд адміністрації. Начальство прочитало й заявило, що потрібно подати текст наведених віршів з дозволом драматичної цензури.

А ось ще один приклад «гуманности». Директор школи ім. Терещенка в м. Глухові Чернігівської губернії (до речі, колишній столиці

³ Рада, 1909, No. 3; Киевские вести, 1909, No. 16.

Гетьманської України) видав наказ — віддавати спалюванню будь-яку книжку, яка тільки попаде в руки до учнів. Цього директора підтримали всі як один учителі.⁴

Приклад глухівських учителів наслідували і в с. Тернівці Київської губернії. Коли один з учнів Тернівської школи насмілювався написати на обкладинці зошита «1908 року», вчитель Сорокін зірвав і знищив «злочинну» обкладинку і, зробивши клясичну заяву, що він «ненавидит малорусский язык», вигнав із класи малолітнього злочинця і знизив йому бал з поведінки.⁵

Мало того, широко ходив термін-закон: усі ті, хто читає українські видання — «австрійські шпигуни».⁶

Спроби запровадити читання Євангелія в церквах українською мовою, яке вже було перекладене ще в XVI ст., натикалися на сіру словесну брилу: «Не профанировать церковной кафедры украинским языком».

Приготування до ювілейного вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка (50-річчя від дня смерті) викликали підвищену увагу з боку репресивних органів. В реакційній пресі, очолюваній «Киевлянином», «Новым временем», вдарили в дзони, посипалися доноси, як з приводу творів Т. Г. Шевченка, так і самої підготовки вшанування пам'яті цього «сепаратиста». Особливу увагу звернули на Київ, де ініціаторам вшанування було поставлено ряд абсолютно непосильних вимог, як от наприклад, заборона приймати гостей з Галичини, — і від громадської церемонії довелося відмовитись. «Сюрпризи» йшли один за одним. Збуджена доносима і без того активна цензура в багнети зустріла закордонні видання творів Т. Г. Шевченка, що останнім часом вільно допускалися в Росію, а потім звернула увагу і на ті, що з'явилися в імперії. Хоча «Кобзар» був дозволений цензурою ще за старого цензурного статуту, але все ж таки останні три видання «Кобзаря» і цілий ряд ювілейних видань було конфісковано. Особливо старалися знову ж таки в нещасному Києві, де під забороною опинилися такі твори українського поета, які до останнього часу не викликали найменшої підозри; була конфіскована навіть видана з нагоди ювілею кантата. Це послужило сигналом для повсюдного гоніння творів Т. Г. Шевченка і всіх заходів, пов'язаних з його іменем. Місцева адміністрація доклала зусиль, щоб ніщо не нагадувало про українського поета. Відбиралися навіть у приватних осіб його твори, не роблячи винятку для тих, які пройшли свого часу цензуру, заборонявся деякими місцевими органами збір пожертвувань на пам'ятник, заборонялися літературні вечори, опротестовувалися стипендії імені Т. Г. Шевченка і т. д.

⁴ Рада, 1909, No. 22.

⁵ Слово, 1909, No. 3.

⁶ Рада, 1909, No. 69.

Не дозволене було товариство охорони могили Великого Кобзаря. «Мало! Мало!» — репетували публіцисти «Києвлянина», «Нового Времени», «Света», «России». Чи то збираються українці святкувати 50-річчя смерті одного з своїх геніїв, чи споруджувати йому пам'ятник, а чи ставлять питання про «легалізацію» української мови, — зразу ж лунають крики про політичні наміри ініціаторів ювілейного святкування, створюються дикі проекти про конфіскацію, наприклад, зібраного на пам'ятник Т. Г. Шевченку 100-тисячного фонду і передачі його відомству Червоного Хреста.

А згодом з'явився обширний донос полтавського губернатора Багговута щодо українського руху. До речі цим доносом він і запам'ятався, як і інші лихозвісні постаті, що докладали чимало зусиль щодо знищення мого народу.

4 февраля 1914 г. — донесение полтавского губернатора
Багговута Министру внутренних дел

Секретно

Доношу Вашему Высокопревосходительству, что украинское движение, в основу которого положена идея образования автономной «Украины» под скипетром Габсбургской династии, принимает за последнее время широкие размеры. Роль австрийского правительства заключается в обещаниях в будущем и в пропагандировании на местах этого движения, при чем эти постоянные намеки на исполнение этих обещаний служат достаточно надежным средством для возбуждения этого движения и не только не позволяют ему заглухнуть, но и дают ему возможность развиваться все более и более. Удары этой пропаганды направлены между прочим на начальную народную школу, где в лице большинства учащего персонала встречается наиболее благодарная почва для восприятия идей украинского движения и постепенной подготовки молодежи к усвоению понятий о полной обособленности малорусов от великорусов. Учащий персонал старается на первых же порах обучения вести последнее на малорусском языке и по возможности продолжать его в течение всего курса. Несмотря на категорическое требование инспекторов вести обучение только на русском языке, учителя уклоняются от этого при всяком удобном случае и приводят постоянно одну и ту же отговорку, что язык малорусский есть их родной язык, что только на этом наречии дети быстро усваивают предмет преподавания и что нет никакой беды в том, что параллельно с русским языком даются объяснения на малорусском, ибо поступающие в школу дети у себя дома все таки говорят и будут говорить с родными по-малорусски. Замечается такое явление: в школе, где учитель малоросс-украинец русский язык прививается с трудом, там же, где учитель великоросс — учащиеся гораздо лучше говорят по-русски. Явление это нельзя признать общим для всех решительно школ, но что оно усматривается в значительной их части и притом в особенности в некоторых уездах — то в этом нет сомнения. В одном из уездов, а именно в Лохвицком, представители украинских стремлений уже определенно высказались по этому вопросу следующим образом: 6 декабря 1913 г. в г. Лохвице на общем собрании 69 членами его резолюция о необходимости препода-

вания в народной школе исключительно на украинском языке. В состав этих 69 человек значительно больше половины входили учителя и учительницы. На собрании этом инспектор народных училищ заявил протест против такого постановления, но никто на протест внимания не обратил, он остался пустым звуком, а резолюция была вынесена единогласно. Так как общество это, имеющее по уставу, утвержденному Министром Народного Просвещения, точно определенную сферу деятельности только по вопросам материальной взаимопомощи, — нарушило устав преднамеренно, а также принимая во внимание левое направление всего уезда, я 16 января 1914 года за No. 10232 сообщил все обстоятельства дела попечителю Киевского учебного округа с ходатайством о возбуждении перед министром народного просвещения вопроса о закрытии этого общества, которое вышло из пределов своей компетенции умышленно с политической целью. Таким образом в Лохвицком уезде стремление доказать разность русского и украинского языков уже объединено, что подтверждается постановлением собрания. Уезд этот вообще левый и несомненно, что весь состав учащего персонала — украинские сепаратисты. Полагаю, что пример Лохвицкого уезда подействует и на соседние уезды и что попытка эта встретит сочувствие в других местах, ибо выступление сделано не отдельными личностями, а уже сплоченной организацией значительного числа единомышленников. Таким образом, через школу движение проявляется в стремлениях:

1. Доказать разность русского и украинского языков, а следовательно и народностей этих,
2. создать — «украинский» язык и
3. добиться появления национальной «украинской» школы.

Сельское духовенство в значительной степени также сочувствует украинскому движению и так как оно наиболее близко стоит к сельскому населению, то чрез посредство духовенства идеи эти легче проникают в простой народ. Духовенство открыто пока не выступает, но несколько не противится движению и при всяком удобном случае дает понять народу, что он имеет собственный язык и собственную историю. Полтавская духовная семинария также является местом, где с наибольшим успехом прививаются те же идеи. Учебное заведение это поставлено весьма плохо в смысле дисциплины; воспитанники крайне распущены, держат себя вызывающе и грубо, никогда на улице губернатору не поклонятся, стараются проявить какую-то независимость и несомненно сильно заражены украинскими идеями. Семинаристы, уезжая на каникулярное время в деревню, немало способствуют там развитию движения, так как отдых и вообще вся родня не оказывают ни малейшего воздействия на усвоение этих идей — как их детьми, так и вообще всем населением. Спархимальное начальство по-видимому закрывает глаза на это движение и весьма мало интересуется тем, что делают и думают священники в деревне, а равно не обращает внимания на семинаристов. Среди интеллигенции замечается тоже достаточное количество сторонников украинского движения. Появление никогда не виданных раньше афиш «украинского музыкально-драматического гуртка (т. е. кружка)», украинских трупп, украинского клуба и проч. — подтверждает это. Значительная часть служащих губернской, уездных, земских и частью городских управ — так называемый «третий элемент» — люди сами по себе левых убеждений являются также благодарной почвой для развития и пропаганды украинских идей и испо-

ведут мазепинское движение. Украинский клуб в Полтаве состоит из людей исключительно принадлежащих к тому же движению. Многие украинцы состоят на службе по Министерству Народного Просвещения и занимают даже профессорские кафедры, примером чего служит львовский профессор Грушевский, постоянно пребывающий то в Киеве, то во Львове и беспрепятственно руководящий опасной и губительной работой мазепинского движения. На общеобразовательных курсах для учителей, устроенных Полтавским Губернским земством в 1913 г., один из приглашенных Киевских лекторов, читая историю России, проводил на одной из своих лекций мысль о том, что Украина ничего общего с остальной Россией не имеет в силу своей истории, и весьма прозрачно намекал на самостоятельное существование Украины. Зарубежные галицийские украинофилы чрез посредство живущих в Малороссии агентов, ведут непрестанную борьбу и пропаганду и изыскивают все способы, дабы укрепить убеждение в необходимости создания автономной Украины с отторжением ее от России и со включением ее в состав Австро-Венгрии на федеративных началах. Связь Полтавских сепаратистов с их галицийскими руководителями доказывается приветственной телеграммой, посланной в 1913 году во Львов от «Полтавской громады». Так как внедрение этих стремлений в умы и сердца интеллигенции и простого народа грозят созданием в будущем между русским и малорусским народами такой преграды, уничтожить которую будет очень трудно и что движение это становится за последнее время бесспорно опасным, то я полагал бы необходимым бороться с движением следующими мерами: 1. Привлекать на должности учителей земских и церковно-приходских школ по возможности одних только великоруссов.

2. Назначать на должности инспекторов и директоров народных училищ только великоруссов и людей деятельных, энергичных, твердых и строгих, вменяя им в обязанность зоркое наблюдение за учащим персоналом.

3. Так как количество школ значительно увеличивается ежегодно и одному инспектору на уезд решительно невозможно иметь требуемое наблюдение за приемами и за ходом обучения и направлением учащего персонала, — то является крайне необходимым учредить в больших уездах по 2 инспектора вместо одного, а в прочих меньших уездах учредить должность помощника инспектора в каждом.

4. Всякого учителя, проявляющего склонность к украинскому движению, немедленно устранять.

5. Поставить правильно обучение русской истории в школе и строжайше вменить в обязанность учителям — внедрять в молодежь понятие о единой, неделимой России, поясняя смысл слова «украина», как окраина Государства в былые времена.

6. Обратить тоже внимание на преподавание истории в средних учебных заведениях и в семинариях.

7. Составление правдивой истории малорусского народа.

8. Установить обязательные экскурсии учащихся всех учебных заведений в возможно большем количестве в Москву, Нижний Новгород, по Волге и в другие исторические местности России, ибо малоруссы имеют об памятниках этих местностей весьма скудные сведения — вернее никаких. Экскурсии ныне производятся только в Киев, а об Москве и речи не бывает.

9. Совершенно не допускать общеобразовательных курсов для учащихся по правилам о собраниях 4 марта 1906 года, а разрешать исключительно педагогические курсы по правилам 5 августа 1875 г. под надзором и руководством Министерства Народного Просвещения.

10. Обратит особое внимание на сельское духовенство, на его политические убеждения. Выбирать благочинных с особым разбором, назначая людей стойких и энергичных и дельных. Необходимо во главе епархии иметь архиереев исключительно великоруссов и таких же твердых, энергичных и способных людей, вменив им в обязанность почаще объезжать епархию, видеть местное духовенство и иметь с ним побольше общения, а с тем вместе принимать самые крутые и решительные меры по отношению священников, зараженных украинскими стремлениями. Епархиальных наблюдателей назначать исключительно великоруссов и поручить возможно чаще посещать школы и направлять деятельность священников и учителей церковно-приходских школ.

11. Обратит особое внимание на семинарии, на учебновоспитательную часть этих учебных заведений. Ставить во главе их ректоров исключительно великоруссов; всех слабых, бездеятельных ректоров — удалить. Учащий персонал должен быть исключительно из великоруссов, за семинарии нужно взяться как следует и немедленно, приняв все меры для искоренения в них гнездящегося крамольного духа и дать им должное направление.

12. Необходимо субсидировать некоторые газеты, издающиеся в Киеве, Харькове, Полтаве и Екатеринославе с целью борьбы, путем печати, с украинским движением. Основания борьбы, казалось бы мене, должны быть следующие:

а) доказательство кровной, родственной связи народностей великорусской и малорусской, признание общего корня их языка;

б) разъяснение, что «украина» — означает «окраина», и что такие окраины, до присоединения Малороссии, были и у Польши и у России. Необходимо правдиво освещать историю заселения южно-русских степей и всей вообще былой окраины государства, поясняя, что никогда, никакого особого «украинского» народа не было.

в) возможно частое появление в субсидируемых газетах статей о необходимости общегосударственного языка, каковым только и является великороссийское наречие, о богатстве русского языка, обширности и богатстве его литературы и т. д., о роли современного малорусского языка — как простонародного, не имеющего литературы и будущего.

г) помещение статей об экономической связи малорусских губерний с великорусскими.

13. Вследствие того, что название «украинец» служит флагом, под которым ведется движение, следовало бы безусловно воспретить все, что выступает под ним и, наоборот, не стеснять того, что идет под малорусским флагом. Несколько лет тому назад в Полтаве появились — «малорусские трупы, ярмарки» и т. п., а об «украинских трупах, ярмарках, книжных магазинах, клубах» — никто и не говорил. В последнее время на всех афишах, некоторых вывесках и в объявлениях местных газет название — «малорусский» — заменено словом — «украинский». Таким образом, в гла-

зах місцевого населення складається убеждение, що українському движению никто не противится.

14. Вследствие обнаружившегося в последнее время стремления украинцев выйти из экономического подчинения Москвы и основать свой торговый и биржевой центр в Киеве, желательно было бы по возможности вести национальную финансовую политику с целью закрепления за Москвою ее положения, как экономического центра, в целях уничтожения попытки к экономическому сепаратизму украинцев.

15. Вследствие участия евреев во всяком вообще революционном движении, в том числе и в украинфильском, я полагал бы необходимым — всех евреев, не имеющих права жительства в сельских местностях — выселять; никоим образом не создавать новых местечек, включаемых в черту оседлости и всеми мерами содействовать земствам и другим организациям в борьбе с экономическим порабощением края еврейством.

16. Полагал бы полезным устройство в Киеве всероссийского национального музея, в котором была бы постоянная выставка памятников первых времен русского государства.

17. Не допускать на разные должности в земских и городских управах, а равно и других учреждениях тех лиц, которые когда-либо имели соприкосновение с украинским движением.

Допошу Вашему Высокопревосходительству, что движение это становится опасным для России и что оно в случае дальнейшего развития, в особенности же при войне с Австрией, может принести нам не мало забот и тяжелых минут.

Губернатор Багговут

Культура кожного народу — це скарбниця світової культури, незалежно від того, на якому ступені цей народ знаходиться. Саме його самобутність, вільне розмаїття так цінне для нащадків, а не підробки під клясичні зразки застарілих культур, щоб таким чином доводити свою вищість.

Страшенне невігластво, страшне дикунство. П'ючи соки українського народу, російська бюрократія, з якої власне і з'явилася російська література, винищувала пагінці української культури, дерево якої почав підтинати ще Петро I. Відстоювання українцями своїх національних прав і навіть такого основного людського права, як право на рідну мову, на думку російських шовіністів є розгромним виразом ворожості до всього російського і навіть прямо зрадою російської держави. В умовах всездозволеності щодо приниження української культури російська цензура припускалася різних хитрощів, які мало в чому поступалися ордену єзуїтів. Щоб доказати свій «лібералізм» і відсутність талантів на Україні, вона, наперекір вже виданим цензурним заборонам, іноді пропускала безталанні твори, котрих ніхто не купував. Цензура заборонила українцям називатися своїми іменами, а нав'язувала їм слово «русскій» або в іншому ви-

падку «южно-русскій» чи «малорусскій» всяк обходячи слово «українець, Україна».

Ще в 1895 р. у зверненні «російських українців» до європейської демократії говорилося, що український народ позбавлений всякої можливості просвіти, поскільки існуючі школи займаються тільки обмосковленням дітей, що навчаються в них; література заборонена, мова вигнана звідусіль; із церков, школи, офіційних і громадських установ, із суспільства; кожне українське слово, кожна зносина з Галичиною викликає поліцейську підозру, нагляд, а часто тюрму, висилання, голод внаслідок позбавлення права заробляти.

Скільки б не говорили істинно ліберальні великороси про свою непричетність до того гніту, який зносить українська нація, все ж вони не можуть заперечувати, що відома частина їх преси стоїть за цей гніт і що уряд душить українців в ім'я великоруської народности, що українська мова і література переслідуються в ім'я великоруської мови і літератури; що нарешті українцю не дозволено бути українцем для того, щоб насильно зробити його великоросом. І особливо тепер, коли уряд в числі своїх принципів виставив на головне місце принцип державної народности, особливо тепер всі чесно думаючі великороси повинні не тільки зректися всілякої солідарности в цій справі з урядом, але й прийняти участь в боротьбі проти національного гніту. Вони повинні це зробити, щоб на них не впала ганьба співучасти в ганебній справі, щоб історія не сказала про них: ось люди, які спокійно дивилися на те, як в ім'я їхньої нації поневолювали іншу націю.

Поставимо питання: «Чи ж упала на них ГАНЬБА співучасти? Що про них говорить ІСТОРІЯ?» Нас цікавить факт ставлення російської інтелігенції до указів про заборону української культури, мови впродовж майже 200 років.

І за старих царських часів у колах російської інтелігенції не було добрим тоном підтримувати чи оправдовувати ці укази. Ліберальні кола знали, що «эту грязную» роботу поневолення українського життя в інтересах російського проводить адміністрація, жандармерія, поліція, «министерство народного просвещения», «святейший синод», «управление по делам печати» та багато інших «почтенных и полупочтенных» установ. Тому нетактовним вважалося підкреслювати великоруську національну точку зору, «відкриваючи національне лице» — великоруське. За краще, тактовніше, а в результаті видатніше вважалося налягати на непотрібність загострення національного питання, на другорядне значення його проти далеко важливішого завдання — втягнення мас в коло загальнолюдських інтересів. І, само собою розуміється, ролю цього провідника буде виконувати російська мова, російська література.

Але закріпити на вічні часи те підрядне становище, на яке звели

українську культуру царські заборони, російській бюрократії не вдається.

Які ж мотиви лежали в основі прийняття указів про заборону української культури?

1. Забезпечити за російською культурою абсолютну гегемонію.
2. Дати російській мові, літературі, історії і т. д. під різними приводами роль обов'язкових і пануючих предметів у шкільній навчанні.
3. Залишити місцеві мови, культури для «домашнього вжитку», а за російською культурою — значення «ока до Європи» — тої форми, в котрій світова творчість має доходити до свідомості і вжитку «менших народів».

Були різні віяння, ліберальні пориви та соціалістична агітація серед російської суспільності, але не було серед неї дружнього, голосного протесту проти цих середньовічних законів на людську мову. Українська громадськість мала добру нагоду впродовж віків переконатися, що справа української культури, справа українського слова, розвитку українського народу чужа для російської суспільності, а можливо і конкурентна, що за об'єктивних умов може скласти гідного суперника. Російська суспільність виступала, а скоріш не виступала за вільний розвиток української культури, засліплена своїм державним становищем. Російська бюрократія — рідна дочка російської суспільності.

Чомусь український голос прозвучав в оборону М. Г. Чернишевського, як голос протесту на злочин, вчинений проти найближчих та рідних. Але ні одного голосу не лунало на захист українських діячів, що потрапили в неласку, культурних просвітителів, врешті на захист українського слова. І навіть весна 1905 р. — брехлива, фарисейська, оперта на пустім слові — не підняла в російській суспільності ні одного сміливого і рішучого голосу на захист українського слова, ані одного гучного протесту проти тих указів, ніби їх і не було. Соромливо закривали очі, як св. Магдалина.

Бйорнсон Бйорнстjerne-Мартініус — видатний норвезький письменник і громадський діяч, що присвятив себе боротьбі за національну незалежність Норвегії, — швидше зрозумів болі нашої Батьківщини. У своїх публіцистичних творах він обстоював право української культури на вільний розвиток. Устами Бйорнсона Європа вперше висловила домагання української школи в Росії⁷ (лист Бйорнсона до міністра Плаве).

Бйорнсон перший показав Європі, що блискучі романи Г. Сенкевіча побудовані на ґрунті історичної несправедливості, кривди.⁸

⁷ І по цей день в Росії немає української школи, хоча за офіційною статистикою українців у самій Росії проживають мільйони чол.

⁸ Див. Літературно-Науковий Вісник, 1900, No. 12.

Бйорнсон говорив:

Ваші зусилля наповнюють мене радістю та здивуванням. З усіх дотеперішніх стремлень, ваше прагнення здається мені найбільш величним. Підняти 30 мільйонів українців на ступінь самосвідомого, освіченого народу... Таке велике діло мусить підбадьорити кожного. З того часу, як я довідався про це (про українців я нічого не знав до появи «[?]»), моє життя збагатилось, мої надії на людськість змінились; Я уважно сліdkую за кожним словом «[?]» — все це таке нове, свіже, справедливе і сміле, що захоплює душу. Вітаю вас і ваше велике діло.

Своє слово на оборону України сказав норвежець.

Російська інтелігенція, як відзначив академік Ф. Е. Корш, за рідкісним винятком, виділялася крайнім невіглаством у всьому, що стосується українства. До речі, отим «рідкісним винятком» і був сам академік Ф. Корш. Так, в січні 1905 р. при Академії наук для розгляду питання про «затиснення» української мови була створена комісія під головуванням академіків Ф. Корша, А. Фемицина, Ф. Зеленського, В. Фортунатова, А. Шахматова, А. Лаппо-Данилевського, С. Ольденбурга. Комісія виробила доповідну записку, познайомившись з якою загальні збори Імперської академії наук прийняли рішення, що «цензурные стеснения малорусского печатного слова не были вызваны какими бы то ни было угрожающими единству России стремлениями малорусского народа», цензурні ж репресії «помешали определиться взаимным отношениям великорусской и малорусской литератур, служат источником сильного и вполне естественного недовольства образованных слоев малорусского населения Малороссии» з огляду на недостатнє знайомство чи повне незнання українців з російською мовою. В силу всіх цих міркувань Імперська академія наук висловила за необхідне «ныне же отменить Высочайшее повеление 18 мая 1876 г., а также удостоившееся Высочайшего одобрения распоряжения министра внутренних дел 1863 г. — малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном языке».

Власне, цим і скінчилися турботи «старшого брата» щодо «меншого». Як писав М. Драгоманов у статті «Письмо В. Г. Белинского к Н. В. Гоголю» (ст. XIV-XV), «незнание того, что такое Украина и ее интересы, чего и как хотят украинцы, и вместе с тем смелость в решении украинских вопросов, и решительность приговоров над «хохлацкими свиньями и их бестолковием», — составляет характеристическую особенность всех почти великорусских деятелей, даже самых лучших».

Коли заглянемо в історію російського життя протягом ХІХ ст., то помітимо цікавий факт, що майже в усіх найвизначніших сус-

пільно-культурних діячів Росії видно велике бажання зачіпати першорядні українські питання, сперечатися про них і ставити категоричні розв'язки, робити такі ж висновки. І майже в усіх пробивається брак хоч би примітивних знань про Україну та українство. Ми бачимо цілий ряд великих російських імен, таких як Чернишевський, Тургенев, Белінський, Герцен, Хомяков, не говорячи вже про Аксаківих, Каткових, Погодіних та інших, які викликають сумні рефлексии на згадку про те, як вони неприхильно ставилися до українських справ, не приховуючи своїх антипатій, ворожости до поодиноких проявів українства, чи то в галузі культури, чи то освіти, чи то революційних рухів і т. п.

Приведемо деякі з висловлювань О. Герцена щодо українського руху взагалі. Так, в «Колокол-і», 1859 р., No. 34, він писав:

Что мы возьмем за его основание? Присоединение Червонной Руси к Польше или присоединение Украины к России в половине XVII столетия; между ними целый век борьбы Речи Посполитой с казаками. В продолжение ея два противоположных потока обозначаются к южной России: шляхетство, паны тянут к аристократической республике; нижний слой, народ, казаки, напротив, в постоянной вражде с Польшей. Хмельницкий не из любви к Москве, а из нелюбви к Польше отдался царю. Москва или, лучше, Петербург обманули Украину и заставили ее ненавидеть москалей. Как же решить вопрос о ней? Давность владения ничего не доказывает. Утраченное владение еще меньше. Право завоевания? Последний захвативший будет владеть еще меньше, пока другая сила его сгонит. Завоевание — факт, а не право. Естественных границ нет; ни цепи гор, ни больших рек; остается искать новых оснований в самой жизни народа, в его быте... Там, где народ исповедует православие, говорит языком более близким к русскому, чем к польскому, там, где он сохранил русский крестьянский быт, мир, сходку, общинное владение землей, там, вероятно, захочет быть русским. Там, где народ исповедует католицизм или унию, там, где он утратил общину и общинное владение землей, там, вероятно, сочувствие к Польше сильнее и он пойдет с ней.

Но скажите, что же мы за наследники Венского конгресса, что будем расписывать, какая полоса земли куда принадлежит, не спрося людей, на ней живущих... Ну, если после всех наших рассуждений Украина, помнящая все притеснения москалей, и крепостное состояние, и наборы, и безправие, и грабеж, и кнут, с одной стороны, и не забывая, с другой, каково ей было и за Речью-Посполитой с жолнерами, панами и коронными чиновниками, не захочет быть ни польской, ни русской? По-моему, вопрос решается очень просто. Украину следует в таком случае признать свободной и независимой страной. У нас... не должно быть и речи о том, кому должна *принадлежать* та или другая часть населенной земли. В Малороссии живут люди, люди, подавленные рабством, но не настолько сломанные правительством и помещиками, чтобы они потеряли всякое чувство народности; совсем напротив, родовое сознание у них очень развито..., что же это будет за шаг к их

освобождению, когда, снимая московские цепи, им скажут, что они должны принадлежать Польше?

Коли на початку 60-х років у вільнодумних російських гуртках почалися дискусії на українські теми, О. Герцен помістив у «Колокол-і» (№. 61) відому статтю М. Костомарова під заголовком «Україна» і назвав Т. Г. Шевченка мало не єдиним народнім поетом взагалі. Одначе, коли прийшов час згадати про Україну при вирішенні важливого життєвого питання, О. Герцен забув про все, що писав раніше і без найменшого вагання прилучився до маніфесту польських революціонерів 1863 р., котрим проголошувалося бажання воскресити Польщу в межах першого поділу (1772 р.), тобто разом з Правобережною Україною («Колокол», 1862, за 2 і 15 жовтня).

Необхідно відзначити, що і поляки, як вважалося в Європі, — поневолений, але свободолюбивий народ, які на той час уже виносили плян повстання 1863 р., спротивилися національній просвіті українського народу. Цей народ вони сподівалися з часом знову переневолити, а тому боялися навіть розмови про самобутність українського народу, про його культуру і взагалі виступали проти українського руху.

Зауважимо, коли в 1816 р. віденський уряд прийняв рішення про реформу державних шкіл, комісія, яка повинна була розв'язати питання про введення місцевих мов у початкових школах, прийшла до висновку, що «українська народня мова є лише наріччя (одміна) польської, лише жаргон, котрий не може претендувати на уживання в школах».

Відношення польського суспільства (в Галичині) до українського народу мінялося в залежності від поступового розвитку політичних тенденцій серед українців. Перші спроби жменьки української інтелігенції виділитися із загальнопольського табору (обозу) зустрілися більшістю поляків, як сепаратистські махінації, що спрямовані проти Польщі. Немало енергії й зусиль було витрачено на докази, що ніякого українського народу немає, що українська мова не що інше, як польське наріччя, і тому не може розраховувати на самостійний розвиток.

Чи ж могли українці прийняти сторону польського повстання 1863 р., замінити одне ярмо на інший хомут? Звичайно, ні. За поляками пішли слов'янофіли Аксакови, Погодін, Ламанський, Катков, а деякі прихильники державної централізації підняли крик проти українського «сепаратизму». До речі, слово «сепаратизм» вперше вжив у відношенні до українства одеський єврейський орган «Сіон» у 60-і роки XIX ст., коли розпочався літературний рух на Україні за часів «Основи». Євреї, напевно, зрозуміли літературний рух, як новий прояв козаччини, гайдамаччини, представники якого тільки й чека-

ють, щоб почати різати та виганяти євреїв, як це було за часів Б. Хмельницького, та повстання М. Залізняка і І. Гонти. Історія швидко забувається. Так сталося і тут. Вони забули, що причина всіх тих різанин була не в козаках і не в гайдамаках «Коліївщини», і не в самій природі українця, як юдофоба — така природа буває у всіх поневолених до поневолювачів, — а в них євреях самих. Адже в ті історичні часи жиди стали на українських землях посесорами та панами, на них, як і на шляхтичів, виконували панщину, вони тримали в своїх руках церкви і т. д. Економічна, соціальна, ідеологічна функції жидів, за винятком невеликих нюансів, була такою ж, як і польської шляхти, а тому, коли почалися розправи з поневолювачами українського народу, то долю шляхти повинні були розділити і євреї. А тому, коли виникають подібні інциденти тепер, хай частіше заглядають в історію, і нарікають на себе, а не на природу українців.

Як не дивно, що свого часу відзначали М. Драгоманов і І. Франко дивовижну річ, як після повстання 1863 р. «победителі» взялися провадити «обрусеніє» не польського краю, але й не московського, а саме українського. Першу скрипку в цій оркестрі мракобісів грав Катков зі своїми «Московскими ведомостями».

Коротко нагадаємо, про що він писав того часу.

Украинское движение в 1863 г. вследствие послабления русской цензуры зашло так далеко, что правительство чуть ли не признало простонародное грубо-необработанное украинское наречие законным, общеупотребительным и литературным. Еще один момент и правительство обязалось бы допустить по всей обширной Украине в школах обучение на грубом языке; народ стал бы читать даже Евангелие и, наконец, правительственные законы стали бы обнародоваться на Украине на том простонародном наречии.

Не меншу помилку з тих самих причин зробив і М. Г. Чернишевський. У своїй статті під заголовком «Национальная бестактность» («Современник», 1861, No.9) він докоряв галицьким українцям, що вони не йдуть разом із польськими політиками проти спільного ворога — австрійського уряду, коли ті самі політики з'єдналися з урядом, щоб тільки бути безпечними панами над галицькими українцями.

Те саме нерозуміння українського життя, а з тим і антипатія до українського руху не була не властива і І. С. Тургенєву. Це відбилося в образі одного з героїв роману «Отцы и дети» — Рудіна.

Нехить і антипатія, що сусидить з відвертою ворожістю до України, тягнеться у російських діячів червоною ниткою через ціле ХІХ століття. Досить згадати ім'я російського культурно-громадського діяча, редактора журналу «Русское богатство» В. Короленка. Він хоч і українець від народження, але не вільний від українофобства і до 1905 р. осуджував український рух у Росії.

Але найрізкіше і найголосніше відбилася відверта ворожість до українства у представника «великоруських західників», «батька» російського реалістичного критицизму В. Г. Белінського, котрий прославився своїми безсоромними гвалтами творчості Т. Г. Шевченка, з якими ніхто так не виступав ні до, ні після нього.

Все, що розривало культурно-державну єдність України з Росією, видавалося В. Белінському нерозумним і шкідливим. Тому й не дивно, що після виступів І. П. Котляревського, коли з'явився цілий вінок молодих українських письменників, «критик» виступив проти них надзвичайно рішуче, а коли ще й з'явився найбільший талант — Т. Г. Шевченко, атаки Белінського набрали відверто брутальної форми.

Наведемо дослівно лист Белінського Анненкову, який був опублікований в «П. В. Анненков и его друзья. 1835-1885» с. II; 1892, с. 604-606.

Наводил я справки о Шевченке и убедился окончательно, что в религии вера есть нигде не годная вещь. Вы помните, что верующий друг мой говорил мне, что он верит, что Шевченко — человек достойный и прекрасный. Вера делает чудеса, творит людей из ослов и дубин, стало быть, *она может и из Шевченка сделать, пожалуй, мученика свободы. Но здравый смысл в Шевченко должен видеть осла, дурака и пошлеца. И сверх того горького пьяницу, любителя горелки по патриотизму хахлацкому.* Этот хахлацкий радикал написал два пасквиля. Читая один пасквиль, государь хохотал и, вероятно, дело тем и кончилось бы, и дурак не пострадал бы за то только, что он глуп. Но когда государь прочел другой пасквиль, то пришел в великий гнев... И это понятно, когда сообразите, в чем состоит славянское остроумие, когда оно устремляется на женщину. *Я не читал этих пасквилей, и никто из моих знакомых не читал* (что между прочим доказывает, что они *нисколько не злы, а только плоски и глупы*), но уверен, что второй пасквиль *должен быть* возмутительно гадок по причине, о которой я уже говорил. Шевченко послали на Кавказ солдатом. *Мне не жаль его: будь я его судья, я сделал бы не меньше. Я питаю личную вражду к такого рода либералам.* Своими дерзкими глупостями они раздражают правительство, делают его подозрительным, готовым видеть бунт там, где нет ровно ничего, и вызывают меры крутые и гибельные для литературы и просвещения. Вот вам доказательство. Вы помните, что в «Современнике» *остановлен перевод «Пиччинино»* (в «Отечественных записках» тоже), «Маврикс Леско», «Леон Леони». А почему? Один из хахлацких либералов, некто Кулеш... в «Звездочке», в журнале, который издает Ишимова для детей, напечатал историю Малороссии, где сказал, что *Малороссия должна или отторгнуться от России, или погибнуть.* Цензор Ивановский просмотрел эту фразу и она прошла. И не мудрено: *в глупом и бесдарном сочинении всего легче не досмотреть и за него попасться.*

Прошел год и ничего, как вдруг государь получает от кого-то эту книжку с отметкой фразы. А надо сказать, что эта статья появилась отдельно, и на этот раз ее пропустил Куторга, который, понадеясь, что она была цензурована Ивановским, подписал ее, не читая. Сейчас же велено было Куторгу

посадить в крепость. К счастью успели предупредить графа Орлова и объяснить ему, что настоящий-то виноватый Ивановский. Граф кое-как это дело замял. Ивановский был прощен. Но можете представить, в каком ужасе было министерство просвещения и особенно цензурный комитет. Пошли придирки, возмездия, и тут-то... Мусин-Пушкин накинудся на переводы французских новостей, воображая, что в них-то Кулеш набрался хахлацкого патриотизма, и запретил «Пиччинино», «Манон Леско» и «Леон Леонии». *Вот, что делают эти скоты, безмозгие либералишки! Ох, эти мне хохлы!.. Либеральничать во имя галушек и вареников со свиным салом!* И вот теперь писать ничего нельзя: все марают. А с другой стороны, как и жаловаться на правительство! Какое же правительство позволит печатно проповедывать отторжение от него *области!* А вот еще следствие этой истории. Ивановский был прекрасный цензор, потому что благородный человек. После этой истории он, естественно, стал строже, придиричвее, до него стали доходить жалобы литераторов, и... он вышел в отставку, находя, что его должность не сообразна с его совестью. Так вот опыт веры моего верующего друга! Я эту веру определяю теперь так: вера есть поблажка праздным фантазиям или способность все видеть не так, как оно есть на деле, а как нам хочется и нужно, чтобы оно было. Страшная глупость эта вера!

От такий лист шановний читачу. Підкреслене нами можеш зрозуміти без пояснень і коментарів — слова самі за себе говорять і не лише за себе. За цими словами культура російського письменства.

Виступаючи проти українства, В. Белінський насамперед виступав проти української мови. Він писав: перед нами стоїть важливе питання: чи є на світі малоросійська мова, чи вона тільки місцеве «наречіє»? З розв'язання цього питання випливає інше: чи може існувати малоросійське письменство і чи повинні наші письменники-малороси писати по-малоросійськи?

«Щодо першого питання — пише Белінський, — то на нього можна відповісти і «так» і «ні». Українська мова справді існувала в часи самостійної України і існує тепер — у пам'ятниках народної поезії тих славних часів. Але це ще не значить, щоб у малоросів було письменство: народня поезія ще не творить письменства, хоча пам'ятки народної поезії для нас дорожочіні і зберігати їх похвальна річ».

Характеризуючи Україну і українців, він говорить: «Тут є всі почування, якими висока людська природа. Любов творить основний елемент життя. Додайте до цього азійське лицарство, відоме під назвою сміливого козацтва, згадайте тривожне життя України, її боротьбу з католицькою Польщею і бусурманським Кримом та Туреччиною — то й згодитеся з тим, що годі знайти багатше джерело поезії, як українське життя. Але не можна забувати, що Україна стала виходити зі свого незначного стану разом з Великоросією від часів Петра Великого; що доти якийбудь вельможний гетьман відрізнявся від простого козака не ідеями, не освітою, а старістю, досві-

дом, а деколи тільки багатим одягом, великими палацами і достатнім столом. Мова була спільна, тому що ідеї останнього козака були на рівні з ідеями пишного гетьмана. Але від Петра Великого почався розділ на класи. Дворянство наслідком ходу історичної конечности прийняло російську мову і російсько-європейські звичаї в способі життя. Мова самого народу стала псуватися — і тепер чиста українська мова попадається тільки в книжках. Значить, ми маємо повне право сказати, що тепер української мови нема, а є тільки провінційне українське «наречіє», так само, як білоруське, сибірське й інші подібні провінційні наріччя» (Полн. собр. соч. В. Г. Белинского. Изд. Венгера, т. VI, ст. 199-202).

«Українцям, — продовжує Белінський, — смішно навіть думати, щоб з їх, до речі дуже гарної народньої поезії могло тепер щось розвинутися: з неї не тільки не може нічого розвинутися, але вона сама зупинилася ще від часів Петра Великого; рушити її можна тільки тоді, коли ліпша, благородніша частина українського населення покине французьку кадрили і знов стане танцювати тропака і гопака, фрак і сюртук перемінить на жупан і свитку, обголить голову, розпустить оселедець, — одним словом зі стану цивілізації, освіти і людськості (а їх придбання завдячує Україна приєднанню до Росії) знов повернеться до первісного варварства і темноти».

За Белінським, не може бути й мови про українську націю, а тільки про звичайне плем'я. А плем'я, каже Белінський, може мати тільки народні пісні, але не може мати поетів, а тим паче великих поетів; великі поети появляються тільки у великих націй, а яка може бути нація без великого і самобутнього політичного значення? (т. VI, с. 359). На думку Белінського, тільки той народ є нацією, який має свою політичну самостійність і ще до того велике політичне значення; хто того не має, не може називатися нацією, тільки племенем (т. VI, ст. 452).

Як приклад, Белінський приводить життя і творчість М. В. Гоголя. Він пише, що Гоголь, пристрасно люблячи Україну, все таки писав по-російськи, а не по-українськи. У його поезії багато чисто українських елементів, яких нема і не може бути в російській. Але хто ж назве його українським письменником?

Белінський, подібно шляхетній паняночці, закриває очі на історичне минуле, не зачіпає політичних, культурних гонінь українського народу, а судить по факту: Гоголь пише російською. А чи ж для всіх по силі було писати українською? Ми вже згадували про заборону української мови: різні укази XVII ст. аж до початку XIX ст., тобто часу мерзописання Белінського, творення Гоголя. У цей час М. Гоголь не зрікся свого українського походження, не став послідовним ренегатом. І коли в 1844 р. Смірнова запитала його, яка в нього

душа: «хахляцька» чи московська, то М. Гоголь не відступився від української народності і не поставив її нижче московської.

У листі до Смірної у тому ж 1844 р. М. Гоголь зазначив, що через різні історії між українцями та великоросами виросла така пропасть, що вони як народності тепер ні в чім не схожі одна на одну і можуть тільки доповнювати одна одну.

А в листі до М. Максимовича від 2 липня 1833 р. він писав:

Бросьте, в самом деле, Кацапию, да поезжайте в Гетманщину... Дурни мы, право, как разсудить хорошенько! Для чего и кому мы жертвуем всем? Идем в Киев!

У грудні 1833 р. М. Гоголь знову пише до Максимовича так:

Туда, туда! В Киев, в древний, в прекрасный Киев! Он наш, а не их — не правда ли? Там или вокруг него деялись дела старины нашей... Там можно обновиться всеми силами.

Письма Н. Гоголя. Т. I., с. 253, 254, 263, 268.

Перебуваючи в Парижі в 1836 р., М. Гоголь у широкому гурті приятелів, серед яких були А. Міцкевич, Б. Залеський, прочитав свою статтю, в якій на підставі зробленої ним порівняльної аналізи українських, чеських, сербських, російських та інших пісень, доводив, що великороси по своєму світогляду, звичаях, моральних переконаннях, характерові й побутові стільки мають у себе фінського й остільки відрізняються від слов'янських народностей, що їх не слід зараховувати до слов'ян, а треба було б зачислити до фінів («Киевская старина», 1901, кн. 7-8, ст. 61; 1902, кн. 9, с. 115-119).

У свій час писав російською мовою ще один геніальний українець — Т. Г. Шевченко. У 1841 р. він відіслав до Г. Квітки-Основ'яненка вірші, написані по-російськи. То була пісня з драми «Невеста», що спочатку була трагедією під назвою «Никита Гайдай». «Я її, — писав Т. Г. Шевченко, — перемайстрував на драму. Я ще одну драму майструю: називається вона «Слепая Красавица». Не знаю, що з неї буде; боюся, щоб не сказали москалі «мацзаї зцет», бо вона, бачте, з українського простого биту».

Теж російською мовою Т. Г. Шевченко написав поему «Слепая». «Не хочеться її друкувати, — писав він у 1842 р. до І. Кухаренка, — та не маю вже над нею волі. Переписав «Слепую» тай плачу над нею. Який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане! Єй Богу лихо! Се правда, що опріч Бога і чорта в душі нашій є щось таке страшне, що аж холод іде по серцю, як хоч трошки його розкриєш. Нехай собака лає, вітер рознесе» (Основа, 1862, кн. 3).

Отак думав Т. Г. Шевченко.

«Слово, мова, українець, нація». Чомусь щодня змушений доводити, оправдовуватись, ніби в чомусь винний, винувано роззиратися навкруг. Чи ж для цього живеш у цьому світі? Чи ж гірші ми від наших сусідів?

Відомий славіст І. І. Срезневський писав:

В настоящее время нечего доказывать, что язык украинский (или, как угодно называть, малороссийский) есть язык, а не наречие русского или польского, как доказывают некоторые; и многие уверены, что этот язык есть один из богатейших языков славянских, что он едва ли уступит богемскому в обилии слов и выражений, польскому в живописности, сербскому в приятности, что это язык, который, будучи еще не обработан, может уже сравниться с языками образованными по гибкости и богатству синтаксическому, — язык поэтический, музыкальный, живописный.

Як бачимо, є чим гордитися і нам, хто успадкував це багатство, і нашим сусідам, котрі можуть запозичити й для себе багато корисного. Але цей висновок ученого для російської бюрократії, в тому числі і для російської інтелігенції, був необов'язковим, щоб прислухатися до нього. Російські філософи, російська література бачили в українській культурі, в українському письменстві чужу для них мову, а тому вважали, що допускати її в книжки є річ несерйозна, непотрібна й неоправдана; вона роз'єднує просвітні сили, а таке роз'єднання знесилює російське письменство. Російські письменники, критики, філософи вороже дивилися на українське слово, бо воно ставало перешкодою привподоблення, або простіше — обрусінню.

Що це були не поодинокі випадки, а закономірність, характерна для всіх російських письменників, в тому числі і пролетарських, говорить лист «великого пролетарського письменника» Максима Горького, якого він надіслав у відповідь на пропозицію Укрвидаву перекласти його «Мать» українською мовою.

Мне кажется, что перевод этой повести на украинское наречие тоже ненужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различные наречий — стремятся сделать наречие «языком» — но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия.

При старом режиме я усиленно протестовал против таких явлений. Мне кажется, при новом режиме следовало бы стремиться к устранению всего, что мешает людям помогать друг другу.

А то выходит курьезно: одни стремятся создать «всемирный язык», другие же действуют как раз наоборот.

А. Пешков. 7.V 1926

Як видно з цього листа, «великий письменник» прекрасно доповнює не менш «великого критика». І все це писалося і робилося не

«при старом режимі», як іноді говорять, а в наш радянський час і тими людьми, які завжди і словом і ділом переслідували українство. Це вважалося доброю ознакою, добрим тоном, перепусткою в світ літератури і культури.

Відібрати право писати рідною мовою — значить посягнути на саме життя народу, оскільки воно проявляється в слові, носію думки, виявнику чуття, втіленню людського духу. Держава, що не вміє забезпечити одного з найелементарніших прав громадянина — права говорити рідною мовою скрізь, у всіх установах і організаціях, збуджує в громадянинові не повагу до себе, не любов, а страх за існування.

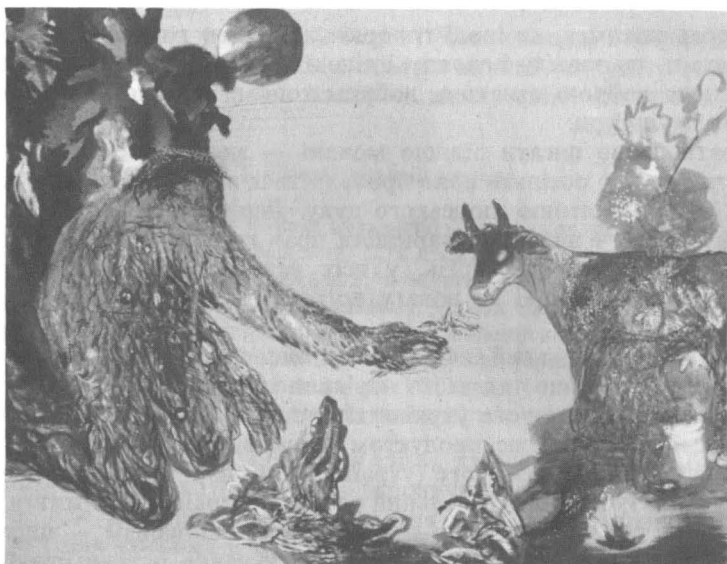
Так званий український націоналізм, національний романтизм, містицизм і т. д., на що так часто нарікали і продовжують нарікати (і не тільки нарікати) вороги українства: старі і нові, — у величезній більшості своїй був власне продуктом державної політики, продуктом репресій і зазіхань на нього (українство) всяких таких обставин, які гальмували, зупиняли нормальний розвиток українського життя.

Діалектика тут проста: якщо є так званий націоналізм — шукай тут же великодержавний шовінізм. Саме існування останнього породжує опір, супротив з боку гноблених. Опір, виникнення теорій національно-визвольного руху, що іменується теоріями буржуазного націоналізму — це, власне, похідна, наслідок існуючої теорії шовінізму, в який би одяг його не рядили.

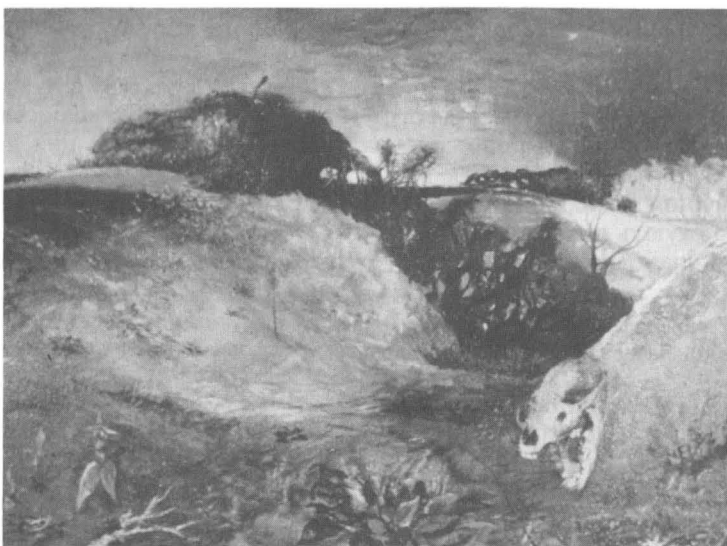
Робоча енергія від творчої діяльності нашого народу перекидалася на оборону української культури. Перед українцями стояла і стоїть донині альтернатива: або прийняти офіційну культуру з чужою їм мовою, або ж спрямувати свої зусилля на оборону української культури. Оце останнє і породжує упереджене ставлення до цих діячів, яких нарікали і нарікають вже згадуваними «націоналістами» і т. д. Зазіхання на національне життя і фактор природної самооборони породжують ці явища.

Так що, шановний читачу, любий друже, не ідеалізуймо минулого!

Київ

Михайло Попов. Хазяїн. Олія.

Михайло Попов. Настане час — не стане нас. Олія.

Мистецтво

100

100

100

100

100

100

100

100

100

ДИВОВИЖА ТВОРЕННЯ

Михайло Попов

В телефонній розмові я запитав канадського мистецтвознавця Дарію Даревич: Ви відидали майстерні харківських мистців, хто найбільше припав до серця і розуму? Не вагаючись ні секунди, сказала: Михайло Попов!

Український мистецтвознавець Валентина Немцова: в річищі пошуку свіжих, нестандартних творчих вирішень визначилося коло майстрів, дорожок яких... залучає до напруженого і змістовного діалогу про минувшину, сьогодення і прийдешнє, про національні і загальнолюдські культурні цінності. Серед цих художників — Михайло Попов...

Поет Степан Сапеляк: Вбачаю в індивідуальній творчості Михайла Попова три періоди пошуків образності, метафорики, падхнення. І цю періодизацію поділяю, звісно, символічно, на псевдопримітив, степовий імпресіонізм та, сказати б, відмачий арт.

Є художники «камерні» — боронь Боже, аби хто був присутній на їхній дивовижі творення. Вони переріжуть стрічку заслони, коли товар можна показати лицем!

Ряд творів Михайла Попова щойно опублікував журнал «Україна» (№ 19, 1989). Одначе ця мистецька подача кількісно і якісно не охоплює творчого діяпазону маляра, не визначає його місця в сучасному мистецькому процесі України. Глибинно національний за ду-

хом, Михайло Попов творить полотна, які вражають розлогою, степовою волею козаччини, — і навіть назви, які привласнює маляр своїм працям — це українські серце і душа...

Щойно я переступив поріг робітні Михайла Попова, як почув: А Ви не знаєте хутора Ясенова? Звідти його життєве і творче начало. Два дні поруч з ним — два дні захоплених легенд про відьм, лісовиків, дідьків, мавок, примар, бабів Яг Ясенова його дитинства!

Ні, Михайло Попов радіє людям: не будете заважати, побудьте-присядьте, тільки з одною умовою — обов'язково оповідайте!.. А сам — полотно і пензель. Видається, вслухається у Ваше кожне слово, тільки ось за 0,5-1 годину раптом — га? що? (І вже послобожанськи: ти щось балакав?). Він не чує нічого й нікого побіч, він поза світом у хвилини творення. Він сам творець нового світу у собі. Втрачає плоть і обертається в безтілесного ангела... Витає в просторах і несе людям те, що вони й очікують від ангела-хранителя — радість і насолоду від спіткання з плодами пензля Майста.

Михайло Осадчий

20-21 липня 1989, Харків.

Р./-. До «Кафедри» додаються кольорові слайди, котрі в редакції.

ПЕРЕЛІК ХУДОЖНІХ ПОЛОТЕН МИХАЙЛА ПОПОВА

1. *Мені аби місяць світив, а зорі як хочуть.* Олія, 140 на 140.
2. *Якби сир та мука, а сито позичили б.* Олія, 140 на 140.
3. *Літо раз родить.* Олія, 60 на 80.
4. *Чорна земля білий хліб родить.* Олія, 140 на 140.
5. *Птицю пізнати по пір'ю, а людину — по мові.* Олія, 165 на 164.
6. *Земляки.* Олія, 160 на 160.
7. *Хуторянське диво.* Олія, 150 на 150.
8. *Весна.* Олія, 165 на 174.
9. *Портрет Сапеляка.* Олія, 119 на 131.
10. *Цвіте терен.* Олія, 140 на 190.
11. *Ніч Івана Купала.* Олія, 140 на 190.
12. *Вовки линяють, а вдачі не міняють.* Олія, 60 на 80.
13. *Хвали, доню, вечір, а життя перед смертю.* Олія, 120 на 140.
14. *Серпнева ніч.* Олія, 60 на 80.
15. *Коли легко на серці, то весь світ сміється.* Олію, 120 на 130.
16. *Грудень рік кінчає, а зиму починає.* Олія 120 на 173.
17. *Хліб до Ілька, а сіно до Юрка.* Олія, 60 на 80.
18. *Дідона.* Олія, 120 на 100.
19. *Хазяїн.* Олія, 140 на 190.

20. *І бджола летить, і квітка сокотить.* Олія, 140 на 190.
21. *Горище.* Олія, 112 на 140.
22. *Лютий воду відпускає, а березень забирає.* Олія, 140 на 190.
23. *Батько мій як треба: хліб є — солі нема, сіль є — хліба нема.* Олія, 165 на 174.
24. *Доля.* Олія, 140 на 190.
25. *Чоловік і жінка — найкраща сопілка.* Олія, 120 на 130.
26. *Тітка.* Олія, 40 на 70.
27. *Тільки тії волі, що крикнуть у полі.* Олія, 120 на 130.
28. *Ніч перед Різдом.* Олія, 120 на 200.
29. *І ми тут, і я тут.* Олія, 80 на 60.
30. *Настане час — не стане й нас.* Олія, 60 на 80.
31. *Де родилося, де пригодилося.* Олія, 60 на 70.
32. *І лисичка зимою про хату думає.* Олія, 55 на 80.
33. *Промайнули літа молодії.* Олія, 140 на 190.
34. *Байбак.* Олія, 70 на 90.

Письменник і зек Михайло Осадчий. Олія, 73 на 91. Виконано 20 липня 1989 р. в Харкові.

АКВАРЕЛІ

35. *Доярка.* 30 на 50.
36. *Ранок.* 30 на 40.
37. *Материнство.* 50 на 40.
38. *Білий собака.* 50 на 40.
39. *Вечір.* 40 на 50.

МАСЛО

40. *Батько.* 50 на 40.
41. *Мати.* 50 на 40.

Михайло Попов. Мати. Батько. Масло.

Михайло Попов. Грудень рік кінчає, а зиму починає. Олія.

Хроніка

17

182

183

«ЧЕРНІВЕЦЬКА ХВОРОБА»: КОМЕНТАР ДО КОМЕНТАРЯ

У 7-у номері журналу «Кафедра» за цей рік надруковано мого листа про інфекційний характер хвороби дітей у Чернівцях. Практично той самий матеріал з'явився і на сторінках 15-о числа тижневика «Семья» з коментарем заступника міністра охорони здоров'я СРСР О. Баранова, в якому він спростовує інфекційну версію і ще раз наголошує на талієвій «теорії».

Передовсім хотілося б категорично відкинути приписане мені речення з публікації в згаданому тижневику «Кількість хворих ось-ось перебільшить третю сотню, і їх практично не госпіталізують». Жоден з переданих мною до редакції «Семьи» матеріалів не містить цифри 300. Для дослідника-математика, переконаного, що хворих значно більше, це дуже важливо, тому після відмови тижневика надрукувати спростування, мені знову довелося звернутися до журналу «Кафедра».

Подруге, вже по надрукуванні вказаних матеріалів у Чернівцях працювали голландські токсикологи, які прибули на вимогу населення міста (під зверненням до Президії ВР СРСР, Ліги товариств Червоного Хреста та Всесвітньої організації охорони здоров'я було зібрано понад 8000 підписів). Незалежні голландські

експерти дійшли однозначного висновку, що чернівецькі діти *не страждали від отруєння талієм*. Іноземним спеціалістам знадобилося всього лише *три* дні, аби розвіяти багатомісячну брехню Мініздраву, підтриману майже всіма офіційними засобами масової інформації (особливо відзначилася місцева преса).

Тепер не час обговорювати питання про відповідальність, хоча згодом мусять бути знайдені винні у тому, що всі установи шукали тільки талій, і жодна альтернативна версія не могла пробитися на сторінки офіційної преси (наприклад, мої спроби надрукуватися почалися в листопаді 1988 року, а перша і єдина публікація в «Семье» з'явилася тільки в квітні цього року). Хтось врешті-решт мусить таки відповідати за неправильне лікування дітей. Але тепер всі сили потрібно спрямувати на наукові дослідження, оскільки причина захворювання остаточно не встановлена. Тим паче, що до інфекційної версії схиляються і голландські вчені (див. «Известия», «Медицинская газета» No.No. від 28.04.1989 р.).

Не могу погодитися з О. Барановим, який різко відмежовує тотальне облісіння (що дістало назву «хемічної хвороби»), і яке офіційна медицина більше як півроку «пояснювала» отруєнням талієм) і льокальну (плямкову) алопецію. Наприклад, в обласному будинку дитини одній дівчинці поставлено діагносту «хемічної

хвороби», але ще два випадки алопеції, що з'явилися у тому ж відділенні через 11 днів стали, на думку лікарів, проявом зовсім іншої хвороби, пов'язаної з нервовими порушеннями. Не треба вивчати теорію ймовірностей, щоб не повірити діагнозі, адже двоє контактуючих дітей починають лисіти в один і той же день. Можна погодитися з твердженням О. Баранова про стандартність плямкової алопеції, але не можу розділити його спокою, оскільки справа не в самих фактах льокального облісіння, а в їхній кількості. І поки не буде порівняльної аналізи сьогоденної частоти появи цього захворювання із середніми даними за попередні роки, ніхто не має права заспокоюватися. Адже мова йде про нове, невідоме науці захворювання, котре в перші чотири місяці розвивалося за законами інфекції, а не отруєння. Про це свідчать як експоненціальне зростання кількості хворих з часом, так і накопичення випадків у дитячих установах поза межами міста. Відповідні попередження я передавав в Держкомісію 5, 7, 10 та 15 листопада 1988 р., в тому числі 10.11.88 через тов. Баранова. Але досі хворих не ізолюють.

Отже, відповідь на запитання про справжню кількість уражених новою інфекцією потребує систематичних досліджень, для проведення яких треба створити загальносоюзний центр, де б вивчалися шляхи розповсюдження інфекції, інкубаційний період, сезонні коливання активності тощо.

Наприкінці наведу деякі результати попередньої аналізи. Насамперед ступінь контагіозності нової хвороби невеликий (протягом перших чотирьох місяців неізолюваний хворий «породжував» нового хворого через 15 днів; взимку цей термін скоріше всього збільшився). На щастя, нас

вразила не чума і не холера, тому підстав для паніки немає. Ізоляція хворих може ефективно запобігати подальшому розповсюдженню інфекції. Напевне, недоцільно вивозити дітей в інші регіони країни. І не тільки для того, щоб не розвозити зарази. Але ще й тому, що тривала відсутність ізоляції та масова евакуація дітей з Чернівців у листопаді-грудні 1988 р. призвели до широкого розповсюдження інфекції, і гарантії не заразитися немає ніде. Хвороба може починатися з катаральних явищ, але не завжди. Від початку катару до алопеції минає від 10 до 20 днів; від моменту, коли збудник потрапляє в організм, до облісіння — від 12 до 27 днів. Хворий є джерелом інфекції і до, і після випадання волосся. Збудник може передаватися через третіх осіб, наприклад, через зовні здорових батьків — дітям. Буває достатньо контактів у вигляді потискання рук. Скоріше всього, нас спіткала грибкова інфекція (пероральний мікотоксикоз). Ця нова хвороба виникла внаслідок мутації невідомого раніше збудника, ймовірно, збудника алопеції атрофічної дрібноплямкової. Факторами, що прискорювали мутації, можна вважати неспорядковане вживання антибіотиків, підвищений радіоактивний фон, хемічне забруднення.

Все викладене попереду дозволяє зробити висновок, що крім згаданих заходів щодо систематичних статистичних досліджень, необхідні наполегливі пошуки збудника. Залишається сподіватися, що Мінздрав побачить своє завдання не в тому, «щоб виявити в Чернівцях масштаби саме талієвого отруєння (так висловився на сторінках тижневика «Семья» заступник міністра Баранов), а в реальній охороні нашого здоров'я. І як показав досвід, абсолютно не-

обхідна участь у вивченні хвороби незалежних зарубіжних експертів.

* * *

А покищо Мінздрав зволікає. Чиновникам від медицини байдуже, що за далеко неповними офіційними даними кількість хворих у квітні збільшилася на 77 чоловік (тільки по Чернівецькій області).

24 травня 1989 року

Нестерук Ігор Георгійович, ст. науковий співробітник Чернівецького університету, кандидат фізико-математичних наук, доцент, член громадської групи по вивченню хвороби дітей.

Адреса: 274026, Чернівці, вул. Кузнецова, 21, кв. 21. Службовий телефон: 984-78.

■

У «Літературно-науковому віснику» Іван Франко відповідав за відділ «Хроніки». З першого погляду може видатися, що це скромна, невинна посада. Однак з-під пера генія навіть 10-20 рядків інформації часом оберталися на постановку глобальних проблем. Ось хоча б ця:

ІВАН ФРАНКО

(«Літературно-науковий вісник», кн. VI, т. VI, 1899 р.)

Німецький соціал-демократизм, прищеплений на російський ґрунт працями Плеханова, Струве, Туган-Барановським і ін., здобув собі багато прихильників серед молоді і навіть загалом серед освіченої громади, котрій він імпує знанням будущини, простотою в ставленню і розв'язанню питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією і тим, що покійний Драгоманов називав «жидівською самохвальбою».

Є се характерне явище, що саме в пору, коли сей марксіський соціал-демократизм і з погляду на свої наукові основи, і з погляду на свою політику, яко партія в Європі близький банкрутства, він здобуває собі найгарячіших прихильників у Росії серед російської молодіжі. Дуже сумно, що на цю доктрину ловиться у значній часті гарячіша українська молодіж, хоча соціал-демократизм стає ворогом як против усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху; і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавство і російська цензура.

Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоєє пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті. Я певний, у двадцятому віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячкувати голови і серця молодіжі, у котрої на устах є раз-у-раз любов до народу і любов до поступу.

■

ОДЕСА. 11 червня 1989 р. в Зеленому театрі, що в парку ім. Т. Шевченка, відбулося зібрання культурно-просвітнього українського товариства «Лелека», яке очолює старший науковий співробітник Всесоюзного селекційно-генетичного інституту Федір Нарійчук.

Перша частина зібрання була присвячена 25-й річниці з дня смерті видатного українського художника, письменника і громадського діяча Михайла Івановича Жука (1883-1964 рр.), котрий проживав у Одесі з 1925 р. до скончини.

На прохання учасників зібрання, присутніх тут, член-засновник УАНТІ, член редколегії «Кафедри» та автор монографії про Михайла Жука Василь Барладяну прочитав лекцію про творчість цього видатного українського мистця. Він також запропонував Товариству «Лелека» звернутися до одеської влади з проханням увічнити пам'ять М. Жука і створити його музей у м. Одесі. Товариство схвалило пропозицію В. Барладяну і прийняло відповідне рішення.

■

ОГОЛОШЕННЯ

7 липня 1989 року відбудеться творчий вечір, присвячений 50-річчю ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТА, члена-засновника Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелекції, активного АВТОРА ЧАСОПISУ «КАФЕДРА», довголітнього політ'язня Ігоря КАЛИНЦЯ!

■

ЛЬВІВ. Тут вийшов перший номер студентського історико-літературного часопису «Віко». Редактори пишуть: «Пристаючи до випуску часопису, ми ставимо перед собою подвійну мету — поширювати історичні знання і популяризувати літературну спадщину серед студентства і, подруге, репрезентувати твори молодих літераторів. Ми сподіваємося, що часопис заповнить в якійсь мірі той вакуум, який утворився у висвітленні проблем нашої історії та літератури в офіційній пресі. Будемо друкувати і матеріали, з якими редакція розходиться в думках...

В першому випуску «Віка» поміщені такі матеріали: в «Історичному розділі» — М. Грушевський, «Вступний виклад з давньої історії Руси,

«Гадяцький трактат»; «З історії Західної України» — «Українські Січові Стрільці». «Україна сьогодні» — Академік Легасов, «... Інакше український народ не виживе». «Студентський рух» — «Союз українських студентів Канади».

Літературний розділ друкує твори Василя Стуса та розвідку Ірини Калинець про поета, твори молодих авторів Святослава Лесюка та Ігоря Павлюка, а також рекомендує нові твори поета-лісника Богдана Стельмаха. Публікується вірш, зачитаний Б. Стельмахом на шевченківському святі і надрукований у ряді факультетських стіннівок Львівського університету.

ПАМ'ЯТНИК

В місті лицарів, храмів, музеїв і лавів,
В катедральній столиці Івана Франка,
Де знайшли п'єдестали Міцкевич і Ленін,
Всіх вражає Шевченка відсутність гірка.

На осерді Європи, в Двадцятому віці
Стоїмо на Говерлі своєї ганьби,
І беззавісно дивимось світові в вічі —
Без'язикі, безликі, великі раби.

Товариство! Чи чули коли про таке ви?
Виявляється, вже й тіснота нас дійма:
Вже у Львові по лінії Ленін-Міцкевич
Для Тараса Шевченка притулку нема.

Знову збурило спокій це вічне імення,
Скаламутило штиль керівної гори.
Одіпхнути б його на якийсь загумення,
На викописька псячі, на задні двори...

Крізь фельдфебельські марші, крізь
поглуми панські,
Крізь наругу і тугу, крізь горе і гнів
Сотню років ждемо (п'ятдесят з них —
радянські)
І не годні діждати Шевченка у Львів.

Хто ж ми, справді, братове, у власних
хоромах?
Назбирали грошей целофановий міх

І ждемо на «руки разрешающий» помах,
Що Шевченкові можна до нас на поріг?

Не в порозі, не в сніях у ріднім соборі,
А на місці вівтарнім, де неба вітраж,
Сипле золоте сонця і сяючі зорі,
Встане найгеніальніший Мученик наш.

І дарма не піддасться в амбіціях хатніх,
І не втямить дарма наш чиновницький

гурт:

Відпихати Шевченка від світочів братніх —
Це і є політично-етичний абсурд.

Ну то стільки чекати! — несім свої квіти
На проспект, де Міцкевич і Ленін стоять.
Та між ними — мужі, і жіноцтво, і діти —
Відвоюймо поетові нашому п'ядь.

Нині в'язка і завтра... від мене, від нього...
Сон-трава і тюльпани... барвінок і без...
День-у-день, ніч-у-ніч хай росте

буйного

П'єдестал Кобзареві — гора до небес.

Насипаймо нещадно квітучу могилу
В цьому місці, де хочемо мати його.
І ніхто не згребе нашу волю і силу,
І доб'ємся, доб'ємся, доб'ємся свого!

(Альманах «Віко», ч. 1, 1989 р., м. Львів)

А тимчасом розповсюджується і другий номер «Віка» — слід сказати: і тематично, і добором матеріалів, і їх укладанням — прогрес видавців. А видавець з 2-го числа визначився: «Інформаційно-редакційна комісія «Студентського братства». «Історичний розділ» вміщує «Книги буття українського народу» — програмний документ Кирило-Методіївського братства. Є розвідки про Українську Галицьку армію, про художника Михайла Бойчука, про студентський рух. Друкуються поезії Ігоря Калинка, уривок з його виступу на творчому вечорі, молоді автори Олег Русин, Адам Подгасецький, Володимир Христя, Володимир Панкєєв.

Щасливого відкриття,

ВІКО!

■

На обкладинці — дерево життя, на титульному аркуші — козак з мушкетом, 220 сторінок машинопису, гарні ілюстрації, дбайливе оформлення. Це — «Спадщина», альманах українознавства, друкований орган неформального клубу тієї ж назви при Будинку вчених АН СРСР. Як зазначено в «Слові до читачів», часопис «Спадщина» є незалежним виданням і сповідує дух вільного наукового, публіцистичного і художнього пошуку. Головний напрямок часопису — науково-публіцистичний, пляновані його розділи такі:

- документи клубу,
- наукові праці,
- публіцистика і красне письменство,
- критика, бібліографія,
- хроніка роботи клубу.

В першому розділі часопису серед іншого опубліковано лист до комісії Верховної Ради СРСР у питаннях підготовки змін і доповнень Конституції СРСР, в якому, зокрема, зазначається, що при існуючій тепер виборчій системі «порушується низка загальнодемократичних положень».

Науковий розділ часопису відкривається програмною статтею Юрія Дзядика з переліком вимог, які редколегія ставить до наукових статей. Один з пунктів цих вимог такий:

«В науці має право на існування будь-яке твердження або система тверджень (теорія), що не суперечать фактам чи висновкам з фактів. Домогання монополії на істину... несумісні з науковою етикою». Далі в цьому розділі йде стаття Олександра Коваленка «Загарбання чи визволення» про литовсько-українські взаємини у 14-му столітті, в якій автор доводить, що «приєднання України до Великого князівства Литовського є актом не захоплення, а визволення

з-під татаро-монгольської залежності» і робить інші цікаві висновки.

Оригінальний погляд на події часів Хмельниччини висловлює Олексій Шпоть у своїй контрверсійній статті «Перша буржуазна революція на Україні».

Автор розвиває свою тезу з положення, що «визвольна війна 1647-1654 рр... мала відкрито антифеодальний характер», а наприкінці статті підкреслює недоречність становища, коли «кожна республіка замість власної історії змушена вивчати історію царської Росії і з її ж позицій давати оцінку її царям і подіям».

З публіцистичних матеріалів слід відзначити статтю доктора М. Голярука «До проблеми функціонування національних мов у науці». Автор, не заперечуючи, що істина та знання є категоріями наднаціональними, стверджує, що сам процес пізнання «значною мірою носить національний характер». На думку М. Голярука «гальмом... на шляху розвитку національномовних наук є Академія Наук СРСР, яка фактично уособлює АН Російської Федерації».

В нашій історіографії «шапка Мономаха» є одночасно і символом і «доказом» спадкових прав московських самодержців на київський великокняжий престол. Юрко Кочержинський у своїй статті на цю тему дотепно доводить, що «ні символом, ані, тим більше, доказом» прав московських царів на землі колишніх київських князів ця шапка бути не може.

В літературному розділі поряд з віршами Василя Стуса «Спадщина» подає ніде раніше не публікований поетичний доробок Михайла Грушевського, вірш-баладу «Бідолага», вірш-думу, присвячену Україні та невеличкий вірш з патріотично-громадянськими мотивами. Цікаво, що цей

останній, написаний 19.II 1983 р., датується як «року неволі 229».

Серед критичних нотаток «Спадщини» поруч з серйозними рецензіями і «новими відомостями про траву євшан» можна знайти гумористичну віршовану документальну повість Ю. Кочержинського, присвячену Ліні Василівні Костенко. Це яскравий зразок сучасного гумору, поширеного в середовищі технічної інтелігенції, обмеженої в своїх зацікавленнях рамками точних наук.

В розділі «Хроніка» привертає увагу повідомлення Миколи Жарких про вечір Михайла Грушевського в Києві, в якому автор стверджує: «неправда, буцім то наша інтелігенція байдужа до історії України — вона байдужа до тривалої брехні, що десятиріччями видавалася за історію, і дуже уважна до цих заходів, де сподівається почути хоч крихту правди».

Серед авторів слід відзначити Миколу Жарких, який подав кілька своїх матеріалів у властивий йому саркастичний манері.

Отже, можна нарешті привітати Київ з появою солідного наукового незалежного видання. Бажаємо редакції та авторському колективу «Спадщини» творчих успіхів у шляхетній справі національного відродження нашої метрополії.

Валентин Стецюк

ДОРОГОЮ З НАРОДОМ

18 квітня в Одеському палаці студентів відбулося засідання клубу «Гласність». Заля була переповнена. Але половину приміщення зайняли заздалегідь підготовлені обкомами партії люди. Більшість цих людей складали слухачі обласного політичного семінару, що був скликаний у

зв'язку із засіданням клубу «Гласність». Слухачі семінару мали давати відсіч тим, хто виступав на підтримку Народного Руху України.

Присутні спокійно реагували на виступи, в яких йшлося про права німців Поволжжя та Кримських татарів. Бурхливу реакцію викликало українське питання. Зловісним був виступ чоловіка, що назвав себе робітником, але одяг, взуття та пешені руки переконували, що він гебіст. Цей оратор вимагав покласти край національним рухам в СРСР. Обвинувачував уряд у бездіяльності, бо, за його словами, арештами лідерів національного руху на Україні можна покласти на коліна всіх українців і не допустити створення Народного Руху України.

«На плечах націоналістів до влади в СРСР може прийти новий Сталін!» — запевняв так званий робітник. Його виступ викликав бурну овацію з боку тих, кого відрядив на засідання клубу Обком партії.

На засіданні виступив гість з Естонії — Різниченко. Розповів про національне відродження, що відбувається в Естонії. І побажав, аби росіяни теж відродилися. За його словами, становище російського народу набагато гірше від становища інших народів: росіяни сьогодні не мають ні столиці, ні національного прапора, ні представників за кордоном та в ООН.

Виступ Різниченка викликав дискусію. Дехто з виступаючих не погодився з тим і обвинуватив його в російському шовінізмові. Усі, хто виступав, користувалися російською мовою. Найбільш яскравим був виступ голови Одеського «Меморіалу», філософа, доцента Одеського інституту зв'язку, Віктора Цимбалюка.

«Нам пропонують, — сказав В. Цимбалюк, — забути про національ-

не питання, не думати про національну культуру. Хочуть, щоб ми перетворилися в постачальників м'яса, молока, хліба, щоб забули свою мову. Українська мова — не тільки засіб спілкування. Наша мова — це зафіксована в словах історія й культура. «Хай російська буде мовою міжреспубліканського спілкування, — говорив В. Цимбалюк, — але державною на Україні повинна бути українська. До 1917 року росіяни, що жили на Україні, вивчали українську, аби спілкуватися з нашим народом. А зараз вони ігнорують нашу мову. Я приєднуюся до Різниченка. І теж бажаю росіянам відродитися, стати народом. Підносячи росіян до рівня великого народу, ми принижуюмо їх. Відмовляючись від рідної мови та культури, переймаючи російську мову й культуру, ми переконуємо росіян у тому, що вони — народ-месія, тобто допомагаємо їм перетворюватися в шовіністів. Ось чому, як тільки українці побажали бути народом, росіяни починали казати, ніби ми невдячні їм за допомогу. Називаючи їх великими, ми кликали їх до себе. Отже, це теж наша провина, що сьогодні в Росії порожні села, а економіка зруйнована. Українцям не треба бути занадто добрими на шкоду собі й росіянам».

В. Цимбалюк зауважив, що союзний гімн, в якому доводиться, ніби Росія з'єднала всі народи СРСР, принижує неросіян.

«Ми об'єдналися в союзнi державу чи нас об'єднала Росія? — питав філософ. — Об'єдналися... Саме так написано в Конституції. І не треба принижуватись, відводячи російському народові роллю старшого брата».

В. Цимбалюк певний, що небезпека повернення сталінізму не в національних рухах, а в боротьбі з національностями.

Коли не друкували проєкт Програми Народного Руху України, то пояснювали це тим, що проєкт націоналістичний. Тепер кричать, ніби проєкт — плягіят з рішень XXVII з'їзду КПРС і резолюцій XIX партконференції. І стає зрозумілим, що провадиться боротьба не проти позиції чи політики Народного Руху України, а проти всього українського народу, що нарешті підніс свою мислячу голову.

Виступ В. Цимбалюка переривався репліками:

«Який розумний!» «Чому ти раніше про це не говориш?».

Філософ відповів, що до перебування йому не дозволило говорити КДБ. Коли В. Цимбалюк виступав, біля нього стояв з диктофоном співробітник КДБ. Хтось із залу голосно сказав про це. В. Цимбалюк zareагував на цю репліку ось так:

«Я знаю, що мене вже обклали червоними прапорцями. Але я не вовк, а свідомий син свого народу. І вже не зійду з дороги, якою йде весь український народ».

Ганна Голумбієвська
Одеська філія прес-служби УГС

РЕЗОЛЮЦІЯ УЧАСНИКІВ ПЕРЕДВИБОРНОГО МІТИНГУ, ЩО ВІДБУВСЯ 3 ТРАВНЯ 1989 Р. НА ПЛОЩІ РИНОК У ЛЬВОВІ

ЧАСТИНА I

Партбюрократія Львівської області вчинила всупереч волі десятків тисяч громадян: вдавшись до протизаконних маніпуляцій, заздальгид підготувала і сприяла прийняттю анти-

демократичних рішень окружних передвиборних зборів (по Львівському національно-територіальному округу № 50 і Дрогобицькому територіальному округу), які відсіяли народних обранців. Учасники багатотисячного мітингу 3 травня 1989 р. у Львові — люди різних національностей — українці, росіяни, поляки, євреї, вірмени закликають (у відповідності з прийнятим попереднім і сьогоднішнім мітингами «Зверненням до громадян Львова та області):

1. Мешканців Ленінського, Шевченківського, Червоноармійського районів м. Львова, а також мешканців Бродівського, Буського, Кам'янка-Бузького, Нестеровського, Радехівського, Сокальського, Дрогобицького і Самбірського районів та міста Червонограду **НЕ БРАТИ УЧАСТИ У ВИБОРАХ, НЕ ЙТИ НА ВИБОРИ!**

Мешканців Залізничного і Радянського районів Львова проголосувати за Ростислава Братуна, викресливши прізвища інших кандидатів, а другий бюлетень (національно-територіального округу) забрати з собою.

Учасники мітингу виявляють рішучість домогтися третіх виборів, які дадуть можливість висунути кандидатів — достойних представників народу.

2. Мітинг закликає громадських активістів, кожного учасника сьогоднішнього велелюдного зібрання розгорнути за місцем праці і проживання широкую агітацію бойкоту виборів, відвідати кожен район, в якому проходять повторні вибори, кожне село, роз'яснювати прийняте мітингом «Звернення до громадян Львова та області», розвіяти страх селян перед місцевим начальством.

3. Забезпечити на кожній виборчій дільниці суворий громадський кон-

троль, завдання якого — не допустити маніпуляцій з бюлетенями.

4. Звернутись від імені мітингу до зареєстрованих кандидатів в депутати Верховної Ради СРСР по Львівському національно-територіальному округу №. 50 з проханням зняти свої кандидатури і таким чином допомогти громадськості Львова та області провести треті вибори, обрати кандидатів, гідних довіря народу.

5. Від імені мітингу звернутись до органів влади з вимогою створити новий орган друку — народну газету, яка б об'єктивно висвітлювала події у м. Львові та області.

6. Вважати першочерговим завданням громадськості Львова та області скликання Установчої конференції Народного руху за перебудову. Вимагати від влади приміщення для проведення Установчої конференції і забезпечення нормальних умов її роботи.

ЧАСТИНА 2

1. Зважаючи на активізацію антидемократичних сил в країні, які намагаються заморозити перебудову, мітинг закликає депутатів Верховної Ради СРСР відмінити антидемократичні Укази Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 р., а також не менш антидемократичних Закону про вибори і драконівського Указу — до-

повнення до Кримінального кодексу із його горезвісними статтями.

2. Учасники мітингу засуджують антизаконну діяльність правоохоронних органів, які під час демонстрації 1-го травня вдалися до сваволі, перевищили свої повноваження, зневажали людську гідність і національну символіку.

3. Із дня мітингу 3 травня 1989 р. український національний синьо-жовтий прапор і український герб — тризуб розцінюються громадськістю Львова як національна святиня. Мітинг вважає, що національна символіка (до остаточного вирішення цього питання на державному рівні) повинна співіснувати паралельно із державною і в однаковій мірі захищатись органами влади.

ЧАСТИНА 3

1. Вимагати від влади прямої трансляції громадських заходів по радіо і телебаченню.

2. Повідомити владу про рішення громадськості проводити мітинги на площі біля Порохової вежі, а кожного четверга о 19 год. проводити дискусійні вечори на площі біля Домініканського костьолу.

3. Звернутись до редакцій обласних газет з проханням опублікувати резолюцію мітингу 3 травня 1989 р., зважаючи на її історичне значення.

Резолюція схвалена мітингом на площі Ринок у Львові 3 травня 89 р.

КУРАПОВ ЩЕЗ... КУРАПОВЩИНА ПРОЦВІТАЄ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ СЕКРЕТАРЯМ ЛЕНІНСЬКОГО РАЙКОМУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ МІСТА ЛЬВОВА

Епіграфи:

... *Уявіть собі чоловіка середнього зросту, досить огрядного, з лицем, опухлим од тляцтва... І ось цю людину встигли українофіли представити, як славу, честь і оздобу України.*

Л. Дубельт (шеф політичної жандармерії, 3-го відділення царя, по-теперішньому КДБ) про Тараса Шевченка.

... *Це така дрянь, що її нема чого й показувати...*

Шеф жандармів після Дубельта, граф Орлов про живописні полотна Т. Шевченка.

... *Яка оце тобі ворона-брехуха на хвості принесла, що я тут нічого не роблю, тільки бенкетую? Брехня, сійже Богу брехня.*

Т. Шевченко. Лист до Щепкіна з Нижнього Новгорода від 10 лютого 1858 року.

Перш ніж приступити до суті справи — одне запитання: коли і де у світовій історії кати добрим словом відгукувалися про своїх жертв?

Нешановні секретарі Ленінського райкому Компартії України м. Львова! Щойно ви розповсюдили межі Львівського студентства та вам ввіреної інтелігенції самвидавного листа, незалежного ні від кого, окрім вас, в котрому обливаєте брудом неформальні об'єднання та їхні незалежні видання, в тому числі і мене

особисто як відповідального редактора часопису Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелігенції «Кафедра».

Не знаючи мене особисто, цю характеристику ви, звичайно ж, почерпнули з іржавих сейфів КДБ. Того самого КДБ, яке ось уже чверть століття знущається наді мною і над моєю родиною. Це воно два рази абсолютно безпідставно дало мені 9 років тюрем і таборів, 3-и роки заслання, 2,5 роки домашнього арешту.

Це воно в 1974-1975 рр. розгорнуло собаче цькування в м. Сумах мого рідного брата Володимира Осадчого за кровне родство зі мною та за те, що тоді ж, у 1974 р. за ініціативою брата, на терені Сумської облспоживспілки, де молодший брат працював, були замінені всі російськомовні вивіски на україномовні.

І коли брат категорично відмовився співпрацювати з КДБ — посеред білого дня 5 квітня 1975 р. упав мертвим на вулиці з м. Сумах, а два супровідники його втекли — та й по цей день їх ніхто «не може» відшукати. Тільки сумська облгазета «Ленінська правда» розродилася тоді фейлетоном, та не проти вбивць, а супроти брата і мене!

Це воно уже після відбуття безпідставного покарання хапало мене на вулицях Львова і улюбленцем КДБ «чорним вороном» відвозило «на предмет виявлення алкоголю в крові» на численні експертизи, скриготіло зубами, коли лікарі не стверджували їх кровожадних пожадань, — і тоді п'яний як чіп капітан КДБ Домбровський ввірвався в мою квартиру, аби заграбастати журнал «Кафедру». Ну а п'яному чи то кадебісту, чи простому смертному не лише море по-коліна, а завше видається, що весь світ п'яний.

Це воно 4 грудня 1987 р. — і зно-

ву п'яне — посеред ночі висадило двері моєї квартири і погрожувало убити мене, а коли плян убити зірвався в силу їх підвищеного оп'яніння, — почався масований телефонний шантаж з погрозами убити, четвертувати, знищити фізично мене і мою родину.

Не стане дефіцитного паперу, аби перерахувати всі невидимі, позаконституційні дії сучасних катів КДБ наді мною... І ось тепер КДБ умило руки, як Пилат, розп'явши Христа, і мов гадюка Єві, нашептало вам бруду на мою скромну особу, а ви повірили гадюці і вкусили плід з гріховного дерева — і запустили те нашіптування в С А М В И Д А В Ленінського райкому КП України м. Львова.

Скажу відверто, в душі гласности, ваша самвидавська характеристика на мене як українського літератора навіть полестила мені. Ще б пак! Саме так, навіть термінологічно капелька в капельку характеризували Шевченка кати 3-го жандармського відділення (Дубельт, граф Орлов до 1856 р., князь Долгоруков опісля) Його Імператорського Величства (тодішнє КДБ).

Які кати тільки не лили бруду на голови українців, аби їх опаллюжити! Тепер до цього безславного і посуті хуліганського дійства царської політичної жандармерії та її спадкоємця КДБ прилучився ще й Ленінський райком партії м. Львова.

Як бачимо з епіграфів, Шевченко вважав за потрібне відповісти на люті наклепи на нього лише єдиному своєму приятелю Щепкіну, а жандармам, як відомо, духовний князь України навіть не відповідав. Завелика честь для них! Шевченко розмовляв з жандармами на вищому рівні — на рівні своїх художніх творів.

Я поступив би за прикладом сво-

го духовного геніального вчителя, якби не одна обставина, а саме — дуже вже вірою в чистоту людського серця, і тому хочу бодай на дещичцю відтінити вас, «служів народу», від царя Миколи І та його опричників — жандармів. І тому сподіваюся, що ви спростуєте наклеп на мене у своєму самвидавському опусові. Для цього я даю вам згоду запросити мене в будь-який день — і нехай ваші власні лікарі перевірять мій стан і стан мого здоров'я і обов'язково у вашій присутності, а не в присутності катів. Відомо ж бо, що навіть відому художницю Стефанію Шабатуру, неугодну КДБ, кати хапали на вулиці і возили на експертизу «на предмет виявлення хмільного», хоча вона навіть у великій свята спиртного і не нюхає!

А тепер щодо тези вашого райкомівського самвидаву «був суджений за націоналізм». Обидва кагебістські вирокі проклятої брежнєвщини відповідно до ваших же статей 20 і 370 п. 9 карно-процесуального кодексу УРСР недійсні уже тому, що наперекір цим статтям обидва суди наді мною були закритими. Тепер же стаття 62 карного кодексу УРСР, за котрою чинилися подвійні розправи наді мною, взагалі вилучена з КК УРСР.

Щодо безробіття. Так, після хвороби в 1988 р. я, кандидат філологічних наук, автор низки наукових праць, автор ряду літературно-художніх книжок, виданих у нашій країні і за рубежом, старший викладач Львівського університету — за станом здоров'я уже не можу працювати вантажником-двірником. Понад півроку у Львівському обкомі партії валяється без руху моя заява з проханням посприяти трудовлаштуванню за фахом. Ні духу, ні звуку!

Дуже вже цей ваш наклеп на мене

нагадає анекдот, в якому розбишака спочатку на перехожих напустив дитину, котра запропонувала їм роздягнутися. А коли ті посміялися і, відштовхнувши дитину, рушили далі — вийшов сам з ножакою і сокирою і сказав: «Просить дитина — то зважте, роздягніться!» І примусив холодною зброєю оголитися.

До того ж — поверніть мені 9 років украдених вами тюремного стажу — і в мене буде законних 25 років праці на благо Вітчизни.

* * *

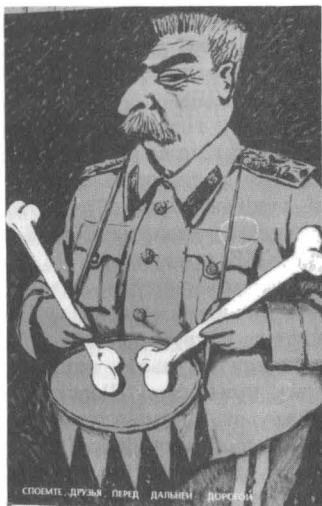
Наразі я, секретарі Ленінського райкому, не буду подавати вас до суду за статтю 11 прим Указу ВР СРСР від 8 квітня 1989 р. за дискредитацію моєї особи. Раніше чи пізніше, з розмахом демократизації нашої країни, на вас подадуть до суду ваші ж таки вівчарки, яких ви люто напускали на жінок і дітей 4 серпня 1988 р. під час мітингу на терені ва-

шого р-ну. Це, зрештою, зроблять за мене і ті кийки, які з вашого наказу хижо гуляли по спинах учасників передвиборного мітингу 12 березня 1989 р. і ті численні вироки штрафів та адміністративних ув'язнень на 10-15 діб, які ви так щедро розсипаєте своїм підданам-львів'янам за їхню громадську активність.

Понад 10 р. ваш райком очолював маланчуківський випестень Курапов, який наробив чимало лиха творчій інтелігенції та культурному життю нашого міста. Зараз він сьез з трону, але курапівщина-маланчуківщина ще рясно процвітає у ваших головах.

1 червня 1989 року

Михайло ОСАДЧИЙ,
відповідальний редактор журналу УАНТІ «Кафедра», член Ради Львівських регіональних товариств «Меморіал» та «Руху України за перебудову».

Михайло Попов. З виставки плякатів у Київському Будинку Кіно. Грудень, 1987 р.

Літературні апокрифи

«ТІЛЬКИ НЕЩАСНИЙ НАРОД МІГ ЗАБУТИ МИХАЙЛА ЖУКА»

М. Осадчий

Настане день, коли ім'я Михайла Івановича Жука (2.10.1883 — 7.06.1964 рр.) буде таким же близьким і рідним кожному українцеві, як імена Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та багатьох інших наших велетів, що вписали яскраві українські сторінки в історію світової культури.

«Тяжко бути українським письменником, — сказав на початку ХХ століття М. Жук, — але бути українським художником можна хіба лише за якусь кару». Та й справді, україномовного читача і сьогодні неважко знайти, а любителів національного образотворчого мистецтва і тепер обмаль. Проте, М. Жук у найскрутіші хвилини свого життя служив пензлем і граверським інструментом рідному народові. Залишався українським художником і тоді, коли інтернаціоналісти-русифікатори зробили все, аби вилучити з пам'яті народу ім'я художника.

25 років тому Михайло Жук помер, а через 2 роки на суперобкладинці «Вибраного» М. Зерова було репродуковано портрет цього великого поета, якого залишив нащадкам М. Жук. Коли знайомишся з графічними та живописними портретами М. Жука, одразу ж помічаєш, що художник не обійшов своєю увагою жодного українського письменника та художника, які творили в XVII — XIX та ХХ століттях. До образів багатьох з них, як, скажімо, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, Ю. Михайліва, М. Бурачека та інших М. Жук звертався протягом усього життя. І кожного разу відтворював щось нове та рідне нам. Вражають символістичні панно М. Жука, його графічні та живописні образки рідної природи.

Навчаючись у Краківській художній Академії (1900-1904 рр.) М. Жук захопився книжковою графікою, і вже в 1905 році Іван Труш визнав його кращим оформлювачем книги в Україні. Щоправда, в тому ж таки 1905 році польськокомовна «Газета Львівська» назвала М. Жука «найвизначнішим серед художників нашої землі».

Михайло Жук був ще й видатним керамістом, істориком і теоретиком мистецтва, а в 20-і роки доклав чимало зусиль, щоб виробити оперативну методику викладання української мови, аби прискорити українізацію. Окрім цього, М. Жук був також видатним педагогом — до 1917 року працював викладачем малювання в Чернігівських середніх навчальних закладах, від 1917 р. — професор портретного живопису в українській Академії мистецтв

(одним із засновників якої він був), від 1925 р. працював в Одеському художньому політехнікумі професором — керівником графічної майстерні, а потім і викладачем-керамістом. Попри всі життєві злигодні, в живописі та графіці М. Жук протягом всього життя був послідовним сецесіоністом.

Сьогодні М. Жука-художника дедалі частіше згадують на сторінках української преси. Та він майже невідомий як поет, прозаїк і драматург.

В 1930 році літературознавець М. Степняк заявив, що присвятив «Жукові окрему працю, в якій» намагався «„воскресити“ цього несправедливо занедбаного поета, може першого українського лірика з дійсно символістичним настановленням; вплив Жука на Тичину в цій статті має бути розглянений докладніше». Однак праця М. Степняка про поета М. Жука так і не з'явилася друком, хоча, досліджуючи творчість П. Тичини, цей літературознавець встиг сказати нам, що «слухові образи... у Тичини», «психологізована пейзажність» його поезій теж є результатом впливу М. Жука. Та й хіба могло бути інакше, адже М. Жук учив малювання в Чернігові П. Тичину, В. Еллана-Блакитного і Григорія Верьовку. Він і познайомив своїх учнів з М. Коцюбинським.

Сергій Єфремов назвав М. Жука «прихильником чистого мистецтва... що в поезіях своїх... розробляє мотиви особистої лірики». Від себе додамо, що особисте в поезіях М. Жука є результатом впливу навколишньої дійсності. «З прозових творів Жука, — писав С. Єфремов, — визначається чистою рисою й настроєм оповідання «Тільки встати», що нагадує потроху імпресіоністську манеру Чехова з його влучним образом життєвої буденщини». Здається, С. Єфремов сплутав «Тільки встати» з оповіданням «З наказу губернатора», в якому М. Жук, як і А. Чехов, змалював «життєву буденщину» своїх сучасників, але не вдався до чеховської нарисовості: продемонстрував художність.

В оповіданні «Тільки встати», як майже у всій своїй прозі, М. Жук, починаючи з надрукованого в 1906 році першого оповідання «Мені казали: ще молодий!», виступає родоначальником українського екзистенціалізму. На жаль, через підневільне життя України, М. Жук залишився єдиним представником цього напрямку в нашій літературі.

Саме названим оповіданням і дебютував у 1906 р. М. Жук як літератор. А віршувати він почав російською мовою ще в Київській художній школі Миколи Мурашка, де вчився з 1896 до 1900 р. У Кракові він познайомився з Богданом Лепким. 1903 року створив портрет цього велетня нашої культури і під його впливом почав писати рідною мовою. 1908 року в антології «Українська муза» письменник і видавець Олекса Коваленко подав біографію та 6 поезій М. Жука. Того ж року в Чернігові окремим виданням вийшла казка М. Жука «Ох». А 1912 р. там же вийшла чималенька збірка його поезій «Співи землі».

Значна частина літературного дорібку Жука діставала попередню критичну оцінку Михайла Коцюбинського. «Я сподіваюся, що він зможе зробити дещо для нашої літератури», — писав 1906 року про М. Жука М. Коцюбинський. Це «дещо» вже в 1918 р. видавництво «Січачі» мало видрукувати в 5-и томах — проза, поезія, драматичні твори, казки і статті з питань українського мистецтва. Але як писав М. Жук, «з технічних причин» жодний том не з'явився.

Леся Українка також зауважила талант М. Жука. «Спасибі за вірші Жука, — сповіщала поетеса своїй матері Олені Пчілці, — якби він більше попрацював, то були б зовсім гарні, а так поезії чимало, але артистизму часом бракує». За рік до смерті М. Жука до мене потрапив його авторський примірник «Співів землі»...

Вражає те, що олівцем і чорнилом художник вніс чимало змін у майже всі вірші, тобто робив усе, щоб досягти артистизму.

У 1920 році чернігівська губнаросвіта видала «Казки» М. Жука. 12 казок і один вірш. Деякі казки («Про тхора-тхорища» та ін.) були віршованими, окремі («Хо-біси») написано у віршовано-діалогічній формі. Багато з них на початку 20-х років з'явилося окремими виданнями в Австралії та в Канаді. Того ж 1920 року в Чернігові було видано окремо п'єсу «Мефісто», яка вперше надрукована в 1918 р. в журналі «Шлях». П'єси М. Жука «Плебейко» і «Легенда» йшли в Дніпропетровському театрі ім. М. Заньковецької. Автору цих рядків відомі 4-і п'єси М. Жука.

До більшості власних казок М. Жук створив значну кількість ілюстрацій, мета яких — допомогти неписьменним дітям прочитати казку. В цьому якраз і полягає своєрідність та оригінальність дитячих творів М. Жука.

Михайло Жук є автором першого українського вінка сонетів, який був надрукований у 7-8 книзі «Літературно-наукового вістника» за 1918 рік. «Вінок сонетів» Жука — особливо складна поетична композиція, що об'єднує 15 сонетів. Кожний новий сонет, як і належить, починається останнім рядком попереднього, а заключний, 15-й сонет, або магістрала, складається виключно з перших рядків усіх 14-и сонетів, замикаючи і пов'язуючи воедино усі попередні вірші. Сонети були однією з найулюбленіших поетичних форм М. Жука. Присвячував він їх своїй дружині — Анастасії (Нюсі) Григорівні Павловській. Звертався М. Жук до форми сонету і в 30-і, і в 50-і роки. 18 квітня 1937 року, коли всі мистецькі мрії художника з вини сталінських розбишак у культурі «перейшли за грань» і він чекав, що його теж закатують, серед ночі гортав альбом з репродукціями своїх творів, виданий також художником і поетом Юхимом Михайлівим. Всі друзі Жука, С. Ефремов, М. Зеров, В. Підмогильний, Ю. Михайлів, Л. Курбас, М. Слабченко та шерега інших вже були репресовані. Поруч з ним залишалася тільки єдина надійна людина — дружина. І Михайло Жук на чистій сторінці альбому експромтом написав сонет. Немає вже тієї порцеляни з портретом Анастасії Григорівни, немає серед живих М. Жука і його дружини, а я, автор цих рядків, бережу цього альбома з автографом великого мистця і мрію, аби збувся заповіт відомого мистецтвознавця академіка Олександра Сидорова, що 1972 року писав мені: «Пропаганда і вивчення всієї спадщини Михайла Жука — першочергове завдання української гуманітарної науки».

Одеса

ДІАЛОГ ПІСЛЯ ПЕРЕДМОВИ

Михайло Осадчий: Ваша передмова, принаймні на Україні, є першою розвідкою про літературно-художню творчість Михайла Жука. В ній серед учнів цього універсального культурного діяча нашої Батьківщини ви назвали

Павла Тичину... Тепер різне пишуть про Тичину. Кажуть, що він, попри всі творчі злети й падіння, мав чуйне серце. Чи робив щось Тичина, щоб витягнути з несправедливого забуття літературний і мистецький доробок свого вчителя?

Василь Барладяну: Павло Тичина всі свої надруковані твори дарував з ласкавими автографами своєму вчителю Михайлові Жукові. Але і пальцем не поворухнув для того, щоб Михайло Жук зайняв гідне йому місце в українській культурі. Мені особисто здається, що Тичина не хотів допомагати Жукові: йому було вигідно ходити в учнях Блока та інших російських символістів. А Жук і по смерті вважається українським «націоналістом», адже безтямно любив Україну та її народ. Це ще одна грань феномену кон'юнктури та пристосовництва Тичини.

МИХАЙЛО ЖУК

ВІНОК СОНЕТІВ

1. Давно хотів я написати сонети
Тобі один, єдиний серед всіх,
Хоч би на те, щоб викликати сміх,
Чи гніву блиск, уважності прикмети.

Окрасою не гребують естети, —
Життя дарує небагато вітх;
Як може бути який великий гріх,
Дамо дзвінким його, мов кастаньети.

Я свято дам на честь твою, Нюсі,
І день той буде кращим над усі,
А ніч, то сни з того, що вже минуло.

Засіяне безмежністю квіток...
Скажу тоді, що серце раз шепнуло,
Хоч і боюся вислову думок.

2. Хоч і боюся вислову думок,
Бо аромат не виявиш у слові:
Ми можемо ганьбити на людській
мові,
А чадом тхне кадильний наш димок.

Люблю, люблю! Ти бачила поток?
Місцями так, як нитки на основі
Пливе в глибину, а там на дні, у злові,
Шумує, рве і робить дикий скок.

Жаліється, співає гарні думи
На те, щоб ліс беріг любовні шуми...
І в мене є свої ліси-криївки,

В садах душі є запашний куток,
Де я творю окрасу для голівки —
З безмежних мрій сплітаю цей вінок.

3. З безмежних мрій сплітаю цей
вінок...

І будеш ти, як в осяйній короні,
Краса богинь, лиш спочиває на
троні,
В ногах твоїх простелеться вінок.

Метелики збиратимуть пилок
З твоїх розмов; краски на Махаоні
Засяють так, як тони в передзвоні,
І розцвіте кругом тебе садок.

Весняний день... Пахучі свіжо трави
Приваблять всіх до вітх і забави...
Злетить павич, коханець ніжних пань,

Покинуть хаші потайні аскети...
Я твій слуга, поставлю все на грань,
Казки віддам уявою поети.

4. Казки віддам уявою поети,
Закличу сни з близин і з далини,
Тобі в ту ніч служитимуть вони,
Щоб пояснить поезії секрети.

Вогневий хвіст далекої комети
Розріже ніч, як груди цілини
Блискучий плуг. І з неба глибини
Зірки блиснуть, мов щастя амулети.

Спокійно спи, моя дитино мила,
Бо тільки в снах життя найкраща
сила...
Турботний день — болячі нерви б'є.

Міняє душу на дрібні монети...
Одне, одне лишається моє:
Тебе люблю... Твої дивлюсь портрети.

5. Тебе люблю! Твої дивлюсь
портрети:

Тут милий рух, там лінія лица,
То стан гнучкий, то очі... Без кінця
В'яжу той цвіт в фантазії букети.

І так не дні, літа минають... Де ти?
Невже озватись важко до сліпця,
Який голки з тернистого вінця
Вкладати мусить у дзвінки терцети.

І на чолі снує тривогу біль,
Секунди йдуть, як сотні довгих миль...
А де спочить? Не бачу тої хати

Для вандрівця де міг би бути куток.
Твої вуста бажаю цілувати,
До них співаю пісню, як струмок.

6. До них співаю пісню, як
струмок,

До тих окрас, що формою взивають,
До таємниць, що лиш у небі знають:
Сніжинка спить там, замкнена в
платок.

Мотаю нитку срібну у клубок,
Якою пані гапти прикрашають...
До лябіринту з нею учащують,

Щоб не зблудить, не трапити в наврок.

А крім того, це прядно дум моїх
І самоти холодний, дикий сміх,
І те, що ніч прозора, довго чує

Заплетена в мереживо гілок.
Байдужно всім, коли душа сумує,
З вогню жаги балакає пророк.

7. З вогню жаги балакає пророк...
Над берегом, поміж бурхливі гори,
На хвилі шле прохання і докори,
Які летять, як за листком листок.

І бурі шум не подає звісток,
І птах мовчить, а серце думку боре:
Співають з ним небесний гімн
простори,
Осяяні громадами зірок.

Киплять вони: вода й душа людини,
По їх слідах лишаються руїни,
Там пісні сум, минулості краї
Або й влада безмежна річки Лети,
Що шепче так: «Забудеш дні свої»...
І слухають царі й анальфабети.

8. І слухають царі й анальфабети,
Що ти моя, що я тебе люблю,
Що дні краси без тебе я гублю:
Що долю взять — нема в мене кебети.

Я лиш співець; чуття мої — куплети:
Це крам такий — на хліб не
зароблю!

І вже ніяк того не підкуплю,
Що продає парфуми і стилети.

Любити ж Д А М без криці, без
парфум, —
Це все одно, що засівати сум.
Не хочу я надалі й так страждати!

Я у землі позичу диких сил,
Як та весна, я хочу розцвітати,
Нехай на день струсну я з себе пил.

9. Нехай на день струсну я з себе

пил,

Який припав з чужих чобіт на тіло;
Я хочу так, щоб все вогнем горіло,
Щоб я світив, як самоцвіт-берил.

Тебе візьму й під захистом вітрил
(Мене життя байдужне наморило),
Полину там, де б сонце не зігріло,
В таємний світ за рідний небосхил.

Покину все... Та й що покинуть тут?
Здичілий край, обдертий, наче прут,
Поділений між підпанком і паном...

А будь рабом, як під'яремний віл,
Схилатися... Доволі! Хоч над раном
Нехай на мить почую розмах крил.

10. Нехай на мить почую розмах

крил...

З човна візьму тебе я, мов дитину,
І покажу землі сумну картину,
І цілий ряд засмічених могил.

Потому ми знайдем чудовий діл,
Гаї, пташок, і сонце, і калину,
І тиху ніч, багато квіту — крину,
Солодкий мед, мов пахощі з кадил.

Нам тра спочить, подихати красою,
Бур'ян скосить умілости косою;
Знайти плаї, що вгору поведуть;

Забути сні, на мить завмерлі співи...
Я все тобі повинен повернуть —
Твої уста дали мені мотиви.

11. Твої уста дали мені мотиви —
Я з них п'янів, як од вогню вина;
Творив казки, вичерпував до дна
Солодкий пар і опари мінливі.

Я йшов туди, де тіні полохливі
Віки гниють... Сміявся сатана
З моїх пригод. А вогники з багна
Тягнули вглиб, лукаві і зрадливі.

Топивсь не раз, пропасниці трясла,
Бажав кінця, а доля дні несла,
Хоч чорний птах літав над головою...

І так два роки безнадійно жив,
Та хоч у снах я бачився з тобою, —
Постава вся — складала вищий спів.

12. Постава вся — складала

вищий спів,

Давала міць і вірилось у Пана,
Що він живий, що згоїлася рана,
Яку йому старезний час зробив.

А з ним Сатир і Німфа, що без слів
Кохують мент, і Ельфи в звук тимпана,
Танки ведуть од вечора до рана,
Й минулий вік, здавалось, пояснів.

І, бачу, ти живеш серед природи,
Мов гарний день між днями непогоди;
Пахтиш гірким, принистим духом
трав.

В очах зірки, блискучі і щасливі...
Детально я цей образ малював:
Хода і сміх дзвінкий — робили
впливи.

13. Хода і сміх дзвінкий — робили
впливи...

В душі моїй зростала і цвіла
Твоя краса. Ти квіткою була,
Блакитним сном, що виплести ниви.

Скажи мені, де ділися шумливі
Потоки свят, якими ти плила?
Невже й тебе поранила стріла,
І хвора ти на дотепи з'дливі!

І я застиг, як той завмерлий світ —
Кружляю там, де бачу втертий слід;
Заклятий бог в малій, жебрацькій ролі,

Щоб без надій вже голову схилив...
Нема снаги, зникли навіть болі, —
Я всі чуття — тобі одній спалив.

14. Я всі чуття — тобі одній
спалив,
Але вони, як фенікс, можуть встати,
І будуть знов одну тебе чекати,
Отруту п'ють, аби тільки налив.

Бо звикли так — ніхто їх не корив,
Не жалував — ти мусіла це знати —
Вони все йшли од хати і до хати
І хто стрічав, нахабно їх душив.

Лиш це пройшло... Я знову уявляю
Вечірній час і плюскіт водограю,
І шепіт слів, і близькості імлу,

І форму рук, на одягу з саєти...
На цей мотив, на хвилюк цю малу, —
Давно хотів я написати сонети.

15. Давно хотів я написати сонети,
Хоч і боюся вислову думок...

З безмежних мрій сплітаю цей вінок,
Казки віддам уявою поети.

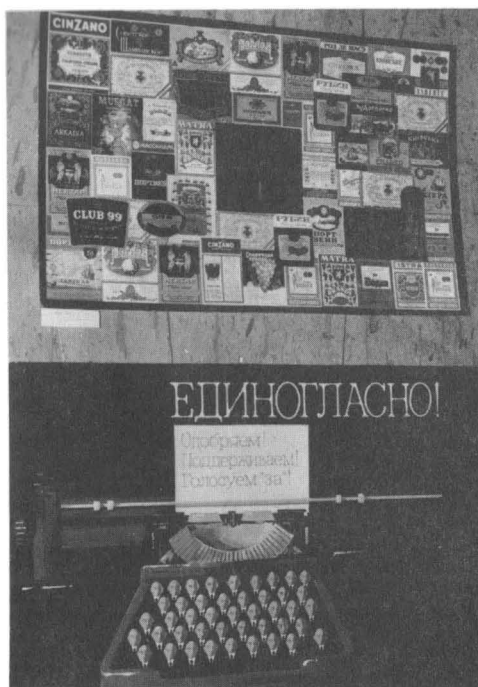
Тебе люблю... Твої дивлюсь
портрети —
До них співаю пісню, як струмок...
З вогню жаги балакає пророк,
І слухають царі й анальфабети.

Нехай на день струсну я з себе пил,
Нехай на мить почую розмах крил.
Твої уста дали мені мотиви,

Постава вся — складала вищий спів,
Хо́да і сміх дзвінкий — робили
впливи,
Я всі чуття — тобі одній спалив.

«Літературно-науковий вісник»,
1918, т. LXXI, кн. 7-8.

Михайло Попов. З виставки
у Київському Будинку Кіно.
Грудень, 1987 р.

Михайло Попов. Портрет Сапеляка.

ЗМІСТ

- 5 Проспект «Кафедри» No. 8 — *Михайло Осадчий*
7 Національна платформа українських неформальних об'єднань — *Людмила Щереметьєва-Дашкевич*

ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ

- 19 Імперська змова проти народів СРСР — *Василь Барладяну*
23 70 років громадянської війни — *Михайло Осадчий*
28 Маніфест блюзреалізму — *Володимир Перевозний*
41 Феодальна свідомість і система блату в феодальній структурі соціалістичного суспільства — *Володимир Перевозний*
45 Ще раз про Івана Дем'янюка і не лише про нього — *Анатолій Щербатюк*
47 Відкритий лист українського «унтерменша» до всіх братів «унтерменшів» в Україні і поза Україною суших — *Анатолій Самійлович Щербатюк*

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

ПОЕЗІЯ

- 51 Микола Горбаль
52 Придорожна капличка (вірші) — *Микола Горбаль*
58 Зі збірки «Між людством і самотністю» (поезії політв'язня) — *Василь Барладяну*
61 Зі збірки «До Оксани» (вірші про кохання) — *Василь Барладяну*
63 «Вмираємо і живемо...» (вірші про Ураллаг) — *Степан Сапеляк*
67 «Я немов журавель курликав». Невольничі поезії Тараса Мельничука — *Анатолій Бутрим*
69 «Ми тут усі — позачасові...» (поезії) — *Тарас Мельничук*

ПЕРЕКЛАДИ

- 80 Від перекладача — *Володимир Сурмач*
81 Інфрачервоне (вірші) — *Кіміко Гаан*
84 Сумний місяць (вірші) — *Чері Фейн*
86 Уривок з роману «Архіпелаг ГУЛАГ» — *Олександр Солженіцин*

ПРОЗА

- 90 Куди мені подітися (повість) — *Кость Москалець*
108 Насолода життям — *Анатолій Щербатюк*

НА ПЕРЕХРЕСТЯХ

- 113 У пошуках берега — *Богдан Горинь*

КРИТИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- 127 Бракує Україні Мойсеїв свого духу — *Михайло Осадчий*
132 Анонім про музу Василя Стуса — *Михайлина Коцюбинська, Євген Сверстюк*
136 Два посмертних ляпаси товарища аноніма Василю Стусу — *Михайло Осадчий*

З АРХІВІВ

- 143 Портрет тирана — *Антон Антонов-Овсенко*
146 Наукові варіації про український тризуб — *Василь Барладяну*
149 Не ідеалізуймо минулого — *Іван Миньків*

МИСТЕЦТВО

- 175 Дивовижа творення — *Михайло Осадчий*

ХРОНІКА

- 181 «Чернівецька хвороба»: коментар до коментаря — *Ігор Нестерук*
184 [Про студентський часопис «Віко»]
Пам'ятник (вірш) — *Богдан Стельмах*
185 [Про альманах «Спадщина»] — *Валентин Стецюк*
186 Дорогою з народом — *Ганна Голумбієвська*
188 Резолюція учасників передвиборчого пітінгу (Львів, 3 травня 1989 р.)
190 Курапов щез... Кураповщина процвітає — *Михайло Осадчий*

ЛІТЕРАТУРНІ АПОКРИФИ

- 196 «Тільки нещасний народ міг забути Михайла Жука» — *Василь Барладяну*
198 Вінок сонетів — *Михайло Жук*

«КАФЕДРА»
ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ
ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

Михайло Осадчий. 290010, Львів-10, вул. Некрасова, 8, кв. 29.
Дом. тел. 75-91-81.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Василь Барладяну. 270023, Одеса-23, вул. Лейтенанта Шмідта, 8,
кв. 10.
Валер Бондар. 310174, Харків-174, вул. Архітекторів, 32, кв. 3.
Анатолій Бутрим. 290053, Львів-53, вул. Артема, 22, А/С 4947.
Богдан Горинь. 290054, Львів-54, вул. Кульчицької, 15, кв. 94.
Дом. тел. 62-11-12.

Від редколегії: «Кафедра» застерігає, що жодних гонорарів авторам не сплачує. Якщо матеріали з «Кафедри» будуть передруковані в українській пресі на рідних землях або за кордоном — це також не є гарантом того, щоб ці видавництва сплачували гонорар авторам «Кафедри».

ЩИРО ВДЯЧНІ!

З «Кафедрою» ознайомилися і заохотили морально і матеріально:

1. Бориславці — 106 крб.
2. П. П. — Новий Розділ Львівської обл. — 100 крб.
3. В. В. — Київ — 30 крб.
4. М. І. Домонскене, Борислав, — 10 крб.

«Кафедра» сердечно дякує як згаданим особам, так і тим, хто допомагає виданню часопису, але не побажав оприлюднити свого ім'я.

